

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПОСТКОЛОНІАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ
ТА ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Монографія

За загальною редакцією В. А. Ковпак

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Рецензенти:

Хітрова Т. В., в. о. декана Гуманітарного факультету, кандидат філологічних наук, професор кафедри журналістики Національного університету «Запорізька політехніка»;

Білівненко С. М., в. о. завідувача кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету, кандидат історичних наук, доцент, Голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, член Міжнародної асоціації гуманітаріїв, член Експертної комісії Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації норм Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Запорізького національного університету
(протокол № 5 від 25.11.2025 р.)*

Соціогуманітаристика в умовах війни: постколоніальна модальність та трансгенераційний потенціал : монографія / за заг. ред. В. А. Ковпак. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – 196 с.

ISBN 978-617-554-720-5

Монографія присвячена дослідженню постколоніальної модальності як методологічної основи та трансгенераційного потенціалу як стратегічної мети української соціогуманітаристики в умовах російсько-української війни. У центрі наукового аналізу – розробка системного інструментарію для деконструкції імперської матриці в загальній медіасфері: від когнітивного моделювання смислів та медіаінжинірингу контрстереотипізації до лінгвістичного демонтажу та узагальнення цих практик у культурній дипломатії. Особливий акцент зроблено на трансгенераційному потенціалі комеморативних практик як механізми роботи з військовою травмою та укріплення національної пам'яті, що отримало емпіричне підтвердження в інформаційно-комунікаційній кампанії серед молоді. Автори обґрунтовують перетворення гуманітарних знань на критичний інструмент національної безпеки, необхідний для подолання внутрішньої колоніальної свідомості, відновлення історичної суб'єктності та забезпечення стійкості нації. Монографія виконана в контексті цілей та завдань НДР, що фінансується за рахунок коштів загального фонду державного бюджету: «Соціальнокомунікаційні механізми дискурсу деколонізації в умовах війни: український та глобальний контексти» № 2/24 за номером держреєстрації 0124U000753, та за підтримки House of Europe та фінансування ЄС.

УДК 303.09:316.3:316.64:316.75"364"

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1 СМИСЛОВА МАТРИЦЯ ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ: КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ МЕДІАСФЕРИ (В. А. Ковпак).	8
РОЗДІЛ 2 КОНТРСТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ НОВОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО МЕДІАДИСКУРСУ (Н. М. Лебідь).	54
РОЗДІЛ 3 ВІД НАРАТИВІВ КОЛОНІАЛЬНОЇ ВІЙНИ ДО ДЕКОЛОНІАЛЬНОЇ МОВИ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ (Е. О. Веремчук).	81
РОЗДІЛ 4 ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2025 РОКІВ (В. М. Буренков).	115
РОЗДІЛ 5 ПОТЕНЦІАЛ КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИК: НАЦІОТВОРЧИЙ ВИМІР І РОБОТА З ТРАВМОЮ ВІЙНИ В УМОВАХ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ (К. О. Бут).	157
ДОДАТОК (В. А. Ковпак).	185

ПЕРЕДМОВА

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 р. остаточно виявило колоніальний та геноцидний характер російської імперської політики. Війна, що ведеться під личиною «денацифікації», є, по суті, консцієнтальною війною (війною за свідомість). Вона ставить перед українським суспільством виклик подолання багатівікової імперської спадщини та боротьби із внутрішньою колоніальною матрицею. У цих умовах соціогуманітаристика перестає бути виключно академічною дисципліною і набуває статусу критичного інструменту національної безпеки.

Як влучно зауважила Мирослава Барчук у подкасті «Війна. Інформаційний марафон» на Громадському радіо (ведуча Т. Трощинська): *«Зараз ми демонструємо деколонізацію в турборежимі <...> Цілий пласт українців та українок побачили цей страшний народ, який колись називали "братським". Тепер дуже важко співвідносити себе з російською культурою, а її нам нав'язували все життя. Багато хто після Ірпеня, Бучі, Харкова та Маріуполя переосмислили своє ставлення до всієї російської культури: музики, літератури. <...> Ми усвідомлюємо себе. Наша самоідентичність підвищується з кожним днем цієї війни»* (<https://surl.li/jsfyuy>).

Саме тому виникає стратегічна необхідність переходу від реактивної **постколоніальної критики** до проактивного **деколонізаційного інжинірингу**. Ця колективна монографія «Соціогуманітаристика в умовах війни: постколоніальна модальність та трансгенераційний потенціал» присвячена розробці та застосуванню саме такого системного інструментарію.

Постколоніальна модальність тут є методологічною оптикою, спрямованою на епістемологічний аудит та відновлення структур знання, деформованих колоніальною владою (за В. Міньюоло). **Трансгенераційний потенціал** досліджується як сукупність механізмів, що забезпечують передачу звільненої від імперської спадщини ідентичності та пам'яті майбутнім поколінням.

Міждисциплінарний підхід праці, що поєднує точне **когнітивне моделювання** з якісним **критичним дискурс-аналізом** та **культурними студіями**, розкривається у логіці розділів:

Розділ 1 («Смислова матриця деколонізаційного дискурсу: когнітивне моделювання в загальній системі медіасфери» (В. А. Ковпак)) закладає **стратегічну основу**, розробляючи **смилову матрицю деколонізації** для **нарративного регулювання**. Динамічний аналіз виявляє критичні бар'єри – передусім **внутрішню колоніальну свідомість** – та пропонує сценарії переходу дискурсу до проактивного будівництва української суб'єктності.

Розділ 2 («Контрстереотипізація як засіб творення нового постколоніального медіадискурсу» (Н. М. Лебідь)) пропонує **практичний інструментарій** для медійної протидії, обґрунтовуючи **контрстереотипізацію** як засіб творення нового постколоніального медіадискурсу. Центральним елементом є **методологія розриву** (за Ж.-М. Дрю), яка забезпечує свідоме руйнування ворожих стереотипів та формування якісно нового інформаційного бачення.

Розділ 3 («Від нарративів колоніальної війни до деколоніальної мови: постколоніальна модальність у сучасному англійськомовному дискурсі» (Е. О. Веремчук)) розглядає мовний вимір деколонізації, аналізуючи трансформацію **англомовного дискурсу війни**. Обґрунтовується, що демонтаж імперських номінацій та використання мови як інструменту **етико-політичної функції** має **трансгенераційний вплив** на формування глобального сприйняття.

Розділ 4 («Постколоніальний вимір культурної дипломатії України в умовах російсько-української війни 2022–2025 рр. (В. М. Буренков)») узагальнює практичне застосування деколонізаційної оптики у зовнішній політиці. Аналіз **культурної дипломатії України** доводить її трансформацію на **інструмент стратегічних комунікацій**, що реалізується через деколонізацію музейних колекцій та стратегічний діалог із країнами **Глобального Півдня** на основі спільного антиколоніального досвіду.

Розділ 5 («Потенціал комеморативних практик: націотворчий вимір і робота з травмою війни в умовах постколоніальної модальності (К. О. Бут)») звертається до **мнемонічного**

ландшафту, досліджуючи **комеморативні практики** як дво-единий механізм: **терапевтичний** (робота з травмою війни) та **націотворчий** (утвердження ідентичності, культурної пам'яті та **постколоніального вектору** розвитку нації).

Практичним, живим доказом реалізації цього **трансгенераційного потенціалу** слугує Додаток – результати інформаційно-комунікаційної кампанії «**ДЕколонізація та ДЕокупація територій та мізків. Увімкни своє світло**». Ця кампанія, реалізована серед студентства, стала критично важливим джерелом емпіричного матеріалу для когнітивного моделювання у Розділі I. Студентські креативні роботи охоплювали такі тематичні акценти, як **національний музичний геній як зброя деколонізації, перепрошивання назв вулиць та архітектурної пам'яті міста, усвідомлення прослуховування російської музики як спонсорування російських ракет та цинічного обличчя «русского міра» в окупації, особисті історії колоніального тиску в родині тощо**. Ці кейси підтверджують правильність вибору таких чинників матриці деколонізації, як **медійно-ціннісні та епістемологічні й соціокультурні**.

Особливо яскраво це демонструє відеосвідчення студентки, яка чесно розповідає, як російський телеконтент створював ілюзію спільної реальності. Її свідомий перехід на українську мову у 2021 р., натхненний викладачем історії, став **стратегічною перевагою** у 2022-му. Цей особистий кейс ілюструє необхідність боротьби з **внутрішньою колоніальною свідомістю** (ключовим бар'єром, виявленим у Розділі I) та доводить, що справжня **національна суб'єктність** вимагає зусиль, але гарантує перемогу і є ключем до стійкості нашої нації.

Таким чином, монографія пропонує не лише критичний аналіз, а й інтегральну систему управління смислами, демонструючи, як соціогуманітаристика стає архітектором національної стійкості та формує міцний трансгенераційний потенціал України у глобальній медіасфері як інтегральній сумі смислів, що формується в результаті комунікації між інститутами суспільства.

Авторський колектив: передмова, розділ 1, додаток – Ковпак Вікторія Анатоліївна, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, професор кафедри соціальних комунікацій

та інформаційної діяльності факультету журналістики Запорізького національного університету; розділ 2 – Лебідь Наталія Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри видавничої справи та редагування факультету журналістики Запорізького національного університету; розділ 3 – Веремчук Ельдар Олександрович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології та лінгводидактики факультету іноземної філології Запорізького національного університету; розділ 4 – Буренков Віктор Миколайович, кандидат історичних наук; розділ 5 – Бут Крістіна Олександрівна, доктор філософії з галузі знань 06 «Журналістика», голова громадської організації «Бути», журналістка.

РОЗДІЛ 1

СМИСЛОВА МАТРИЦЯ ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ: КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ МЕДІАСФЕРИ

У запропонованій розвідці проаналізовано деколонізаційний дискурс як ключовий стратегічний імператив та складник національної інформаційно-когнітивної безпеки в умовах повномасштабної російської агресії. Обґрунтовується, що деколонізація спрямована на відновлення структур знання, що їх деформувала колоніальна влада, і делегітимізацію колоніальної матриці влади (за Вальтером Міньюоло). Розкрито наслідки російської імперської політики, що проявляються як критичний бар'єр – внутрішня колоніальна свідомість (інтерналізований комплекс меншовартості та інерція мислення) – яка, посилюючись ворожими смисловими інтервенціями (пропагандою, що експлуатує ностальгію, тощо), фундаментально гальмує процес ментального звільнення та руйнує суб'єктність.

Методологічною основою дослідження є когнітивне моделювання, яке застосовано для побудови смислової матриці деколонізації в умовах війни в загальній системі медіасфери як інтегральній сумі смислів, що формується в результаті комунікації між інститутами суспільства. Це дослідження забезпечує наступність наукового підходу через порівняння з уже побудованими смисловими матрицями ідеї нації повоєнної української еміграції та періоду після 2014 р. Матриця охоплює 11 ключових чинників, категоризованих як політико-безпекові, епістемологічні й соціокультурні та медійно-ціннісні. Здійснено якісний аналіз взаємозв'язків між чинниками, виявлено ключові драйвери (проєвропейський ціннісний фундамент) та ключові бар'єри (внутрішня колоніальна свідомість).

Проведено динамічний аналіз когнітивної моделі методом імпульсних процесів, що дозволив виявити оптимальні сценарії генерування соціокультурних смислів. Запропоновано стратегії нарративного регулювання та управління для переходу українського дискурсу від реактивної позиції (напр., «анти-Росія») до проактивного будівництва власної суб'єктності та стійкості у глобальній медіасфері.

Ключові слова: смислова матриця української деколонізації, когнітивне моделювання, медіасфера, національна інформаційно-когнітивна

безпека, сценарії генерування смислів дискурсу «деколонізація», імперіалізм, нарративний та епістемологічний аудит, смислова війна, концен-тальна війна, стратегічний імператив.

Повномасштабне вторгнення російської федерації, розпочате у 2022 р., остаточно зафіксувало точку біфуркації для українського суспільства. Ця багаторівнева агресія завжди мала екзистенційний вимір, де смислова війна перманентно передувала (і легітимізувала) військово-політичну інтервенцію, розпочату у 2014 р. Таким чином, окупаційні та воєнні дії росії проти України з 2014 р. та широкомасштабне вторгнення поклали, за слова Т. Гундорової, край фантомній спільноті, відомій як «пострадянський простір (post-Soviet space)», хоча ця назва формально стосувалася колишніх республік СРСР, найчастіше вона символічно підтримувала базовий для радянської ідеології наратив «спільної колиски» та «трьох братніх народів» (України, Білорусі, Росії), який після 24 лютого 2022 р. «втратив своє значення, і виразно проявилася його імперська сутність, [коли – авт.] не лише метафорично, а й реально відбирають її [України – авт.] історію, культуру та право на самостійне існування» [1].

У цьому контексті концепт деколонізації набув статусу ключової візії опору та стратегічного імперативу. Він виходить за межі суто топографічних змін (дерусифікація) і проникає у сферу когнітивних та ментальних ресурсів, вимагаючи системного аналізу. Смислове поле української деколонізації з «архівованим пост-тоталітарним культурним досвідом» [2, с. 11] сучасного періоду, у гострій фазі війни, формується в парадигмі **«постколоніальних травм**, які на початку XXI століття виявляються у стосунку до минулих імперій та старих історіографічних наративів; **пост-тоталітарної свідомості**, що постає в соціокультурних розривах, ресентименті й генераційних кризах; і **генераційної постпам'яті**, що служить засобом долання розломів і травм соціокультурної та фамільної історії» [2, с. 11]. Недарма ми зауважуємо на означенні «української», адже «міграція постколоніальних досліджень приводить також до визнання різних змішаних варіантів колоніалізму, а також проблематизує різні види імперіалізмів,

зокрема й на посткомуністичному сході Європи. Тож розвиток сучасних пост(де)колоніальних студій веде до заперечення універсальності понять “імперія”, “імперіалізм”, “колонія”, “колоніалізм” та до пошуків варіантів цих явищ і процесів» [1]. Тамара Гундорова завважує, що такі дискусії орієнтують «аналізувати російську імперію не як типову імперію європейського стибу... серед її особливостей Андреас Капелер виділяє “соціальну, а в перспективі й культурну інтеграцію інших суспільств шляхом співпраці з неросійськими елітами”, що відрізняє ці стосунки від типово колоніальних» [1]. Це співзвучно з тими відмінностями російської / радянської імперії від класичних (британської, французької тощо), які виділяє Ева Томпсон у праці «Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм», що полягають, у першу чергу, у механізмах легітимізації панування та географічному факторі:

1) **класичні імперії були заморськими** (морськими, відокремленими), і колонія була чітко **географічно відокремлена** від метрополії океаном, що полегшувало ідентифікацію колоніального статусу, а також формувало чітку **філософію** расової, культурної та цивілізаційної переваги, яка обґрунтовувала панування; а колонії російської імперії були **суміжними** (континентальними), і відсутність природних кордонів між метрополією та колоніями дозволяла їй стирати межу між «Ми» та «Інші», – а це давало змогу **заперечувати сам факт колоніалізму**, видаючи його за «збирання земель» або «природне розширення»;

2) класичні імперії відкрито визнавали колонізовані народи **«Іншими»** (Other), часто використовуючи расові чи релігійні відмінності, – це була **чітка ієрархія**, а російський колоніалізм, особливо в радянський період, користувався риторикою **«спільної колиски», «братніх народів» та «спорідненості»**, що мало на меті **заперечити існування «Іншого»** та його право на окрему історію, культуру і державу. Як зазначає Е. Томпсон, це є однією зі **стратегій привласнення простору** імперією: **заперечення існування або применшення ролі** місцевого населення та **ототожнення «росіян» у колоніях** (етнонім вживається у колоніальному, імперському, наднаціональному сенсах) із росіянами в метрополії;

3) російська імперія не **мала чіткої філософії**, яка б послідовно обґрунтовувала її панування (на відміну від «місії

цивілізації» західних держав), тому діяла **силою примусу**, де метою цієї «братньої» політики була **повна асиміляція** (русифікація) колонізованих народів, а не просто економічна експлуатація чи встановлення адміністративного контролю. Асиміляція була необхідна для **утримання суміжних земель** у складі імперії, оскільки відсутність моря не давала можливості просто «відплисти» у разі повстання [3]. Саме через ці особливості російський колоніалізм був набагато **підступнішим** і залишив глибокі **ментальні травми** (постколоніальну свідомість), оскільки роками маскувався під «братерську допомогу» чи «спільну історію».

Концептуальною для нашої розвідки є апеляція Т. Гундорової до філософа і деколоніального теоретика Вальтера Міньоло, який «бачить деколоніальну оптику як альтернативну щодо постколоніальної теорії, котра є передусім “фактично європоцентричною критикою європоцентризму”» [цит. за 1]; і який на противагу поняттю **«деколоніалізму»**, що означає «особливі моменти політичної боротьби за те, щоб відіслати завойовників назад додому» [цит. за 1], вводить поняття **«деколонізація»**, **«спрямоване на відновлення структур знання, що їх деформувала колоніальна влада, і “делегітимізацію колоніальної матриці влади”»** [цит. за 1].

Відтак **метою розвідки** є побудова та аналіз смислової матриці української деколонізації, що функціонує в загальній системі медіасфери в умовах повномасштабної війни, та є складником національної інформаційно-когнітивної безпеки. Сьогодні актуальність розробки довгострокових стратегем інформаційно-когнітивної безпеки посилена досвідом України, що стала об'єктом ураження так званої «гуманної» зброї (softweapons), яку із середини 1990-х рр. у науковому дискурсі почали позначати терміном **«консцієнтальна війна»** (від лат. conscientia – свідомість) – «узгоджена за цілями, завданнями, місцем і часом система інформаційно-пропагандистських і психологічних заходів, що проводяться із застосуванням засобів масової інформації (ЗМІ), культури, мистецтва та інших (психотропних, психотронних) засобів протягом тривалого часу за ретельно розробленим сценарієм» [4, с. 43]. Невід'ємною та ключовою складовою протидії цій когнітивній агресії, що спрямована на ураження національної свідомості та руйнування суб'єктності,

є глибокий і системний деколонізаційний процес. Він не може обмежуватися лише фізичною топографічною деконструкцією (декомунізація, дерусифікація), а насамперед передбачає **проведення тотального нарративного та епістемологічного аудиту історичних та соціокультурних основ**. Саме такий підхід до тлумачення деколонізації забезпечує її включення в архітектуру національної інформаційно-когнітивної безпеки, що цілком узгоджується із позицією сучасних дослідників.

Як зазначає Т. Гундорова, «деколонізація має герменевтичний і епістемологічний характер, стосується перегляду основних нарративів та категорій знання, що їх виробив Захід, переосмислює явище модернізації і може бути довготривалим процесом» [1].

Вивчення динаміки та впливу чинників на формування складних, кризових концептів, яким є «деколонізація», вимагає застосування спеціалізованого методологічного інструментарію. На нашу думку, оптимальним є застосування когнітивного моделювання для побудови смислової матриці, адже метод апробований у попередніх дослідженнях та такий, що засвідчив свою аналітичну ефективність у фіксації впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування ідеї нації у критичні для українства історичні періоди. Цей підхід забезпечує наступність та емпіричну глибину аналізу. Попередні дослідження охоплювали формування смислової матриці ідеї нації української діаспори у повоєнний період (після 1945 р.), що відбувалося в умовах бездержавності та географічної ізоляції. Ця модель фіксувала трансгенераційний потенціал самоорганізації, що формувала національну ідею в умовах фактичної відсутності держави [5, с. 128–168].¹ Наступний

¹ **Когнітивна модель смислоформування ідеї нації післявоєнної української еміграції в загальній системі медіасфери складалася з таких вершин-чинників:** 1) смисл «Ідея нації»; 2) засоби масової комунікації; 3) державне управління; 4) картина світу (соціальна міфологія); 5) ідеологія; 6) самоорганізація. «Отже, засоби масової комунікації як чинник смислоформування у період т (1945–1991 рр.) в умовах еміграції відповідно до графіків характеризується потужним змістовим компонентом, проте послабленням інтенсифікації впливу через технічні складнощі забезпечення комунікації (географічна віддаленість материкової України, заборона функціонування “буржуазно націоналістичних” еміграційних ЗМК на материковій Україні, технічне забезпечення ЗМК не задовольняло в повному обсязі цільову аудиторію діаспори і материкової України).

етап дослідження стосувався побудови смислової матриці ідеї нації після 2014 р., що фіксувала вплив російської інтервенції на когнітивне моделювання українського стратегічного нарративу в умовах гібридної війни [6, с. 308–324]². Апробоване у названих дослідженнях когнітивне моделювання, теоретичні основи якого в плані побудови когнітивної моделі та визначення зв'язків її вершин були взяті з праць А. Бакурової [7], дозволить не лише систематизувати багатогранний спектр чинників (від військово-політичних і безпекових до культурних та медійних), які визначають зміст деколонізації, але й здійснити кількісну оцінку їхнього вектора впливу (+1, -1, 0). Таким чином, матриця виступить

Картина світу нації (соціальна міфологія) як статичний чинник виступає радше змістовим наповненням факторів, що характеризуються більшою динамічністю. Таким чином, високою інтенсифікацією впливу на смисли характеризуються чинники самоорганізації, державного управління (деструктивного в межах аналізованого періоду) та ідеології» [5, с. 166–167].

² **Побудова сучасної когнітивної карти після 2014 р.:** 1) смисли ідеї української нації; 2) ЗМК (олігархічні з антагоністичними до української державотворчої парадигми цінностями); 3) ЗМК (олігархічні з українською державотворчою парадигмою цінностей); 4) державне управління (декларативні нормативні ініціативи); 5) картина світу (соціальна міфологія); 6) ідеологія; 7) громадянське суспільство (феномен самоорганізації громадянського суспільства); 8) нарратив світового українства; 9) ЗМК (суспільне ТБ, документальне кіно, театр, література, комунікаційні платформи – бібліотеки, архіви, коворкінги, конференції, інтернет-ресурси); 10) державне управління (спільні ініціативи фінансово-промислових груп – олігархів); 11) Православна церква України (ПЦУ – як наступниця проукраїнського православного руху, спочатку зорієнтованого на вимоги соборноправності, автономії та українізації церковного життя, а згодом і на його автокефалію); 12) Українська православна церква Московського патріархату. Інтенсифікація дії вершини «смисли ідеї української нації» реалізується в результаті активізованого розповсюдження імпульсу з такої основної «трійки» вершин, як: 1) **феномен самоорганізації громадянського суспільства;** 2) **ідеологія (україноцентризм** як єдина система інтелектуального, політичного простору, що продукують принципи, правила поведінки, цінності, систему поглядів, систему координат, в якій формуються всі соціальні інститути, почала активно запроваджуватися завдяки ініціативі громадянського суспільства під час Революції гідності, політичній волі, що проявилася в законодавчих нормах, зокрема задекларованому євроатлантичному курсу, декомунізації, закону про мову тощо), що, власне, і підтверджується виявленим когнітивним моделюванням **третім чинником: державним управлінням** (декларативні нормативні ініціативи). У той же час виявлені емпірично сценарії пригнічення динаміки розвитку «смислів ідеї української нації» при зростанні імпульсів із позиції Української православної церкви Московського патріархату та управлінського сектору державного лобювання інтересів фінансово-промислових груп – олігархів як основного принципу державного управління [6, с. 323–324].

інструментом для діагностики стійкості української ментальної оборони та ефективності стратегічного нарративу у протистоянні колоніальним смисловим інтервенціям.

Саме ця необхідність системної діагностики та побудови сценаріїв розвитку стратегічного нарративу в умовах деколонізаційного дискурсу виводить нас на ключове методологічне питання. Воно стосується природи формування цього нарративу: чи спроможні стратегічні комунікації в медіасфері його сформувати внаслідок управлінського процесу, чи він може «бути віднайдений (відтворений) виключно природним шляхом, без “планово-квадратно-гніздового підходу”» [8], про який зауважував Д. Золотухін (2019). Розв’язання цієї дилеми – між керованим впливом (державне управління) і феноменом самоорганізації (природний шлях) – можливе виключно в контексті застосування когнітивного моделювання. Адже саме завдяки такому підходу можна «визначити можливі варіанти розвитку ситуації (системи), виявити шляхи, механізми впливу на ситуацію з метою досягнення бажаних результатів, запобігти небажаним наслідкам, тобто виробити стратегії управління» [9, с. 49]. Таким чином, пропонується смислова матриця стає інструментом для синтезу керованих та органічних смислових процесів у деколонізаційному дискурсі. **Формування смислового змісту деколонізації**, який врешті умовно дорівнює сукупності проміжних, допоміжних та ключових національних цілей у сфері постколоніальної трансформації, уможлиблюється саме з урахуванням виявлених стратегем у сучасній українській медіасфері (= результат комунікації між інститутами суспільства як інтегральна сума смислів). Ця необхідність підтверджує доцільність застосування **методу когнітивного моделювання**. Такий підхід передбачає, по-перше, з’ясування чинників, що впливають на ключовий смисл – концепт деколонізації (що дорівнює сукупності національних цілей), а по-друге, визначення їхніх обопільних взаємозв’язків, тобто побудову смислової матриці деколонізації. В основі методу – побудова когнітивної карти у вигляді орієнтованого графа, де вершини репрезентують чинники, концепти, що впливають на основний концепт, ребра – систему взаємозв’язків між ними. Статичний та динамічний аналіз карти

дозволяє здійснити пошук сценаріїв формування смислової матриці деколонізації.

Набір вершин орграфу (ключових змінних когнітивної моделі) був сформований шляхом концептуального аналізу та систематизації теоретичних напрацювань фахівців у галузі соціальних комунікацій, когнітивної безпеки та постколоніальних студій. Категоризація чинників дає змогу охопити багатовекторний характер консцієнтальної війни та відповісти на виклик комплексної постколоніальної трансформації (інтерпретаційний підхід):

I. Політико-безпекові чинники: стосуються зовнішньої агресії та державного управління процесом деколонізації. Вони є каталізаторами або, навпаки, гальмами формування смислового змісту. Ключовий вплив тут мають екзистенційна загроза (агресія рф) та інституційна воля (стратегії національної безпеки та державна політика). Вони задають рамку необхідності і визначають легальний простір для деколонізаційних змін (табл. 1.1).

II. Епістемологічні та соціокультурні чинники: відображають поле ментальної колонізації та когнітивного опору; стосуються внутрішньої архітектури свідомості (як-от внутрішня колоніальна свідомість та «розукраїнювання») та нарративного аудиту знань. Чинники цієї групи визначають, чи буде деколонізація проактивним будівництвом власних смислів, чи лише реактивним анти-проектом (надмірне зосередження на росії) (табл. 1.2).

III. Медійно-ціннісні чинники: описують механізми трансляції та закріплення деколонізаційних смислів у публічному просторі; відображають роль медіа та масової культури у переведенні глибинних ідей на рівень соціальної міфології та повсякденного життя (еволюція національних кодів, комерціалізація ідентичності). Вони оцінюють ефективність і ризики публічного впровадження деколонізаційних ідей (табл. 1.3).

Тож обираючи цільовою вершиною 1 – «деколонізацію», послуговуємося експертною думкою дослідниці Тамари Гундорової про те, що **«одним із основних понять після 24 лютого 2022 р. стала “деколонізація”** <...> слово, досі невідоме більшості українців, виявилось найвідповіднішим до теперішньої геокультурної та політичної ситуації в Україні <...> має досить давню історію, про неї говорять, починаючи від 1960-х років <...> актуалізоване

війною в Україні це поняття не лише реально називає те, що відбувається на східних окраїнах Європи, а й розширює свій зміст, додаючи до нього постсоціалістичний контекст» [1]. Разом із тим, легітимізуючи поняття «**смысловая матрица деколонізації**», яку ми поставили за мету вибудувати, спираємося на фундаментальні тези дослідника смислотворення Р. Кіся, який, розмірковуючи у 2012 р. над чотирма постулатами стосовно деколонізації України³, говорив про дійсне поле українства як сукупність «соціокультурних співдій, що опосередковуються живою мовленнєвою діяльністю та процесами дійсного самовідтворювання смислових мереж. Це також поле генерування нових – новоукраїнських – смислів <...> у надрах самих дискурсивних <...> практик... Саме ці останні живі дискурсивні практики є своєрідними генераторами смислотворення, а також живої інтерпретації та реінтерпретації культури, як присутньої частини самих соціокультурних-націокультурних процесів» [10, с. 127]. Відповідно, всі наступні вершини нумеруються з позиції «2».

³ Чотири постулати деколонізації України за Р. Кісем (2012): «**Постулат перший**. Наші науковці мали б розвінчати (на філософському рівні та на рівні геополітики як науки також) неослов'янофільські, неоевразійські та відверто імперсько-мілітаристські намагання реваншу та відродження третьої імперії (після царської та большевицької). Сьогодні (навіть і на рівні масової буденної свідомості) маємо в Росії не лише продовження традиційного великодержавного шовінізму <...> набагато гірше: зазвичай заперечується навіть і саме буття українців як народу <...> **Постулат другий**. Зупинити руїнний для самого етносоціального організму, для самої нації процес розукраїнювання України <...> сьогодні неможливо без бодай часткової реукраїнізації (йдеться про входження в українську культуру, а не лише в ситуативно-диглосне мовлення) провідних еліт (еліт військових, промислових, фінансових, розмаїтих топ-менеджерів тощо) <...> **Постулат третій**. Закономірний процес поступової дерусифікації великого урбаністичного середовища України <...> нарощування багатоманітної української присутності у містах (вкупі із розвитком та всляким розгалужуванням інфраструктур такої при сутності, – у тім числі інфраструктур мультимедійних, що пропонують якісний, цікавий та атракційний український культурний продукт <...> **Постулат четвертий**. У законодавчо-правовий спосіб (через офіційно розроблену та кодифіковану систему негативних санкцій також) спочатку звузити, а відтак і зупинити дискримінацію (всі форми дискримінації – аж до побутових, морально-психологічних, соціально психологічних) найбільш уполісвідженої (соціокультурно депривованої та приниженої у багатьох статусних, морально-психологічних та в багатьох реальних функційно-життєвих аспектах) такої етносоціальної меншини людності України (насамперед населення міст), як україномовні українці [10, с. 124–130].

Таблиця 1.1

Вершини (концепти, чинники) групи «Політико-безпекові чинники» когнітивної моделі смыслової матриці деколонізації з метою побудови сучасної когнітивної карти

Чинник, що впливає на цільову вершину «деколонізація»	Сутність впливу (обґрунтування)	Вплив (оцінка) на цільову вершину «деколонізація»
2. Повномасштабна агресія рф (з 2022)	Каталізатор, що переводить деколонізацію у вимір екзистенційної та безпекової необхідності, роблячи розрив незворотним. Це є логічним продовженням історично безперервної імперської політики росії, спрямованої на повне знищення української суб'єктності.	+1
3. Необхідність забезпечення національної безпеки	Вбудовує деколонізацію у державну політику як засіб усунення ворожих наративів з медіапростору.	+1
4. Непослідовність / відкритість / трансформація держполітики до чужорідних смислів	У період повномасштабної агресії непослідовність попередніх років трансформувалася у стратегічну послідовність, що стало каталізатором усунення ворожих смислів із медіапростору, хоча локальна інерція може гальмувати процес.	+1

Вибір вершин 2 «Повномасштабна агресія рф (з 2022)» та 3 «Необхідність забезпечення національної безпеки» зумовлені тим, що «події лютого 2022 р. і взагалі війна, що розпочалася у 2014 р., є наслідками неподоланого нами колоніального минулого, про що <...> в Українському кризовому медіа-центрі заявив народний депутат України Володимир В'ятрович як співзасновник міжфракційного об'єднання “За деколонізацію” у Верховній Раді, яке було утворено за добу до повномасштабного вторгнення» [11]. «Слід за декомунізацією, яка стартувала як державна політика у 2015 р., стартувати деколонізації. Ми дозріли до того, щоб виходити на законодавчий рівень. В цьому парламенті вже мають

ухвалюватися рішення, які будуть підхоплювати усі ті громадські ініціативи, які є <...> Росія намагається відновити імперію і повернути Україну в своє лоно. Деколонізація – це теж оборона України, спроба вибудувати оборонний вал проти російської агресії», – зазначив Володимир В'ятрович [11].

Вплив 4 вершини першої групи чинників «Непоследовність / відкритість / трансформація держполітики до чужорідних смислів» на дискурс деколонізації до 2014 р. варто було би кваліфікувати як –1 (негативний), оскільки неоследовність політики (постійні «гойдалки» від проукраїнської до гібридної політики) надавала простір для чужорідних смислів⁴. Після 2014 р. та особливо після 24.02.2022 державна політика у сфері національної пам'яті та безпеки набула стратегічної послідовності та рішучості, щонабуло конкретних інституційних форм (заборона російського контенту, дерусифікація на рівні закону)⁵. Цей напрям

⁴ «Процес декомунізації в суспільному житті України розпочався з декомунізації освіти та виховання. 12 червня 2009 р. Указом Президента України Віктора Ющенка № 432/2009 в Україні було розпочато загальний демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення голодоморів і політичних репресій в країні у радянські часи. Однак, з очоленням держави 25 лютого 2010 р. Віктором Януковичем та поступовим заміщенням посадових осіб органів влади представниками «Партії регіонів» та «Комуністичної партії», реалізація наказу Президента України від 12 червня 2009 р. фактично зупинилася та розпочалася активна популяризація ідеології «Русского мира». Поступово відверті шовіністичні дії близького оточення В. Януковича спричинили наростання в суспільстві гострого обурення, яке наприкінці 2013 р. досягнуло піку та переросло в масовий стихійний антикомуністичний рух за очищення України від символів тоталітарного минулого – лєнінопад». URL: <https://surl.li/kysbdh>

⁵ «У січні 2015 р. дані громадські ініціативи були схвалені Міністерством культури України та розпочато організований демонтаж пам'ятників, пов'язаних із комуністичними діячами по всій Україні. У 2015 р. було ухвалено чотири декомунізаційні закони: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (закон № 314-VIII); «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII); «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII); «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII). Про «ідеологічні гойдалки» свідчить і той факт, що конституційність Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» оскаржувала у Конституційному суді група депутатів від Опозиційного блоку, проте 16 липня 2019 р. Конституційний Суд України визнав його чинність». URL: <https://surl.li/kysbdh>

на стратегічному рівні є позитивним (+1). Але навіть за умов послідовної стратегії, на тактичному рівні (у реалізації на місцях, через бюрократичну інерцію, відсутність ресурсів, внутрішній опір) все ще можуть виникати прояви непослідовності. Але зважаючи на те, що дослідження зосереджено на антиколоніальній протидії в умовах війни, перевага на боці позитивного впливу. Зрештою, зміна курсу (від неоследовності до трансформації) є одним із головних досягнень у сфері когнітивної безпеки. Приклад трансформації державної політики найкраще ілюструє еволюція мовного законодавства. Ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) стало основою, визначивши мову як фактор національної безпеки. Однак до 2022 р. ця політика часто залишалася непослідовною через нестачу стимулів та спроби обходу квот медіаринком, проявів гібридності чи інституційного саботажу (потурання чужорідним смислам) з боку окремих політиків та посадовців [12]. «Верховна Рада 19 червня прийняла Закон (проект № 7273-д), яким заборонила російську музику в українських медіа та громадському просторі, а також Закон (проект № 7459), яким заборонений імпорту та розповсюдження книг та іншої видавничої продукції з росії, тимчасово окупованих нею територій України та з білорусі» [13]. Норми Закону України «Про медіа» (2023 р.) значно посилили мовні вимоги до теле- та радіомовлення, встановлюючи жорсткі обмеження на використання недержавних мов у ефірі та вимагаючи обов'язкового перекладу/дублювання [12]. Статті 36 та 119 ЗУ «Про медіа» [14] кодифікували трансформацію державної політики у стратегічний вектор, забезпечивши інституційне усунення ворожих наративів і пряму заборону контенту держави-агресора, що є критичним елементом деколонізації та національної безпеки. Таким чином, інституційна послідовність стала невід'ємною частиною боротьби за ментальний суверенітет. Кардинальна трансформація державної політики знайшла своє інституційне втілення в ухваленому Верховною Радою України 21 березня 2023 р. Законі України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». Цей правовий акт не лише надав процесу деколонізації чітке юридичне поле після

початку широкомасштабної агресії, а й кодифікував розрив із російською імперською спадщиною, забезпечивши стратегічну незворотність дерусифікації топонімичного та інформаційного простору. Та навіть за умов трансформації держполітики у стратегічну послідовність на тактичному рівні досі зустрічається інституційна інерція, яскравим прикладом якої неодноразово постає Одеса, де місцева влада свідомо затягує розгляд документації на демонтаж імперських пам'яток (зокрема, 13 монументів російським поетам і царям), застосовуючи бюрократичний саботаж. Цей тривалий локальний опір, зрештою, підтвердив необхідність запровадження антисаботажного механізму (передачі повноважень ОВА) для усунення стійких чужорідних смислів із публічного простору [15].

Таблиця 1.2

**Вершини (концепти, чинники) групи
«Епістемологічні та соціокультурні чинники» когнітивної
моделі смислової матриці деколонізації з метою побудови
сучасної когнітивної карти**

Чинник, що впливає на цільову вершину «деколонізація»	Сутність впливу (обґрунтування)	Вплив (оцінка) на цільову вершину «деколонізація»
5. Внутрішня колоніальна свідомість	Психологічний бар'єр, що призводить до самообмеження, комплексу меншовартості та «розукраїнювання»	-1
6. Словесні інтервенції та розмивання ідентичності	Прямий колоніальний вплив через інформаційно-комунікаційний простір, що руйнує ментальні ресурси	-1
7. Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)	Ризик перетворити деколонізацію на реактивний анти-проект, а не на проактивне будівництво власних незалежних смислів	-1

Вершину 5 «Внутрішня колоніальна свідомість», яку у робочій інтерпретації ми також називаємо «**колоніальний менталітет**» або «**інтерналізований колоніалізм**» тлумачимо у цьому

контексті як сукупність усталених ментальних моделей, переконань та стереотипів, що змушують частину нації мислити категоріями метрополії, сумніватися у власній суб'єктності та бачити імперію як «**спільну колицю**» або «**співзасновника**». Цей чинник є критичним **епістемологічним** (пов'язаним із знанням та самопізнанням) та **соціокультурним** (пов'язаним із засвоєними моделями поведінки) бар'єром для деколонізації. Станіслав Кульчицький у своїх розвідках не лише підтверджує існування цього явища, але й пояснює його **генезис**, відмежовуючи російську політику від класичного колоніалізму, де асиміляція не була головною метою [16]: 1) «Ця політика мала на меті **розширення російської метрополії** за рахунок території проживання українського народу й відповідно – **збільшення чисельності імперської нації шляхом денаціоналізації українців**» [16] (*епістемологічний ефект*: метою було винищення знання про окрему національну суб'єктність та заміна його знанням про приналежність до «**етнографічної гілки власного народу**» (як вважали російські монархи); 2) наслідки цієї політики є **соціокультурними** – мільйони людей були перетворені на «людей, ментально і матеріально залежних від всюдисущої тоталітарної держави» [16]. Ця ментальна залежність і є серцевиною колоніальної свідомості; 3) С. Кульчицький ідентифікує цей фактор як **внутрішню природу** залежності, яка заважає країні «виповзти» з-під впливу Росії, причиною чого є «**інерція мислення і засвоєних від дідів-прадідів стереотипів**» [16], що змушує частину населення «**впритул не бачити**» національних пріоритетів. Внутрішня колоніальна свідомість безпосередньо **гальмує** процес деколонізації, створюючи напругу в медіасфері, що проявляється так:

- «Звивини українського шляху були й залишаються обумовленими зовнішніми і внутрішніми причинами. З одного боку, правлячі кола пострадянської Російської Федерації докладають зусиль, не зупиняючись перед прямим військовим втручанням, щоб повернути колишні союзні республіки СРСР, й насамперед Україну, в лоно російсько-радянської імперії. З іншого – певна частина населення України не відчуває себе її громадянами і співчуває імперським амбіціям російського політичного

режиму» [16]. На цьому базисі росія вибудовує цілий пул ІПСО для легітимації агресії.

- **Опір реформам:** інтерналізовані стереотипи (зокрема, щодо російської мови та культури як «співзасновника» або «частини метрополії») створюють і досі ефекти **соціокультурного опору** державній політиці дерусифікації та деколонізації (наприклад, у сфері топоніміки, мовного законодавства, медіа).

- **Епістемологічна пастка:** колоніальна свідомість змушує відкидати сам термін «колонія» і, відповідно, необхідність «деколонізації» (С. Кульчицький доречно згадує позицію чиновника та історика Дмитра Табачника, який на державному рівні просував ворожі наративи, завважував, що «українці були “співвласниками” Російської імперії, її будівельниками і творцями» [цит. за 16]).

Таким чином, **внутрішня колоніальна свідомість** є фундаментальним чинником, оскільки **деколонізація** на ментальному та культурному рівні є найбільш складною і тривалою частиною звільнення, що вимагає усвідомлення «природи і характеру тієї залежності» (за С. Кульчицьким).

- У даному контексті доречно «підсвітити» когнітивну динаміку українського суспільства, спираючись на дані опитування 2024 р., проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. «Відповідаючи на запитання “Наскільки Ви пишаєтесь тим, що Ви громадянин України?”, у червні 2024 р. 91 % опитаних громадян України відповіли, що “дуже пишються” або “скоріше пишються” своїм українським громадянством. У 2015 р. таких було 68 %, у 2010 р. – 62 %, у 2000 р. – 62 %. Порівняно з 2000 р. частка тих, хто пишається українським громадянством, зросла у Західному регіоні з 76 до 95 %, у Центральному регіоні – з 63 до 93 %, у Південному регіоні – з 55 до 92 %, у Східному регіоні – з 67 до 83 %» [17]. «З 1990-х років в Україні проведено чимало дотичних кількісних і якісних досліджень, проте ми пропонуємо спочатку нагадати результати відповідей українців на запитання “Ким Ви вважаєте себе в першу чергу?” з опціями, які варіюють від “ мешканцем села, району чи міста” до “громадянином світу”. Це запитання з початку 1990-х років

ставить Інститут соціології НАН України (дані за 2022–2024 рр. були зібрані КМІС). Як можна бачити, за останні понад 30 років можна говорити про зростання самоусвідомлення приналежності до української нації – **якщо на початку 2000-х років лише 40 % у першу чергу ідентифікували себе як громадяни України** (а значна частина населення мали більш локальну ідентичність – як-от мешканець свого населеного пункту чи регіону), то **далі в період до 2014 р. середній показник становив 51 %, у період до 2022 р. – 60 %. Наразі, після 2022 р. у середньому 80 % українців ідентифікують себе як громадяни України** <...> ні регіон, ні етнічне походження, ні мова спілкування вдома не стають для українців підставою для «виключення» з української нації, якщо ця людина любить Україну та засуджує Росію. Такі результати доволі оптимістичні щодо розвитку саме інклюзивного підходу до української нації» [17].

Надзвичайно глибоко обґрунтовують чинник-вершину 6 «Смислові інтервенції та розмивання ідентичності» українські просвітницькі документальні проєкти, українські інтелектуали, письменники в різних дискурсах, наголошуючи на тому, що російська «м'яка сила» завжди діяла як прагматична та цілеспрямована «культурна зброя»; медіапростір (телебачення, шоу-бізнес, серіали) використовувався як плацдарм для інформаційної спеоперації, що мала на меті зміну ідентичності, витіснення питомо українського контенту на маргінеси, створення колонізованого «українського світу», що вважав себе частиною «руського міра», що призвело до формування менталітету «какая різниця». Серед талановитого розмаїття документальних проєктів особливо фахово і наочно, на нашу думку, про це розповідають такі: документальний цикл від «Суспільне Культура» «Велика російська брехня» (напр., епізоди «Як рускій балет відбілює Кремль?», «Що не так з толстоєвськими?», «Чому російське кіно токсичне?», «Спорт на гроші Газпрому?» тощо) [18], фільм М. Княжицького «Від Кіркорова до няні Вікі! Як Кремль промивав мізки українцям? / Моя прекрасна колонізація» [19], документальний цикл «Остання війна», авторський документальний проєкт Мирослави Барчук [20], який увійшов до другого туру Національної премії України імені Тараса Шевченка 2026 р. (номінація «Публіцистика

й журналістика») (станом на 12 листопада 2026 р.). На особистій офіційній сторінці Фейсбуку Мирослава Барчук зазначила: «Ми з командою і спікерами фільму спробували створити великий нарратив про причини і корені багатовікової війни імперії проти України. Звичайно, неможливо охопити абсолютно всього, але ми постарались. Розглянули російсько-українську війну в кількох вимірах: дослідили походження російської жорстокості, природу їхніх звірств на всіх війнах і загалом російського фашизму; розповіли про українську постколоніальну травму, яка навіть в часи Незалежності змушувала українців бачити свою повноцінність лише у рамках культури метрополії; показали моральну й інтелектуальну сліпоту Заходу, засліпленого міфом “великої російської культури”» (допис від 12.11.2025). А вже вичленувати соціокомунікаційні інструменти російської смислової інтервенції ми робили спробу в наукових розвідках, наприклад [21–26].

Розмірковуючи над доцільністю вершини 6 «Смислові інтервенції та розмивання ідентичності», варто згадати судження О. Забужко про те, що найбільшою брамою для смислових інтервенцій є **відмова світу вивчати та визнавати історично-культурний контекст** російсько-українських відносин, що тривав століттями. Ця сліпота дозволила імперській Росії домінувати на світовому рівні, легітимізуючи її агресивні нарративи, нав'язуючи короткострокову, поверхневу оптику (пропущеної історії), яка не дозволяє побачити глибинний, імперський характер конфлікту, що розмиває ідентичність України як давньої, а не «пострадянської» держави: «Був запит: **поясніть нам, будь ласка, що ми пропустили в історично-культурному контексті цієї війни? Я сказала: перепрошую, маю почати з 17 століття**» [27]. І як наслідок: «Недолугі експерти “знають” краще за українців, який мир їм потрібний...» [27]. До війни українська культура, за словами О. Забужко, була ігнорована, а її актуальність не визнавалася світом (наприклад, драма *Лесі Українки*). Це ігнорування створювало **смисловий вакуум**, який легко заповнювався російським культурним продуктом, що призводило до *розмивання ідентичності* через **культурну асиміляцію**: «Мені десять років доводилося переконувати директорів європейських театрів поставити

на сцені **“Кассандру” Лесі Українки**... Це найактуальніша драма наших часів. Це драма, яка фактично уся пронизана аспектами сучасної війни. Але лише зараз, **завдяки перемогам української армії**, п'єса Лесі Українки таки попала на сцени європейських театрів» [27].

Таким чином спостерігаємо, що вершина «смислові інтервенції» як ключовий епістемологічний/соціокультурний чинник закладав основу для внутрішньої колоніальної свідомості, що згодом мала політичні наслідки. Сьомий чинник – вершина **«Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)»** епістемологічної та соціокультурної групи визначає ризик перетворення **проактивного національного будівництва на реактивний анти-проект**, який постійно потребує орієнтиру на ворога. У **гарячій фазі війни** цей чинник має очевидні орієнтири, оскільки **екзистенційний ворог** сам визначає рамки протистояння, заперечуючи українську суб'єктність на ідеологічному рівні. Фокусування на Росії у період повномасштабної агресії є **стратегічно виправданим**, оскільки ворог сам сформував **ідеологічне підґрунтя** для ліквідації української державності, зробивши протистояння **смисловій** інтервенції питанням виживання. Псевдонауково-теоретичним підґрунтям для дезінтеграції України стала стаття президента країни-агресора росії під назвою «Про історичну єдність росіян та українців» 2021 р., «в якій взято під сумнів українську державність та цивілізаційну суб'єктність, її історичне коріння. Україна подається як штучне формування на всіх етапах державотворення – спочатку як одне з “несталих різноманітних квазідержавних утворень, які виникали на просторі колишньої Російської імперії”; потім як експеримент більшовиків, “цілком і повністю дітище радянської епохи”, що значною мірою формувався “за рахунок історичної Росії”; і нарешті, як створюваний Заходом “бар'єр між Європою і Росією, плацдарм проти Росії”, “проект анти-Росія”, з чим остання “не змириться ніколи” [28, с. 202]. Таким чином, протидія російському нарративу є **функціональною умовою** збереження державності, однак **ризик** перетворення на чистий **«анти-проект»** – це ризик прийняти нав'язану Росією бінарну рамку ідентичності. Акцент на Росії

відволікає від ключового завдання – **внутрішньої деколонізації** та будівництва власної суб'єктності, що є єдиним виходом із пастки **реактивності**. У книзі «Як вдихнути вільно? Посібник з деколонізації» авторка Маріам Найем наголошує, що деколонізація – це, у першу чергу, **внутрішня робота** над собою і своїм оточенням, а не лише зовнішнє протистояння. Концепція «вдихнути вільно» закликає українців **перестати орієнтуватися на ворога**, який прагне нав'язати нам лише роль **жертви** (*subaltern*). Це перехід від **реактивної травми** до **проактивної розбудови власної гідності та ідентичності**, що є виходом із пастки «анти-Росії» [29]. Надмірне зосередження на Росії формує дилему: чи варто ізолюватися від будь-яких спільних платформ (як реакція на ворожість), ризикуючи втратою глобального впливу, чи вести «діалог» (навіть ворожнечі), щоб **проактивно** перебивати ворожі смисли. Тож одним із ключових проявів чинника «**Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)**» на рівні публічного дискурсу є **стратегічна дилема** щодо присутності на міжнародних академічних та культурних майданчиках. Ця дилема розгортається між принципами **етичної ізоляції** та **прагматичної присутності** та є прямим наслідком вимушеного фокусу на агресорі. Наприклад, Оксана Забужко неодноразово під час публічних дискусій відкидала моральну можливість **легалізувати суб'єктність ворога та ділити з ним мікрофон** на міжнародних платформах під час війни. Натомість Віталій Портников заважає щодо необхідності **активного діалогу** та присутності на спільних платформах, де є можливість «**перебити**» ворожий наратив, щоб не залишати поле виключно для ворога та транслювати контрнаративи. На думку М. Могильнер, історикині, професорки Іллінойського університету в Чикаго, розвідки якої присвячено сучасним деколонізаційним дискусіям, які відбуваються в академічних середовищах Північної Америки та Західної Європи, радикальне заперечення таких платформ, як, наприклад, ASEEEES, навіть при наявності там застарілих наративів, є **контрпродуктивним** (кейс про вихід Сергія Жука, професора історії в Університеті Болла через присутність там прокремлівських істориків та їх значний вплив

на східноєвропейські студії)⁶ [30]. Українські дослідники мають **проактивно** використовувати ці майданчики для **структурної зміни** західної академії, щоб український кейс став **авангардним** прикладом для постколоніальних студій, а не лише реакцією на російську агресію. Фіксація на ролі жертви колонізації (навіть виправдана війною) несе ризик формування ідентичності «від супротивного» (анти-), що в постколоніальному дискурсі може призвести до відмови від власної суб'єктності та культивування статусу *subaltern* (підлеглого). «...В постколоніальних дослідженнях дуже сильна установка на **відмову від суб'єктності**... На мою думку, це теж неправильна установка, бо **українська суб'єктність – ключова тема**...», – зауважує М. Могильнер. Справжній виклик – це «розукраїнювання України» (за Р. Кісем), що є внутрішнім процесом, що вимагає зосередженості у побудові власного сильного, внутрішнього культурного середовища.

⁶ Марина Могильнер: «Асоціація слов'янських, східноєвропейських та євразійських студій – це організація, яка виникла у 1948 р. Тоді вона називалася трохи по-іншому – Американська асоціація сприяння слов'янським дослідженням (American Association for the Advancement of Slavic Studies AAASS), що відображало повоєнну реальність. Асоціація об'єднувала в своїх лавах усіх дослідників, які цікавилися славістичними та російськими студіями. У 2010 р. розгорілася дискусія щодо необхідності змінити назву організації. Саме тоді видозмінена назва “ASEEES” стала компромісним рішенням, яке постало у результаті цієї дискусії. Нова назва не є абстрактною, а відображає колективне бачення дуже різних експертів про простір і держави, які виявилися історично пов'язаними. Причина цього полягає не тільки в існуванні на досліджуваних територіях (“Євразія” й Східна Європа) Російської імперії. У цьому географічному ареалі було багато політичних формацій, які змінювали одна одну. Історія цього простору вкрай складна й конфліктна. Проте, так чи інакше, вона розгорталася в спільному імперському просторі. Станом на сьогодні заперечити ці зв'язки було б досить складно <...> ASEEEES – це міждисциплінарна організація. Її членами є антропологи, філологи, соціологи й політологи. На відміну від інших професійних організацій, ASEEEES, незалежно від того, ідентифікуємо ми себе істориками України, Східної Європи чи Середньої Азії, виштовхує нас із вузької рамки національної парадигми й змушує знаходити спільну мову з колегами з інших країн із відмінними методологічними підходами до історичних студій. Це величезний плюс міжнародної асоціації. У 2022 р. свою останню зустріч ASEEEES провела у Чикаго. На ній відбувалося дуже багато панельних дискусій за участю численних представників з України. Мали місце складні й суперечливі дискусії щодо деколонізації дослідницького поля. Станом на сьогодні ASEEEES є організатором серії віртуальних семінарів на тему деколонізації східноєвропейських студій» [30].

Таблиця 1.3

Вершини (концепти, чинники) групи «Медійно-ціннісні чинники» когнітивної моделі смислової матриці деколонізації з метою побудови сучасної когнітивної карти

Чинник, що впливає на цільову вершину «деколонізація»	Сутність впливу (обґрунтування)	Вплив (оцінка) на цільову вершину «деколонізація»
1	2	3
8. Деколонізація культурно-медійних наративів (кіно, література, поп-культура, новинний порядок денний)	Наративне та інституційне оновлення: свідоме витіснення колоніальних та радянських наративних схем із культурно-медійного контенту. Створення власних, плюралістичних та суб'єктних історій. Це є функцією національної суб'єктної культурної політики та інформаційно-комунікаційної політики медіадискурсу.	+1
<p>• Наративна ревізія: аргументаційні кейси Створення художніх та документальних фільмів, видавничих проєктів, які здійснюють ревізію колоніальних міфів (зокрема, переосмислення Голодомору, ролі УПА, багатовимірності Української революції) та актуалізують сучасний героїзм (військові драми, фестивальна документалістика тощо). Введення в обіг нових культурних кодів стійкості та історичної суб'єктності, що витісняють комплекс жертви.</p> <p>• Утвердження української школи репортажу, суспільного мовлення, розширення регіональної журналістики, що сприяє поліфонії голосів з орієнтацією на національні, європейські та глобальні джерела інформації, що є необхідною умовою для забезпечення інформаційного суверенітету і деколонізації. Ціннісно-безпекові чинники ЗУ «Про медіа».</p> <p>• Інтеграція деколонізаційних смислів та національних ідей у масові жанри (музика, стендап, соціальні мережі, український TikTok). Забезпечення горизонтального поширення ідей, їхньої нормалізації у повсякденному житті та залучення молоді до процесу деколонізації через емоційний зв'язок.</p>		
9. Комерціалізація ідентичності в медіа та рекламі	Масова легітимізація та нормалізація: Переведення національних ідей на мову масової культури. Основний вплив – позитивний, оскільки забезпечує широке поширення і нормалізацію деколонізаційних смислів у суспільстві.	+1

Закінчення таблиці 1.3

1	2	3
	Водночас існує академічний ризик редуccionізму, спрощення та баналізації екзистенційних смислів (за винятком етично неприйнятних кейсів).	
<p>Наративно-інституційні кейси. Активне використання національних символів (вишиванки, тризуба, національних кольорів тощо) великими комерційними брендами; популяризація образів героїзму (Пса Патрона, «Мрії» тощо) у масовій продукції, що значно підвищує культурну впізнаваність.</p>		
10. «Топографічна» деколонізація (перейменування)	Символічний та функціональний розрив: Незворотний процес усунення фізичних маркерів імперської та тоталітарної спадщини з публічного простору (як проспект Леніна чи пам'ятник Дзержинському). Вплив позитивний, оскільки відновлює історичну справедливість і створює нове середовище. Його обмеження полягає в тому, що він є переважно символічним і потребує глибинного (епістемологічного) наповнення.	+1
<p>Наративно-інституційні кейси. Масштабна хвиля перейменувань вулиць та міст (дерусифікація назв); демонтаж пам'ятників радянського тоталітарного режиму. «Щонайменше 25 194 об'єкти топоніміки було перейменовано та 1066 пам'ятників і пам'ятних знаків демонтовано з 27 липня 2023 р. на виконання закону “Про засудження і заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”. Такі дані Український інститут національної пам'яті отримав від обласних і Київської міської військових / державних адміністрацій. Статистика охоплює період з 27 липня 2023-го по 27 липня 2024 р.» [31].</p>		
11. Проєвропейський ціннісний фундамент	Цивілізаційний вибір: формує чіткий ціннісний вектор розвитку, що є актом проактивної суб'єктності. Він ідеологічно та аксіологічно відмежовує Україну від імперської автократії та її наративів про «спільний простір».	+1
<p>Наративно-інституційні кейси. Законодавче закріплення курсу на членство в ЄС та НАТО в Конституції України; реформа інституцій (наприклад, антикорупційні органи, освітня реформа) відповідно до європейських стандартів. Це довгострокова стратегія відмови від російської моделі розвитку.</p>		

Обґрунтувавши запропоновані нами чинники (концепти)⁷ як вершини когнітивної карти для аналізу сценаріїв генерування національних соціокультурних смислів у контексті стратегічної комунікації між інститутами медіасфери, варто проаналізувати інформаційні та концептуальні взаємодії окреслених вершин представленої когнітивної моделі (табл. 1.5). Для реалізації сформованого орграфу формують матрицю суміжності $C = \|c_{ij}\|_{n \times n}$ відповідно до такої умови:

$$sgn(u_j, u_i) = \begin{cases} 1, & \text{якщо ребро } (u_j, u_i) \text{ додатне,} \\ -1, & \text{якщо ребро } (u_j, u_i) \text{ від'ємне,} \\ 0, & \text{якщо ребро } (u_j, u_i) \text{ відсутнє.} \end{cases} \quad (1)$$

Побудована матриця ідеї нації має такий графічний вигляд, що демонструє характер взаємозв'язків між елементами: «0» – відсутність зв'язку; «(+/-)1» (див. табл. 1.4), якісний аналіз яких наведемо далі.

Таблиця 1.4

Характер взаємозв'язків між елементами у матриці

Знак	Операційна функція у матриці	Сенс для чинника J (результат)
+1	Посилює (Reinforces)	Чинник I робить чинник J більш інтенсивним, більш імовірним або більш присутнім.
-1	Послаблює / протидіє (Counteracts)	Чинник I робить чинник J менш інтенсивним, менш імовірним або менш присутнім.
0	Нейтральний	Чинник I не має прямого системного впливу на чинник J (або вплив є несуттєвим).

⁷ № Назва чинника (вершина)

- 1 Деколонізація (як цільовий концепт).
- 2 Повномасштабна агресія РФ (з 2022).
- 3 Необхідність забезпечення національної безпеки.
- 4 Непослідовність / трансформація держполітики.
- 5 Внутрішня колоніальна свідомість.
- 6 Словесні інтервенції та розмивання ідентичності.
- 7 Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія).
- 8 Деколонізація культурно-медійних наративів.
- 9 Комерціалізація ідентичності в медіа та рекламі.
- 10 «Топографічна» деколонізація (перейменування).
- 11 Проевропейський ціннісний фундамент.

Таблиця 1.5

Когнітивна модель смислоформування деколонізації в загальній системі медіасфери

i / j	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	0	0	+1	+1	-1	-1	-1	+1	+1	+1	+1
2	+1	0	+1	+1	-1	+1	+1	+1	+1	+1	+1
3	+1	0	0	+1	-1	-1	+1	+1	+1	+1	+1
4	+1	0	+1	0	-1	-1	0	+1	+1	+1	+1
5	-1	0	-1	+1	0	+1	-1	-1	-1	-1	-1
6	-1	0	-1	+1	+1	0	+1	-1	-1	-1	-1
7	-1	0	+1	0	-1	-1	0	+1	+1	+1	+1
8	+1	0	+1	+1	-1	-1	-1	0	+1	+1	+1
9	+1	0	0	0	-1	-1	-1	+1	0	+1	0
10	+1	0	+1	0	-1	-1	-1	+1	+1	0	+1
11	+1	0	+1	+1	-1	-1	-1	+1	+1	+1	0

Надалі зупинимося на концептуальному обґрунтуванні для найбільш ключових взаємовпливів. Вони фокусуються на динаміці «каталізатори – бар'єри – драйвери». У когнітивному моделюванні **драйвери** інтерпретуємо як внутрішні, проактивні чинники, які не просто реагують на зовнішній тиск (як каталізатори), а самостійно і системно просувають бажану мету (деколонізацію). Вони є рушійною силою позитивних трансформаційних процесів, забезпечують якість, глибину та незворотність процесу деколонізації та мають високий потенціал для посилення у стратегічному плануванні. Зокрема, їх функціональний потенціал оприявнюється таким чином: **каталізатори** (наприклад, **чинник 2: агресія РФ**) прискорюють процес, створюють **критичну необхідність** для змін, але вони не визначають напрям; **бар'єри** (наприклад, **чинник 5: колоніальна свідомість**) як **опір руху**, уповільнюють або відхиляють процес; **драйвери** як **двигун**, визначають **напрямок**, забезпечують сенсотворення і постійний рух до стратегічної мети. Так, серед визначених нами чинників / вершин «драйверами» деколонізації є такі, що працюють на системне створення нового, а не лише в системі протидії (див. табл. 1.6, див. с. 32).

Таблиця 1.6

Драйвери смислоформування деколонізації

Чинник	Назва	Чому це драйвер
8	Деколонізація культурно-медійних нарративів	Це драйвер смислів , який проактивно створює новий контент (фільми, книги, репортажі), який визначає українську суб'єктність, а не лише протистоїть російській пропаганді.
10	«Топографічна» деколонізація	Це драйвер фізичного простору , який створює очищений простір (перейменовує вулиці, демонтує пам'ятники) для наповнення новими смислами.
11	Проєвропейський ціннісний фундамент	Це стратегічний драйвер , який задає вектор руху (ЄС/НАТО), надає ціннісну рамку і відмежовує Україну від імперської моделі. Це не реакція, а проактивний вибір майбутнього.

Таким чином, у контексті взаємодії «**каталізатор – ціль**» (чинник 2: повномасштабна агресія рф (з 2022)) у взаємозв'язку **2 → 1 (деколонізація)** зафіксували операційну функцію (+1), адже повномасштабна агресія змінила статус деколонізації з ідеологічного чи культурного проєкту на імператив національної безпеки. Вона створила екзистенційний консенсус навколо необхідності повного розриву з імперським минулим, усуваючи простір для академічного чи політичного релятивізму. Взаємозв'язок **2 → 4 (непослідовність/трансформація держполітики)** у контексті вище описаних законотворчих ініціатив має оцінку (+1), адже повномасштабна агресія є потужним і незворотним каталізатором для трансформації державної політики. Вона прискорює ухвалення та імплементацію стратегічних рішень (як-от, деколонізаційне законодавство), які замінюють стару, непослідовну парадигму на нову, проактивну та безпеково-орієнтовану. Таким чином, війна посилює чинник системної трансформації. Важливо відзначити, що загалом чинник 4 є складним і поєднує негативну інерцію («непослідовність») із позитивним процесом («трансформація»), але оскільки пошук чинників мав акцент на проактивних змінах, то ми приймаємо, що трансформація є домінантним смисловим компонентом чинника 4, який сприяє деколонізації. Водночас, ця трансформація відбувається в умовах нарративної

протидії – внутрішньополітичних акторів, чиї заяви чи законотворчі ініціативи активно протидіють деколонізаційному курсу. Наприклад, деструктивні нарративи таких політиків, як Максим Бужанський, що відкрито виступають проти українізації та деколонізації, є яскравим прикладом внутрішньої небезпеки, яка підриває стратегічну послідовність. І тут ми маємо вже **приклад бар'єру смислоформування**: внутрішня деструктивна інерція проявляється через інституційну диверсію – лобювання та поширення проросійських, антиукраїнських нарративів окремими політиками (наприклад, позиція Максима Бужанського щодо мовних законів чи політики пам'яті), які, перебуваючи всередині системи, створюють суб'єктну непослідовність і підживлюють внутрішню колоніальну свідомість (чинник 5).

Взаємозв'язок **2 → 5 (внутрішня колоніальна свідомість)** оцінюємо як (-1), адже війна руйнує інфраструктуру колоніальної свідомості (міфи про «спільну колицу», «братство», культурну спільність). Це унеможлиблює її приналежність до російського культурного поля, оскільки вона стає токсичною та несумісною з патріотизмом, що сприяє її швидкому згасанню.

На підтвердження цих суджень слугують дані «Центру Разумкова» (з 6 по 12 червня 2024 р. серед 2026 респондентів), згідно з якими, «із судженням “українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами” у 2017 р. погодилися близько чверті (27 %) опитаних, у червні 2024 р. її поділяють лише 3 %. Істотно зросла частка тих, хто дотримується думки, що українці і росіяни ніколи не були братніми народами (з 16 до 44 %). Частка тих, хто вважає, що українці і росіяни вже не є братніми народами, хоча були такими раніше, знизилася з 50 до 46 %. Вважають європейську модель більш привабливою 64 % опитаних, російську – лише 0,7 %» [32].

У контексті взаємодії «**бар'єри – драйвери**» (чинник 5: внутрішня колоніальна свідомість та чинник 6: смислові інтервенції та розмивання ідентичності) обґрунтовуються такі позначки впливів у нашій матриці. Оцінка взаємозв'язку **5 → 1 (деколонізація) як (-1)** пояснюється якраз тим, що є для деколонізаційного процесу ключовим внутрішнім бар'єром. Колоніальна свідомість є резистентною силою (інерцією мислення), яка саботує

деколонізацію на рівні повсякденних практик, локальних рішень та бюрократичної системи, ускладнюючи перехід від символічних змін до глибинних. Оцінка взаємозв'язку **6 → 5 (внутрішня колоніальна свідомість) як (+1)** трактується як живлення цієї деструктивної опозиції. Сміслові інтервенції (пропаганда, дезінформація) експлуатують залишки внутрішньої колоніальної свідомості (ностальгію, неінформованість, регіональні відмінності), перетворюючи її на рецептор для ворожих наративів і посилюючи її як деструктивний чинник. Отже, оскільки чинник 5 є негативним бар'єром, а чинник 6 його посилює, ми отримуємо знак +1 (більше бар'єра). Так, за даними Інституту масової інформації, «під час перегляду проросійських кримських медіа перше, що впадає в око, – це нав'язлива ностальгія за СРСР. Кількість новин про радянські пісні, кінематограф та культуру дійсно вражає. Висока концентрація таких матеріалів свідчить про цілеспрямовану інформаційну політику. Це не випадковий контент, а частина систематичного підходу до формування громадської думки <...> така туга за радянщиною найчастіше відбивається в матеріалах розважального характеру: “Если сможете узнать 4/4 песни группы Любэ, то вы явно из поколения СССР – SevastopolMedia.ru | Вам положена высшая награда СССР, когда ответите на 7/7 – ТЕСТ – SevastopolMedia.ru” [що – авт.] <...> дозволяє уникнути критичного осмислення та сприяє емоційному впливу на аудиторію. Це ефективний метод для підсвідомого формування позитивного образу минулого. На другому місці за згадками – матеріали про історію, “победу” й пов'язані з нею заходи вшанування <...> СРСР також часто згадується в промовах як місцевих проросійських політиків, так і у висловах російського керівництва, які потім транслюються в місцевих медіа. До прикладу, цю цитату Лаврова поширили всі проросійські кримські ресурси: “...Під час розвалу СРСР Україна прописала в декларації про незалежність свій нейтральний та позаблоковий статус, а також добросусідські відносини з колишніми республіками, дотримання прав людини та національних меншин – нічого з цього не залишилося” [33].

Операційна функція взаємозв'язку **5 → 6 (сміслові інтервенції) також (+1)** – створення вразливості, адже колоніальна свідомість діє як внутрішній канал для ворожих смислів, знижуючи

«іміунітет» населення до інформаційної агресії та роблячи смислові інтервенції більш ефективними.

У контексті взаємодії «драйвери – трансформація» **(чинник 8: деколонізація культурно-медійних наративів та чинник 11: проєвропейський ціннісний фундамент)** варто зацентувати на таких результатах. Операційна функція взаємозв'язку **8 → 7 (надмірне зосередження на Росії)** трактуємо як **(-1)** – перехід від реактивності до проактивності. Створення власних, суб'єктних та плюралістичних наративів (чинник 8) зміщує фокус з постійної реакції на агресора (чинник 7) на будівництво власних цінностей та змістів. Це трансформує дискурс з «анти-Росія» на «про-Україна». Взаємозв'язок **8 → 9 (комерціалізація ідентичності)** характеризуємо як **(+1)** – легітимізація через масову культуру. Медійна деколонізація постачає змісти та символи, які комерція потім нормалізує / масштабує у повсякденній культурі. Наприклад, успішна промоція у медіадискурсі унікальних, архаїчних українських слів чи місцевих діалектизмів (лексична деколонізація), а також популяризація національної естетики у дизайні, моді та кіно. Комерційні бренди (особливо у сфері моди, ІТ та послуг) активно інтегрують цей очищений лексикон та нову візуальну мову у свої рекламні кампанії. Це перетворює деколонізаційні зусилля з академічної чи політичної площини на масову норму споживання. Операційна функція взаємозв'язку **11 → 4 (трансформація держполітики) (+1) – векторна активація трансформації**. Закріплення проєвропейського ціннісного фундаменту посилює процес трансформації державної політики. Він надає політиці чіткий ціннісний вектор та інституційну рамку (євроінтеграційні стандарти), що служить потужним драйвером для системних змін. Це легалізує та прискорює перехід від пострадянських/проросійських парадигм до нових. Взаємозв'язок **11 → 7 (надмірне зосередження на Росії)** ми позначили операційною функцією як стратегічне витіснення фокусу **(-1)**, оскільки чинник 11 (проєвропейський фундамент) зменшує саме надмірне, реактивне, обсесивне зосередження (чинник 7), а не стратегічну протидію. Тож, європейський ціннісний вибір розширює горизонт ідентичності, роблячи дискурс про Україну частиною глобального

цивілізаційного вибору, а не лише постійним порівнянням чи протистоянням із Росією. Водночас, він надає інституційну та ціннісну рамку для ведення ефективної ідеологічної та інформаційної протидії в умовах гарячої фази війни (інформаційна протидія в рамках стандартів НАТО та ЄС), що є необхідною умовою безпеки. Тобто, фокус зміщується з обсервії на стратегічну протидію.

Аналізуючи системні зв'язки, зауважимо на посиленні ефекту через ціннісний драйвер: **11 → 8 (+1): проєвропейський фундамент (11) посилює деколонізацію наративів (8)**, адже європейська рамка цінностей (суб'єктність, свобода, багатокультурність) створює ідеологічно сприятливе поле для творчості та продукування нових, вільних від імперських комплексів наративів; на ефекті ризику послаблення: **5 → 10 (-1): колоніальна свідомість (5) послаблює топографічну деколонізацію (10)**: залишки колоніальної свідомості експлуатуються для дискредитації чинника 10; створюючи локальний опір (напр., звинувачення в «марнотратстві» під час перейменування вулиць, демонтажі радянських пам'ятників тощо), цей чинник підвищує соціальну напругу навколо перейменувань. Це, у свою чергу, змушує політиків вагатися, що послаблює послідовність та швидкість імплементації топографічної деколонізації. **Позитивний цикл посилення взаємозв'язків** спостерігаємо між культурним продуктом і комерціалізацією: **8 → 9 (+1) та 9 → 8 (+1)**: медійні наративи (8) постачають символи для комерції (9). Комерційний успіх цих символів (9), у свою чергу, надає фінансові та інституційні ресурси для подальшої продукування нових, якісних наративів (8).

Постколоніальну оптику демонструємо і в інтерпретації оперативної функції взаємозв'язку **7 → 5 (надмірне зосередження на Росії (антиросійські опції в умовах війни)) → внутрішня колоніальна свідомість) як (-1): надмірне зосередження на росії (чинник 7) є реактивним, зовнішнім дискурсом, який не вирішує проблеми української суб'єктності, закладеної в чиннику 5. Такий реактивний дискурс є недостатнім і не гарантує ментального звільнення. Наприклад, кейс-ілюстрація: громадянин може бути активним у антиросійській риторичі**

(максимальне посилення чинника 7), але при цьому зберігати внутрішні колоніальні упередження (чинник 5), які проявляються, наприклад, у сприйнятті української культури як «меншовартісної», визначенні власної ідентичності не через проактивні українські цінності, збереженні культурної залежності (продовжуючи споживати російськомовний чи російський культурний продукт як «нормативний»). Разом із тим контпропаганда в умовах війни (анти-Росія) все ж таки ослаблює / протидіє внутрішній колоніальній свідомості, тому обираємо (-1).

У цьому ж вимірі варто пояснити, що **чинник 1 є нейтральним щодо чинника 2 (0)**, адже навіть відсутність деколонізації (чинника 1) не зупинила б імперський напад (чинник 2). Росія напала не через деколонізацію, а всупереч будь-якій українській державності. Таким чином, українські проактивні дії (1) не є рушійною причиною війни (2) – це логічна пастка імперіалізму / рашизму.

Таблиця 1.7

Структурна класифікація чинників деколонізаційного дискурсу (за результатами матричного аналізу)

№	Структурна зона (функція)	Ключові чинники	Стратегічне обґрунтування
1	2	3	4
1	Ключові драйвери (провідні)	Чинник 2 (Повномасштабна агресія рф) Чинник 11 (Проєвропейський ціннісний фундамент)	Ці чинники мають найвищий сумарний позитивний вплив на інші елементи системи. Вони є зовнішньо заданими (Війна) або стратегічно визначеними (Європейський курс), тому є важко керованими у короткостроковій перспективі. Зауважимо: чинник 11 є стратегічно провідним чинником, який задає вектор, навіть якщо його реалізація сильно залежить від ухвалення рішень (чинник 4) та інших факторів.

Закінчення таблиці 1.7

1	2	3	4
2	Ключовий бар'єр (слабка залежність)	Чинник 5 (Внутрішня колоніальна свідомість)	Чинник демонструє високу залежність та низький позитивний вплив. Це найбільш резистентний внутрішній опір, який активно послаблюється драйверами, але сам має високу інерцію.
3	Регулятори / трансформери	Чинник 4 (Трансформація держполітики) Чинник 8 (Деколонізація культурних наративів)	Ці чинники мають високу залежність (реагують на драйвери 2, 11) та високий вплив на інші елементи. Вони є керіваними і повинні стати головним об'єктом управління для досягнення цілі деколонізації.

Для аналізу сценаріїв генерування соціокультурних смислів дискурсу «деколонізація» як націєдентифікаційної практики в умовах війни варто проаналізувати інформаційні та концептуальні взаємодії домінантних вершин представленої когнітивної моделі (рис. 1.1, див. с. 39).

Далі проведемо динамічний аналіз когнітивної моделі методом імпульсних процесів. Основу методу становить дослідження автономних імпульсних процесів за правилом (застосовано у [6]):

$$v_i(t+1) = v_i(t) + \sum_{j=1}^n \text{sgn}(u_j, u_i) p_j(t). \quad (2)$$

Початковий одиничний імпульс подається до певної керівної вершини в орграфі, що заданий матрицею суміжності (див. рис. 1.1). Визначення (1) та (2) дають змогу на основі побудованої когнітивної моделі смислоформування дискурсу деколонізації отримати гіпотетичні сценарії розвитку зв'язків в загальній системі медіасфери. Результати дослідження когнітивної моделі методом імпульсних процесів для випадку, коли цільовою вершиною є вершина 1 – Декolonізація, а інші вершини орграфу є джерелами одиничних імпульсів, що відповідають певним впливам на систему формування смислів, наведено на рис. 1.2 (див. с. 39).

На наведеному графіку відображено динаміку вершини 1 (Деколонізація) під впливом автономних імпульсних процесів, ініційованих в інших десяти вершинах когнітивного графа.

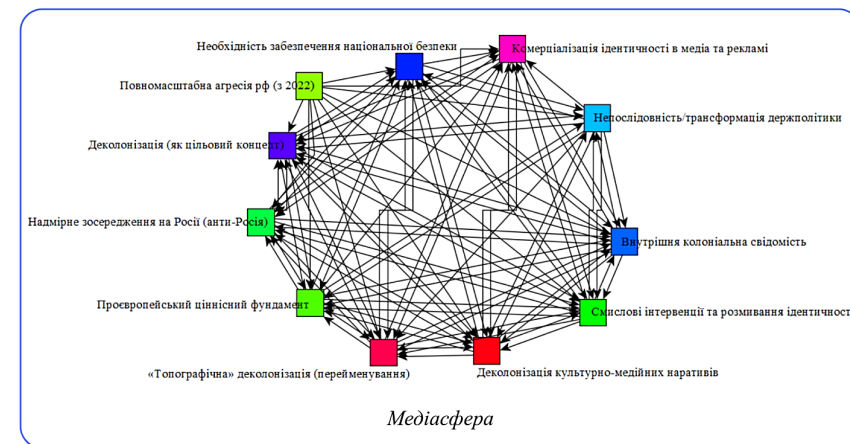

Рис. 1.1. Когнітивна модель смислоформування дискурсу деколонізації в умовах війни в загальній системі медіасфери

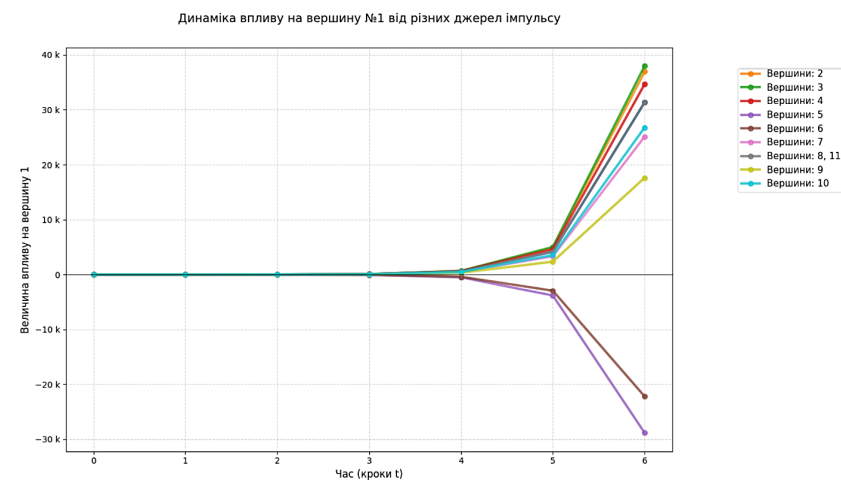

Рис. 1.2. Динаміка впливу автономних імпульсних процесів з вершин 2-11 на вершину 1 (Деколонізація)

Результати моделювання свідчать про істотно неоднорідний характер впливу: вершини 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11 відображають позитивне експоненційне зростання значень цільової вершини, тоді як вершини 5 та 6 мають виражену негативну динаміку.

Далі розглянемо характерні приклади особливого впливу окремих вершин когнітивного графа. Зокрема, на рисунку 1.3

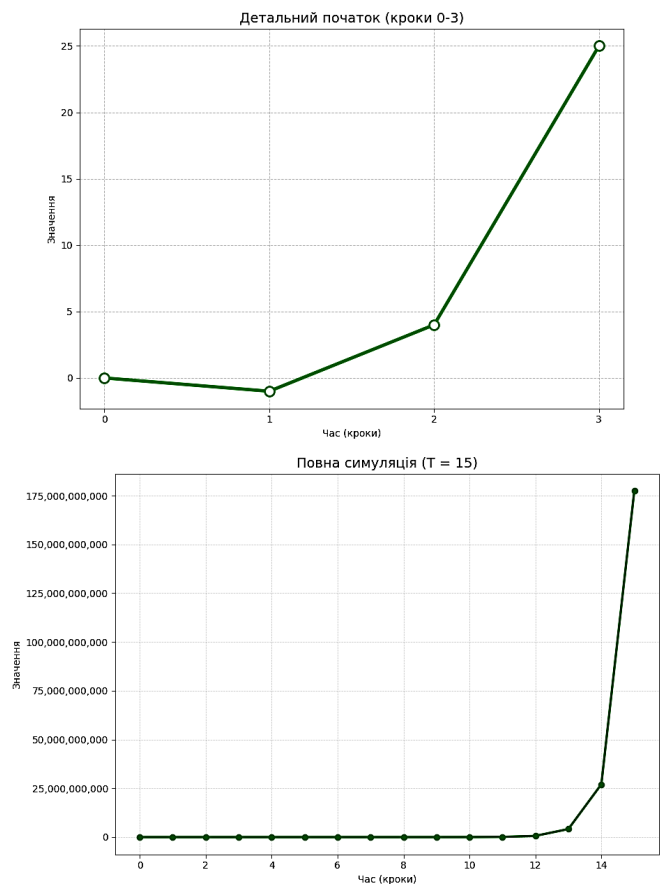

Рис. 1.3. Графік впливу імпульсу з вершини 5 (Внутрішня колоніальна свідомість) на динаміку вершини 7 (Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія))

представлено динаміку зміни стану вершини 7 (Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)) за умови імпульсного збурення, ініційованого у вершині 5 (Внутрішня колоніальна свідомість), при першій ітерації спостерігається незначна негативна динаміка. Надалі значення стану вершини 7 демонструє експоненційне зростання за модулем. Отримані результати моделювання (**сценарій 5 → 7**) (рис. 1.3) мають ґрунтовну соціокультурну інтерпретацію. Незначна негативна динаміка стану вершини 7 на першій ітерації після імпульсу у вершині 5 відображає фазу первинного когнітивного опору та інерції колоніальної матриці. На цьому етапі частина суспільства, що перебувала під впливом імперських міфів про «братні народи», демонструвала захисну реакцію заперечення: несприйняття фактів агресії та намагання ослабити дію антиросійських контрпропагандистських механізмів (ілюзія неможливості ударів по цивільних, заперечення геноцидальних намірів агресора). **Це математично фіксується як спроба вершини 5 «пригнітити» розвиток деколонізаційного дискурсу у вершині 7.** Однак подальше експоненційне зростання показників за модулем свідчить про радикальну зміну стану системи. Жорстока реальність геноцидальної війни та накопичення критичної маси доказів воєнних злочинів призвели до колапсу колоніальної картини світу. У цій точці внутрішня колоніальна свідомість перестає бути стабілізуючим чинником і перетворюється на каталізатор зворотного процесу. Потужні смислові контрпропагандистські механізми, накладаючись на досвід безпосереднього переживання війни, спричиняють лавиноподібне зростання антиросійської опозиції в дискурсі. Це демонструє перехід суспільної свідомості від реактивного захисту старих міфів до проактивної деструкції будь-яких спільних смислових просторів із агресором, що є необхідною умовою для формування справжньої національної суб'єктності.

Також розглянемо приклад динаміки, що характеризується початковим позитивним впливом із подальшим переходом до негативного. На рисунку 1.4 (див. с. 42) наведено графік впливу імпульсу з вершини 2 (Повномасштабна агресія рф (з 2022)) на вершину 6 (Смислові інтервенції та розмивання ідентичності). Отримана траєкторія свідчить, що на першій

ітерації спостерігається позитивна реакція цільової вершини, тоді як на другій динаміка набуває різко негативного характеру. Отже, динаміка впливу вершини 2 (Повномасштабна агресія рф (з 2022)) на вершину 6 (Смислові інтервенції та розмивання ідентичності), представлена на рисунку 1.4, **(сценарій 2 → 6)** демонструє класичну модель адаптивного супротиву системи.

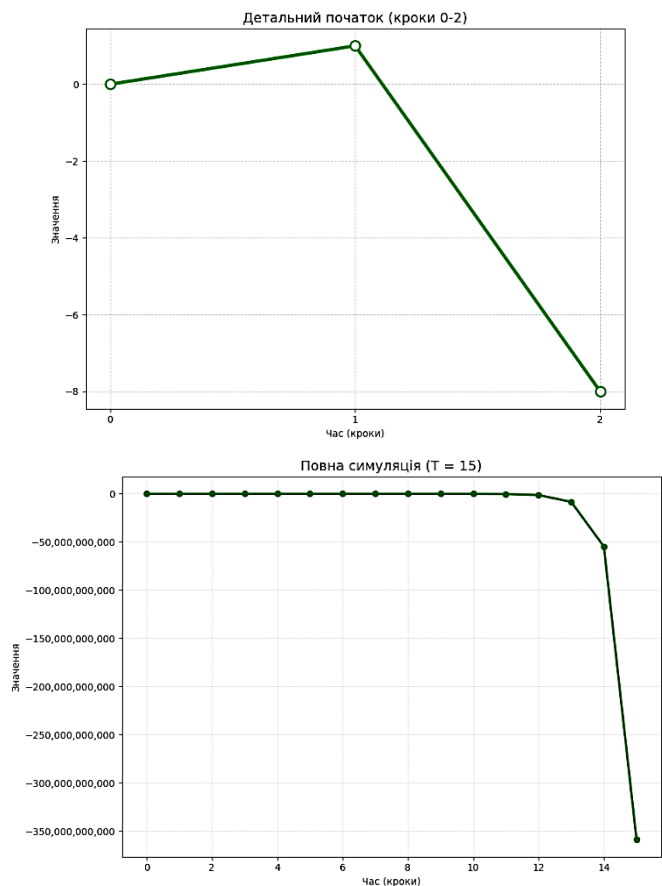

Рис. 1.4. Графік впливу імпульсу з вершини 2 (Повномасштабна агресія рф (з 2022)) на вершину 6 (Смислові інтервенції та розмивання ідентичності)

Позитивна реакція цільової вершини на першій ітерації відображає **стадію первинного шокowego впливу та масованої інформаційно-психологічної експансії**. У цей період агресор максимально використовував ефект несподіванки та гібридний інструментарій для дезорієнтації населення: від фізичного маркування територій («фейкові мітки» на дахах) до агресивних кібератак на месенджери та чати (Viber, Telegram). Ці інтервенції мали на меті посіяти паніку та спричинити швидку ерозію національної ідентичності через страх і невизначеність. Проте вже на другій ітерації траєкторія набуває різко негативного характеру, що математично фіксує **перехід від «стану шоку» до фази інституційної та громадянської консолідації**. Цей перелом став результатом швидкої акумуляції контрзаходів, а саме:

- технологічна відповідь: створення офіційних чат-ботів державних структур для верифікації інформації та збору даних про ворога;
- інформаційна гігієна: впровадження жорстких фреймворків та правил поведінки у соцмережах (зокрема, щодо нерозголошення позицій ЗСУ), що зупинило неконтрольоване поширення дезінформації;
- законодавче регулювання: прийняття стратегічно важливих нормативних актів, зокрема Закону України «Про медіа», який створив правовий щит проти маніпулятивного контенту.

Таким чином, перехід динаміки у негативну площину свідчить про те, що **початкова енергія агресії була нівельована розвинутою системою національної медіастійкості**. Смислові інтервенції не лише втратили свою ефективність, а й стали тригером для зміцнення ідентичності через спільний опір, перетворивши «точки вразливості» на «вузли сили».

У разі аналізу динаміки впливу імпульсу з вершини 9 (Комерціалізація ідентичності в медіа та рекламі) на вершину 3 (Необхідність забезпечення національної безпеки) фіксується різкий перехід від нейтрального режиму взаємодії до вираженого позитивного впливу, що проявляється у зростанні значень стану цільової вершини на наступних ітераціях (рис. 1.5, див. с. 44). Аналіз динаміки взаємодії вершини 9 (Комерціалізація ідентичності в медіа та рекламі) та вершини 3 (Необхідність

забезпечення національної безпеки) на рисунку 1.5 виявляє складний процес **самоочищення та етичного дорослішання** українського медіапростору: **(сценарій 9 → 3)**.

Початковий **нейтральний режим** (а подекуди й прихована негативна напруга) на перших ітераціях моделі об'єктивно зумовлений сплеском **неетичної комерціалізації**. Використання

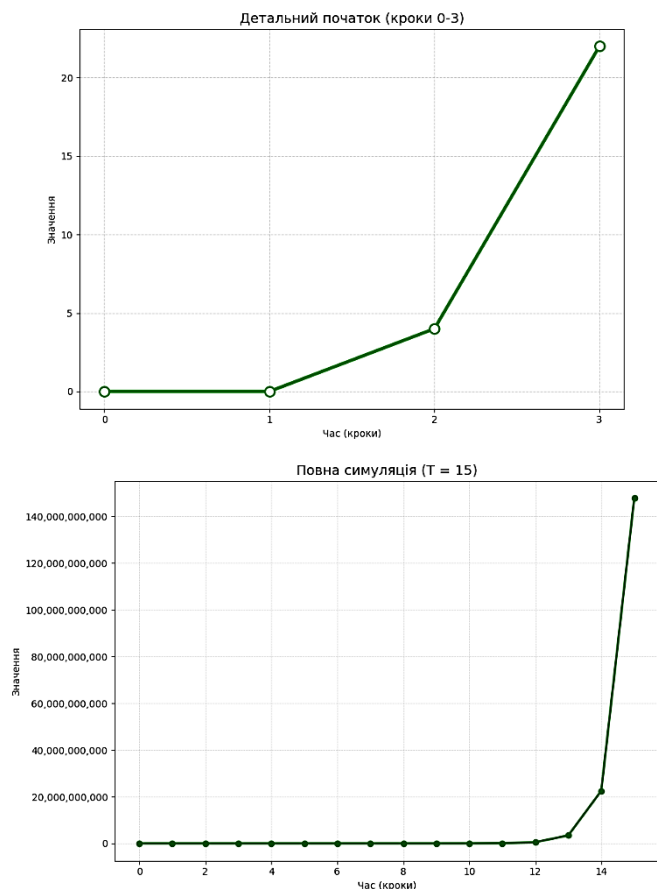

Рис. 1.5. Вплив імпульсу з вершини 9 (Комерціалізація ідентичності в медіа та рекламі) на вершину 3 (Необхідність забезпечення національної безпеки)

трагічних топонімів та мілітарних символів у невластивих контекстах (наприклад, напої «Буча Комбуча», м'ясні вироби у камуфляжній упаковці, рекламні зйомки одягу на тлі зруйнованих міст) викликало гостру суспільну відсіч. Така «байрактарщина» не лише знецінювала досвід спротиву, а й створювала загрозу **ментальній безпеці**, оскільки девальвувала сакральні для нації смисли, перетворюючи трагедію на споживчий продукт. Переломним моментом, що забезпечив **різкий перехід до позитивного впливу** на наступних ітераціях, стала поява механізмів **професійної саморегуляції та медіагігієни**. Показовим є кейс рекламної агенції **“Patsany”** та їхнього маніфесту **«Не став війну на промо»**. Розробка чітких етичних рекомендацій щодо використання військових образів дозволила:

- **конвертувати хаос у змістовність**: комерційний сектор почав переходити від прямої експлуатації образів війни до стратегії «підтримки через бренд»;
- **захистити символічний капітал**: встановлення межі між «патріотичним маркетингом» та «хайпом на крові» допомогло зберегти гідність національної ідентичності, що є критичним для суспільної стійкості;
- **синхронізувати ринок із цілями безпеки**: коли реклама стала етичною (наприклад, через реальні соціальні проекти та збір коштів на ЗСУ), вона перетворилася на інструмент консолідації, а не роз'єднання.

Таким чином, позитивна траєкторія на графіку відображає не просто кількісне зростання реклами з національною символікою, а її **якісну еволюцію**. Завдяки зусиллям креативної спільноти та громадянського суспільства, комерціалізація ідентичності пройшла шлях від деструктивного «хайпу» до етичного медіадискурсу, який підсилює національну безпеку через утвердження поваги до героїчного спротиву та збереження цілісності національної пам'яті.

Подібно до графіку впливу вершини 5 на вершину 7, поводить графік впливу 7 (Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)) на вершину 5 (Внутрішня колоніальна свідомість). При першій ітерації спостерігається незначна негативна динаміка. Надалі значення стану вершини 5 демонструє

експоненційне зростання за модулем. Динаміка впливу вершини 7 (Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)) на вершину 5 (Внутрішня колоніальна свідомість), представлена на рисунку 1.6, відображає фундаментальну складність **деконструкції вкорінених ментальних стереотипів: (сценарій 7 → 5)**.

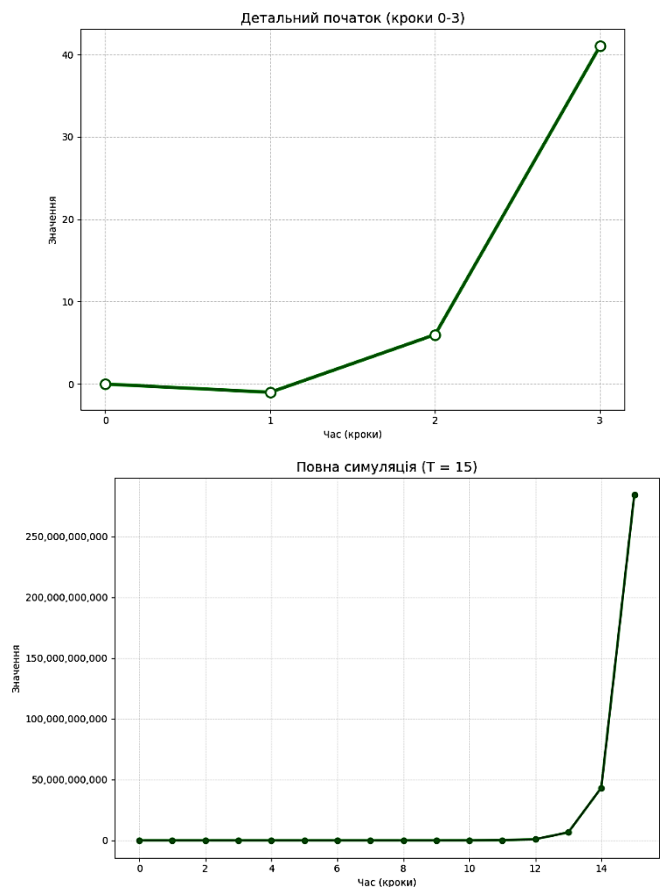

Рис. 1.6. Графік впливу імпульсу з вершини 7 (Надмірне зосередження на Росії (анти-Росія)) на вершину 5 (Внутрішня колоніальна свідомість)

Незначна негативна динаміка на першій ітерації науково обґрунтовується надзвичайно високим рівнем **когнітивної інерції**. Внутрішня колоніальна свідомість не є простою сукупністю поглядів; це складна система «ментальних фільтрів», що зрощувалися російською пропагандою протягом десятиліть через освіту, масову культуру та побутові наративи. На початковому етапі навіть найпотужніший антиросійський дискурс та контрпропаганда часто виявлялися недостатніми для миттєвої зміни цих глибоких переконань. Суспільна свідомість намагалася зберегти звичну картину світу, сприймаючи антиколоніальні заклики як тимчасову емоційну реакцію, що не зачіпає базові ідентифікаційні установки.

Проте подальше **експоненційне зростання показників за модулем** (що в контексті негативного зв'язку означає прогресивне придушення чинника 5) свідчить про настання **критичної фази смислового розриву**. Накопичення емоційної напруги, посилене щоденними фактами агресії та системною роботою деколонізаційного дискурсу, врешті-решт пробиває «психологічний щит» колоніальної матриці. У цей момент реактивний антиросійський дискурс перетворюється із зовнішнього подразника на внутрішній інструмент **епістемологічного звільнення**. Експоненційний характер динаміки підтверджує, що деконструкція колоніальних міфів має лавиноподібний ефект: щойно руйнуються центральні догми про «спільну долю» чи «культурну єдність», уся система колоніальної свідомості втрачає стійкість і починає стрімко деградувати.

Таким чином, отримані результати доводять, що тривала опозиція ворожому дискурсу (анти-Росія), хоч і має низьку ефективність на старті через інерцію стереотипів, фейкових міфів, є обов'язковим етапом для запуску процесу «деколонізації мізків».

Особливим випадком у дослідженні впливу імпульсних процесів є аналіз впливу будь-якої вершини когнітивного графа на вершину 2. Результати моделювання (**сценарій «Будь-яка вершина» → 2**) показують, що незалежно від джерела імпульсу динаміка стану вершини 2 залишається нейтральною, тобто її значення не зазнає змін під впливом (рис. 1.7, див. с. 48): жоден чинник українського медіадискурсу, соціальних

трансформацій чи державної політики не спричиняє змін у стані цієї вершини. Цей математичний результат має принципове епістемологічне значення:

- **деконструкція хибної каузальності:** Модель доводить, що пошук «причин» або «тригерів» російської агресії всередині українського суспільно-політичного дискурсу є методологічно помилковим. Агресія не є реакцією на дії України; вона

Вплив імпульсу: Вершина 1 → Вершина 2
(Модель: $v(t+1) = v_0 + v(t) @ S$)

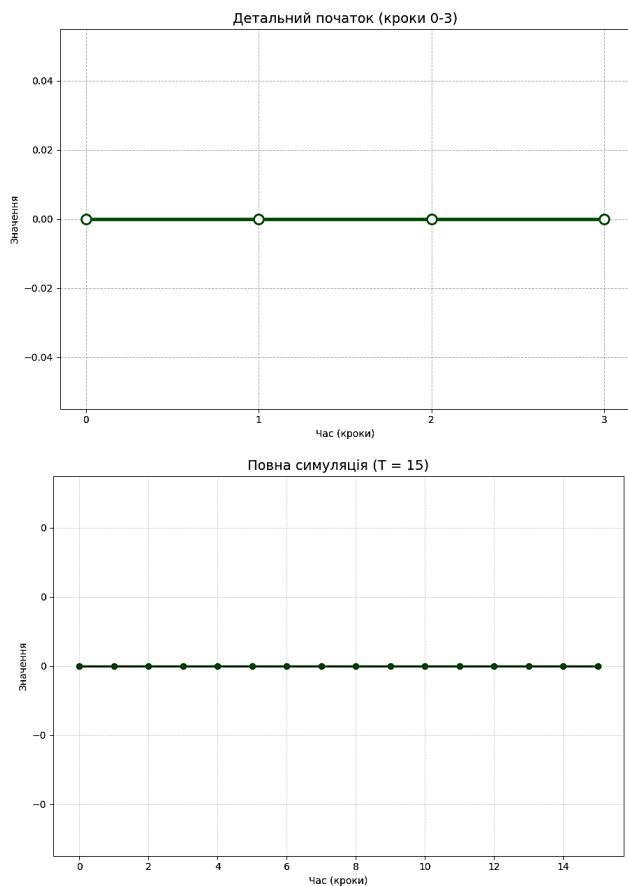

Рис. 1.7. Вплив імпульсу з вершини 1 на вершину 2

є незалежною, екзогенною змінною, що визначається виключно внутрішньою логікою країни-агресора;

- **об'єктивність імперського циклу:** стійкість вершини 2 підтверджує висновки істориків та політичних експертів про циклічний та програмний характер російської імперської політики. Агресія планувалася десятиліттями як стратегічний етап відновлення імперії, незалежно від того, які вектори розвитку обирало українське суспільство;

- **суб'єктність агресора поза українським впливом:** нейтральність графіку свідчить про те, що війна є продуктом внутрішньої деформації російської державної системи. Будь-які спроби пояснити вторгнення через «захист прав», «мовні питання» чи «зовнішньополітичні вектори України» є лише елементами інформаційного прикриття (smoke screen), тоді як реальний імпульс агресії лежить поза межами когнітивного поля української медіасфери.

Таким чином, моделювання математично верифікує статус повномасштабної війни як неминучого прояву російського імперіалізму. Це дозволяє стверджувати: деколонізація України є не «причиною» війни, а єдиним ефективним засобом виживання в умовах агресії, яка була наперед детермінована імперською стратегією РФ.

Підсумовуючи результати когнітивного моделювання смислової матриці деколонізації, можна констатувати, що **процес деконструкції імперської спадщини в українській медіасфері перейшов із фази реактивного протипу до стадії системного інжинірингу суб'єктності**. Математична верифікація імпульсних процесів довела, що повномасштабна агресія РФ є екзогенним чинником, незалежним від внутрішніх дискурсів України, що остаточно спростовує наративи про «спровокований» характер війни.

Головним висновком розділу є виявлення високої інерції внутрішньої колоніальної свідомості, подолання якої потребує не лише антиросійської контрпропаганди, а й проактивного формування етичного, ціннісно-орієнтованого медіапростору. Трансформація комерційного та суспільного дискурсів – від «хайпу» на темі війни до етичного утвердження

ідентичності – підтверджує, що соціогуманітаристика в умовах конскієнтальної війни стає фундаментальним інструментом національної безпеки, здатним забезпечити стратегічну стійкість нації в довгостроковій перспективі. Стратегією у цій війні за смисли є перехід від подолання колоніальних стереотипів (які демонстрували значний опір на початку) до створення якісно нової, етичної та проактивної ідентичності. Саме така синергія державної політики, медійної гігієни та громадянської свідомості перетворює соціогуманітарний простір на нездоланий оборонний щит, формуючи трансгенераційний потенціал вільної України.

(Математичну верифікацію імпульсних процесів здійснила Зубко Карина Юріївна, 1 курс магістратури спеціальності F1 Прикладна математика (під науковим керівництвом Красікової Ірини Володимирівни, кандидата фізико-математичних наук, доцента математичного факультету Запорізького національного університету)).

Список використаної літератури

1. Гундорова Т. Деколонізація і провінціалізація Європи: чи варто виходити поза «топографічну деколонізацію»? *Критика*. 2024, травень. № 3–4. С. 32–35. URL: <https://www.krytyka.com/ua/articles/dekolonizatsiia-i-provintsiializatsiia-evropy-chy-var-to-vidchodyty-pozatorografichnu-dekolonizatsiiuu>
2. Гундорова Т. Транзитна культура і постколоніальна травма. Київ : Віхола, 2024. 272 с.
3. Томпсон Е. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / пер. з англ. Марія Корчинська ; за ред. Вікторії та Михайла Назаренків. Київ : Наш Формат, 2023. 384 с.
4. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування конскієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 7. С. 42–47.
5. Ковпак В. Смысловая матрица национальной информационно-коммуникационной деятельности послевоенной украинской эмиграции : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. 380 с.
6. Kовпак V., Kozyryatska S., Bakurova A. Meaningful matrix of the national idea as a conceptual language of the universal nation building norms in the Ukrainian information and communication environment. *Knowledge management competence for achieving competitive advantage of professional growth and development* : monograph. BA School of Business

- and Finance, Riga, Latvia, 2021. S. 308–324. DOI: <http://Doi.Org/10.5281/Zenodo.4454180>
7. Бакурова А. В. Самоорганізація соціально-економічних систем: моделі і методи : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2010. 328 с.
8. Золотухін Д. Український стратегічний наратив: «матчастина». *Українформ*. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2620105-ukrainskij-strategicnij-narativ-matcastina.html> (дата звернення: 01.11.2025).
9. Кадієвський В., Перхун Л. Когнітивне моделювання прийняття управлінських рішень на підприємстві. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2016. № 3. С. 48–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2016_3_8
10. Кісь Р. Як зупинити розукраїнювання України?: наукове видання. *Проблеми деколонізації Білорусі та України. Львівська етносоціологічна серія. Сектор етносоціології Інституту народознавства Національної академії наук України*. Випуск перший. Львів : ТзОВ «Видавнична фірма «Афіша»», 2012. 360 с.
11. Володимир В'ятрович: Деколонізація як державна політика має стартувати. *Пресцентр Українського кризового медіа-центру*. URL: <https://uacrisis.org/uk/volodymyr-v-yatrovych-dekolonizatsiya-yak-derzhavna-polityka-maye-startuvaty> (дата звернення: 01.11.2025).
12. Рябоштан І. Мовні квоти VS система заохочень: що треба медіаринку для створення україномовного контенту. 21 липня 2021 р. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/190386/2021-07-21-movni-kvoty-vs-systema-zaokhochen-shcho-treba-mediarynku-dlyastvorennnya-ukrainomovnogo-kontentu/>
13. Кознова О. Прийнято закони про заборону російської музики та видавничої продукції з росії та білорусі. *ЛІГА:ЗАКОН*. 20 червня 2022 р. URL: https://biz.ligazakon.net/news/211963_priynyato-zakoni-pro-zaboronu-rosysko-muziki-ta-vidavnicho-produkts-z-ros-ta-blorus (дата звернення: 01.11.2025).
14. Закон України «Про медіа» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023, №№ 47–50, ст. 120). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
15. Большакова А. Саботаж чиновників, деколонізація через спротив. Як Одеса звільняється від російського міфу – репортаж. *Українська правда*. 22 січня 2025 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/01/22/7494675/> (дата звернення: 01.11.2025).
16. Кульчицький С. Чи була Україна російською колонією в царські і радянські часи? 1 частина. *ЛІКБЕЗ. Історичний фронт*. 15 вересня 2025 р. URL: <https://surl.li/egyylw> (дата звернення: 01.11.2025).

17. Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування з 29 листопада по 14 грудня 2024 р. 21 січня 2025 р. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/ukrainaedina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavnii-atributi-vseukrainske-opituvannya> (дата звернення: 01.11.2025).
18. Велика російська брехня. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLa6RrfyIRW7SpU0y4VkcUXkmzOY00JRJQ> (дата звернення: 01.11.2025).
19. Княжицький М. Від Кіророва до няні Віки! Як Кремль промивав мізки українцям? / Моя прекрасна колонізація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XmofsMkEOWU> (дата звернення: 01.11.2025).
20. Анатомія рашизму | Документальний цикл «Остання війна» | Епізод перший. Суспільне Документалістика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1vgFKFBilQA&t=197s> (дата звернення: 01.11.2025).
21. Ковпак В. А. Арсенал ідеологічних інструментів документального фільму-дослідження «Моя прекрасна колонізація». *Журналістика миру під час війни: потенціал і можливості* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [відповідальний редактор В. А. Ковпак]. Запоріжжя : ЗНУ, факультет журналістики, 2024. С. 157–161.
22. Ковпак В., Назаренко І. Спецпроекти мультимедійної онлайн-платформи про минуле та сучасне України «Локальна історія»: постколоніальна модальність. *Соціальні комунікації в умовах глобалізаційних процесів: стан, тенденції, перспективи* : збірник тез за матеріалами III Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 14 травня 2025 р.) / упоряд.: Н. Поплавська, Г. Синоруб, Т. Решетука. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2025. С. 25–30. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/36575>
23. Ковпак В. А., Лебідь Н. М. Соціокомунікаційні засоби усунення імперських наративів в умовах війни (на прикладі української документалістики). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Том 35 (74). № 5. Частина 2. С. 157–167. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.5.2/25>
24. Ковпак В. А., Лебідь Н. М. Концепт московського імперіалізму в оптиці публіцистики світового українства: антиколоніальні наративи та стратегіми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Том 36 (75). № 5.

25. Ковпак В. А. Інформаційно-комунікаційна діяльність світового українства як «м'яка сила»: документні ресурси, стратегічні наративи. *Стратегічні комунікації суб'єктів політики в умовах сучасної політичної дійсності* : колективна монографія / за заг. ред. Л. С. Хорішко. Запоріжжя : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 30–61.
26. Постколоніальний підхід до націєдентифікаційного дискурсу в синергії царин : колективна монографія / за заг. ред. В. А. Ковпак. Запоріжжя : ВД «Гельветика», 2024. 210 с.
27. Меркулова Н. LMF: Оксана Забужко про те, як нам деколонізувати культуру і історію. *Громада. Груп.* 29 травня 2023 р. URL: <https://gromada.group/news/statti/26104-lmf-oksana-zabuzhko-prote-yak-nam-dekolonizuvati-kulturu-i-istoriyu> (дата звернення: 01.11.2025).
28. Явір В. Російсько-українська війна: аналіз проєктів дезінтеграції України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Випуск 41. С. 199–206.
29. Найем М. Як вдихнути вільно. Посібник з деколонізації. Видавництво «Лабораторія», 2025. 264 с.
30. Могильнер М. «Мені завжди здавалося, що українське інтелектуальне середовище відрізнялося від інтелектуального середовища в Росії саме тим, що в українському були різні голоси і відбувався справжній цікавий діалог». *Україна модерна*. 06.04.2023. URL: <https://uamoderna.com/backward/maryna-mohylner-meni-zavzhdy-zdavalosya-shcho-ukrainske-intelektualne-seredovyshchevidriznialosia-vid-intelektualnoho-seredovyshcha-v-rosii-same-tym-shcho-v-ukrainskomu-buly-rizni-holosy-i-vidbuvavsi/> (дата звернення: 01.11.2025).
31. Понад 25 тисяч об'єктів топонімії перейменовано – перші офіційні дані щодо реалізації деколонізаційного закону. 27.11.2024. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/ponad-25-tysyach-obyektiv-toponimiyi-pereyменовано-pershii-oficiyni-dani-shchodo-realizaciyi-dekolonizaciyного-zakonu> (дата звернення: 01.11.2025).
32. Бесараб О. Опитування показало, скільки українців ще вважають росіян «братнім народом». *Ua.news*. 24 липня 2024 р. URL: <https://ua.news/ua/ukraine/opytuvannya-pokazalo-skilky-ukrayintsivshhe-vvazhayut-rosiyan-bratnim-narodom> (дата звернення: 01.11.2025).
33. Голуб О. Назад в СРСР, або Як проросійські кримські медіа ностальгують за союзом. *Інститут масової інформації | Моніторинг дезінформації*. 25.07.2024. URL: <https://surl.li/edgjsu> (дата звернення: 01.11.2025).

РОЗДІЛ 2

КОНТРСТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ НОВОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО МЕДІАДИСКУРСУ

Трансформації українського медіадискурсу в умовах диджиталізації та повномасштабної війни Російської Федерації проти України потребують особливої уваги у фокусі наукових досліджень. У науковій роботі окреслена роль засобів масової комунікації у формуванні єдиного інформаційного простору, продукуванні та поширенні воєнних наративів, а також у впливі на суспільну свідомість. Особливу увагу зосереджено на лінгвістичних аспектах медіадискурсу: розширення мови медіа воєнними новотворами, функціонування військової термінології, неологізмів і стилістично маркованої лексики, що відображають реалії війни. Значну увагу приділено проблемі стереотипізації в медіа, її теоретичному осмисленню та практичним механізмам протидії. Розглянуто стереотипізацію як когнітивно-комунікативний і водночас технологічно зумовлений процес, що використовується для конструювання реальності та формування громадської думки.

Проаналізовано головні етапи стереотипотворення, маркери та інструменти їхньої медіатизації, а також окреслено різновиди стереотипів у сучасному українському медіапросторі. Здійснено комплексний аналіз поняття контрстереотипізації як стратегії протидії стереотипам у медійному дискурсі. Контрстереотипізацію розглянуто як заперечувальну тактику й сукупність психологічних, лінгвістичних і комунікативних механізмів, спрямованих на деконструкцію усталених упереджень і формування альтернативних моделей сприйняття соціальної реальності. Особливу увагу приділено ролі критичного мислення, емпатії, емоційного інтелекту та соціальної відповідальності як базових інструментів подолання стереотипного мислення. Як елемента боротьби зі стереотипами розкрито значення свідомої журналістської практики у процесах протидії маніпулятивним медіастратегіям, наголошено на відповідальності медіа за добір мовних засобів і формування образів соціальних груп. На матеріалі сучасних українських медіа простежено реалізацію контрстереотипних наративів, зокрема щодо трансформації

гендерних ролей, репрезентації чоловічої та жіночої ідентичностей у воєнному контексті, нормалізації присутності жінок у Збройних силах України, протидії ворожим наративам і національним міфам, зокрема ідеї «братніх народів» та уявленням про Україну як слабку чи залежну державу. Розглянуто приклади успішної медіатизації контрстереотипів у журналістських, політичних, культурних і креативних комунікаціях, а також застосування методу «розриву стереотипів» у рекламному дискурсі. У підсумку обґрунтовано значення контрстереотипізації як багатовимірного інструменту формування критично мислячої, стійкої до маніпуляцій аудиторії та як важливої складової розвитку сучасного українського медіапростору в контексті європейської інтеграції та деколонізації свідомості.

Ключові слова: стереотипізація, протидія стереотипам, медіадискурс, воєнні наративи, контрстереотипізація.

Стрімкий розвиток комунікації в межах диджиталізації суспільства зумовлює зміни в підходах до його інформування про нагальні проблеми в різних сферах життєдіяльності країни. Відповідно до нових викликів медіа, як основний засіб отримання та надання релевантної інформації, також зазнає трансформацій і асимілюється під вимоги сучасного світу. Окрім розвитку інформаційних технологій, що позначається на структурі та способі опрацювання й подачі матеріалів у медіа, стан українського медійного дискурсу теж підлягає впливу і соціально-політичних факторів. Повномасштабна війна змінила в Україні всі сфери життєдіяльності, зокрема й засоби масової інформації. Так, із початком воєнного вторгнення Росії українські радіо і телебачення – комерційне, державне й суспільне – об'єдналися та заговорили в єдиному медійному дискурсі, створивши єдиний монолітний інформаційний простір.

Медіасфера, медіадискурс в умовах війни все частіше стають об'єктом дослідження науковці різних галузей: лінгвістики (способи формування мовної картини світу суспільства лінгвальними засобами); соціології (опрацювання проблематики відображуваних у медіа соціальних, політичних, філософських тенденцій); економіки (з'ясування доцільності використання тих чи інших майданчиків для просування власного інформаційного

продукту); журналістикознавства (вивчення структури, тенденцій, функцій та прийомів медійного дискурсу).

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, спричинила активне збагачення лексичного складу мови, появу слів і словосполучень із новими семантичними нашаруваннями, які відображають трагічні реалії буття нашого суспільства. Засоби масової комунікації відіграють суттєву роль у донесенні та тлумаченні спеціалізованої лексики для широкого кола реципієнтів. Це часто реалізується через подання дефініцій або пояснень неологізмів чи маловідомих мовних одиниць, насамперед військової термінології, що сприяє правильному розумінню новинного повідомлення. Саме тому медіадискурс потребує фахового підходу представників лінгвістичних студій, особливо вивчення підготовки і функціонування журналістських текстів. Так, О. Грищенко, Т. Плеханова та О. Глеб аналізують медіатексти, зокрема новинні матеріали, аналітичні коментарі та публікації в соціальних мережах, що істотно впливають на процеси суспільного осмислення дійсності та конструювання колективних уявлень. Дослідники стверджують, що за допомогою своєрідного добору мовних засобів, прийомів фреймінгу та переконливих комунікативних стратегій, медіа здатні створювати інтерпретаційні рамки для сприйняття актуальних подій і проблем [1, с. 159]. Ю. Маслова, аналізуючи газетний дискурс, теж фіксує та пояснює мовні трансформації, розглядає військову лексику в пресі як функціональний критерій важливості мови у воєнному протистоянні та її впливу на формування суспільної свідомості. Філологиня наголошує на тому, що журналісти послуговуються стилістично зниженою лексикою, щоб найпромовистіше донести інформацію до читача та створити певний експресивний ефект. Цьому сприяє те, що військовий вокабуляр досить швидко поповнюється інноваційними термінами у сфері ведення війни, що, зі свого боку, викликає появу нових найменувань для осмислення, омовлення й систематизації відповідних понять, репрезентуючи реальність воєнного життя [2, с. 30].

Ще одним аспектом лінгвістичного фокуса є аналіз інформаційного простору щодо формування в ньому нових наративів як результатів подій після повномасштабного вторгнення.

О. Дойчик, В. Ганзін при концептуалізації терміна «наратив війни» визначають його як особливе мультимодальне повідомлення про війну, створене з метою впливу на цільову аудиторію, подача інформації в якому може здійснюватися не тільки через текст, але й за допомогою аудіовізуальних засобів [3, с. 13]. Інші дослідники окреслене поняття не лише виявляють, але й характеризують його як засіб протидії та спростування неправдивих тверджень. І. Доцяк акцентує увагу на регіональних аспектах та викликах у сфері інформаційної безпеки України, особливо в умовах гібридної війни. Науковець вказує на те, що російська пропаганда є елементом інформаційної війни, яку загарбники ведуть за допомогою просування в український медіапростір ворожих наративів, серед яких виділяє «нелегітимність української влади», «російська меншина піддається утискам в Україні», «потреба в негайному припиненні вогню і встановленню миру», «воєнні злочини України» та ін. Однак учений пропонує і ряд рекомендацій щодо боротьби з такими судженнями, як-от: підтримувати розвиток незалежних професійних медіа, забезпечувати прозорість власності та фінансування ЗМІ, підвищувати рівень медіаграмотності та критичного мислення громадян, розробляти та впроваджувати ефективні стратегічні комунікації для відображення національних інтересів України, підтримувати та проводити соціальні кампанії [4, с. 288]. Наративи війни також просуваються не тільки на внутрішнього, свого читача, але й на іноземного. Д. Мельник розглядає наративи держави-агресора як складову дезінформації в умовах ведення гібридної війни проти України і наводить ряд прикладів, таких як: «Україна – це провальна держава», «Україна перебуває під зовнішнім управлінням і є маріонеткою Заходу», «Україна – нацистська держава», «українська земля продана транснаціональним корпораціям», «війна вигідна українській владі», «нас зіштовхують з братніми російським та білоруським народами», «війна до останнього українця», «лише Китай здатен завершити війну в Україні» [5, с. 129–130].

Загалом, дослідники різного виду наративів війни сходяться на тому, що вони використовуються для нав'язування вигідних агресору ідей, зміни ставлення до України як на внутрішньому, так

і на зовнішньому інформаційному полі. За словами Ю. Макарець, з одного боку, вони сприяють соціальній консолідації та підтриманню стабільності, а з іншого – можуть провокувати суспільну напругу й загострювати конфлікти. Саме цей дестабілізаційний потенціал нарративів активно застосовується при гібридній війні, оскільки такі дискурсивні конструкції орієнтовані на поширення спрощених, деформованих і редукованих уявлень про реальність та окремі події. Часто вони вибудовуються в межах міфологізованих схем і жорстких бінарних опозицій, витісняючи раціональне осмислення дійсності емоційно-іраціональним сприйняттям, що, своєю чергою, трансформує смислові та оціночні параметри суспільної свідомості. Ефективність такого впливу забезпечується апеляцією до усталених стереотипів і міфів, послуговуванням емоційно забарвлених, хоча й часто необґрунтованих порівнянь, а також символічною та образною організацією нарративу, що активізує глибинні психічні механізми сприйняття [6].

Отже, спільним у названих дослідженнях журналістських матеріалів та сформованих в них нарративів після початку повномасштабного вторгнення є лінгвістичний аспект, а саме детальний аналіз речень, фраз тощо, які є матерією дискурсу, способом вираження дискурсивних стратегій та їхніх мовних особливостей (прагматичних, когнітивних, семантичних та ін.), а також закладені ідеї для просування національних стратег, оскільки медійний дискурс із позиції сукупності процесів та продуктів мовленнєвої діяльності у сфері масової комунікації характеризується основними ознаками, зокрема чутливістю до соціально-культурного, ідейно-ідеологічного контексту, відкритістю, комунікативною функцією та каналом реалізації.

Про взаємозв'язок мовних засобів у медіатексті та використання стереотипів при формуванні нарративів вказує і О. Гудзенко. Так, завдяки розмаїттю форм масового спілкування (від соціальних мереж і блогів до традиційних засобів масової інформації) стає зрозумілим, що вплив мови на створення стереотипів в інформаційному середовищі є ключовим для розвитку критичного мислення та побудови об'єктивного суспільного діалогу [7, с. 40]. Учений переконаний в тому, що лінгвістичні конструкції в текстах можуть визначати та впливати на сприйняття

інформації, а також на продукування уявлень та стереотипів у свідомості аудиторії.

Виділяють два основні напрями у вивченні стереотипу в масових комунікаціях. Перший розуміється як прагматичний, він тлумачить стереотип як спосіб збільшення ефекту для масового й ідеологічного впливу, це може бути пропаганда, реклама і так далі. На думку Н. Зражевської, наукові розвідки в галузі медіа спрямовані на аналіз того, як люди виробляють спільні цінності, як задовольняються образами медіа і як медіа впливають на суспільство й особистість, саме тому такий підхід цікавий для тих, хто впевнений у великій владі мас-медіа (піарники, маркетологи, рекламисти, соціологи та ін.) [8, с. 22].

Другий напрям сформульований як соціально-критичний – стереотип досліджується як продукція засобів масової комунікації в розрізі проблем культури. Медіа формують особливий тип культури не тільки в межах масових комунікацій, але й загалом проєктуються на весь культурний простір сучасного інформаційного суспільства, де з'являється таке поняття, як «культурологія інформаційного суспільства» [8, с. 22]. Критичність в такому перетворенні медійного майданчика на культурологічний центр проявляється в тому, що активні споживачі медіаобразів починають розуміти життя як ідеальну повсякденність з атрибутами здоров'я, комфорту, розваг, а власні індивідуальні цінності стають тим, що відхиляється від масової норми.

Отже, медіа, орієнтуючись на зацікавлення аудиторії, не лише поширюють актуальні відомості, а й передають певні ціннісні орієнтири та стереотипні уявлення, водночас впливаючи на формування суспільної думки та масової свідомості. Під час повномасштабного вторгнення, коли відбувається процес очищення українського медіапростору від діяльності ворожих агентів (журналістів, істориків, митців та ін.), у період виходу українського інформаційного простору з-під ворожих російських впливів, перед дослідниками та науковцями постає низка питань для опрацювання: як відбувається процес стереотипізації медіа для українського споживача і за допомогою яких штампів, визначення її доцільності в медіа, а також пошук способів боротьби з тими стереотипами, які загрожують національній безпеці.

Проблеми стереотипізації, починаючи від визначення термінологічної бази до виявлення особливостей процесу роботи в медіа, розкриті в працях М. Бутиріної, Л. Зайко, Н. Зражевської, Г. Куц, С. Любимової, С. Сердюк, М. Ткаченко та ін.

Понятійний апарат явища стереотипізації ґрунтується на дефініції, запропонованій М. Бутиріною, яка це поняття виокремлює за ознаками природного процесу сприйняття та осмислення людиною дійсності, що вирізняється когнітивною економією, інверсією, перейманням досвіду від інших тощо. Тотожним терміном є й поняття стереотипотворення, під яким науковиця розуміє технологічно зумовлений процес продукування стереотипів засобами масової комунікації [9]. Із цим тлумаченням погоджується і Л. Зайко, яка, окрім уподібнення стереотипізації з клішованістю мислення реципієнта, стверджує, що стереотипізація сприйняття дійсності – це конструювання реальності та нав'язування певного способу життя медіа, що є деструктивною формою впливу на суспільну свідомість [10, с. 112]. Н. Зражевська стереотипізацію відносить до характеристики медіакультури, яка є просторовою формою втілення соціальної активності й матеріальної культури [8, с. 60]. А ось Г. Куц розглядає її як домінуючу дискурсивну практику, одну зі стратегій формування громадської думки в інформаційному суспільстві [11, с. 278]. Частота використання стереотипу в медіа-дискурсі лежить в основі визначення стереотипізації С. Любимовою, оскільки активне застосування його певного типу призводить до його розповсюдження та закріплення, а як наслідок – гіперболізація подібності всередині соціальної категорії, яка власне стереотипізується [12, с. 63]. С. Сердюк під названим поняттям розуміє класифікацію речей, на базі якої і виникає стереотипізація, що забезпечує потребу людини існувати у впорядкованому світі, а це, зі свого боку, є невід'ємним механізмом становлення культурної людини, її здатності до орієнтації у світі і можливості адекватно ідентифікувати себе та інших, що забезпечує організовану взаємодію в культурі [13, с. 54].

Таким чином, **стереотипізація** – це природний і водночас соціально зумовлений когнітивно-комунікативний процес сприйняття та осмислення дійсності, що полягає у спрощенні, узагальненні й класифікації явищ задля когнітивної економії, а в умовах

медіакультури набуває технологічного характеру як інструмент конструювання реальності та формування громадської думки через відтворення й закріплення стійких уявлень, ціннісних моделей і стереотипів у масовій свідомості.

Розуміючи соціальну відповідальність перед власною аудиторією, сучасним медіа слід вивчати не тільки вже наявні стереотипи, на фундаменті яких створюються наративи в медійному дискурсі, але й досліджувати власне процеси формування та проникнення їх в інформаційний простір, щоб генерувати та просувати корисні для суспільства ідеї і боротися з прикладами небезпечними. Процеси стереотипізації загалом та в медіа зокрема стали базовими питаннями для розгляду багатьох дослідників соціальних комунікацій. М. Бутиріна вивела загальні принципи процесу стереотипотворення в мас-медіа, що лягли в основу подальших більш сучасних розвідок. Так, учена виділила три головні етапи, які проходить стереотип до того, як бути повноцінно сформованим у свідомості читачів різних типів медіа:

- на першому етапі (формування когнітивного базису стереотипу) реалізується когнітивна активність журналіста, спричинена вимогами оперативної переробки значної кількості різноманітної інформації;

- другий етап (утворення стереотипно-установчих комплексів) впливає з того, що когнітивна активність журналіста детермінується вимогами когнітивної конгруентності. Катетеризація соціуму здійснюється журналістом безвідносно до логікоцентричних засад, а на підставі власного досвіду, домінуючого міфу, ідеології, ментальних пріоритетів тощо включає в себе ознаки метафоризації, метонімізації тощо;

- на третьому етапі (медійна легітимізація стереотипів) відбувається процедура тиражування стереотипних уявлень, що називається медіатизацією стереотипів. Вони легітимуються в процесі масової комунікації шляхом утворення в ЗМК та надання аудиторії прецедентних поєднань смислообразів усередині категорій [9].

Доречно зауважити на тому, що другий і третій етапи можливі із використанням практичних методик та технічних способів оформлення тієї ідеї, яка повинна надалі передаватися читачеві.

До таких технік Н. Рубенко відносить маркери стереотипізації. Так, їхніми прикладами є: стереотипні поняття та іміджі, ярлики, прецедентні одиниці (паремія, алюзія), ампліфікаційними інструментами яких є оціночні судження та повтори. На названі маркери можна натрапити в таких випадках:

1) у текстах і заголовках матеріалів для привернення уваги читачів;

2) для створення прецедентних кліше використовуються власні назви, зокрема прізвища, імена осіб, назви організацій, пов'язаних із певною сенсацією, географічні назви, адреси, назви місць, де відбувалися скандальні або знакові події, історичні періоди. При формуванні ярликів «заміни імен» проходить зворотний процес: власна назва замінюється загальною;

3) стереотипні поняття та іміджі є відображенням картини світу окремого суспільства або історичного часу;

4) прецедентні одиниці, що становлять собою алюзію на подібну історичну подію, відому особистість чи популярний вислів і вживаються разом з оціночними судженнями з позитивною чи негативною конотацією, мають високий сугестивний потенціал, оскільки формують іронічний фон, налаштовуючи читача на роздуми та порівняння;

5) повтори ключових слів, прикметників найвищого ступеня порівняння, синонімів різного ступеня конотації використовуються для підвищення ефективності стереотипізації;

6) сугестивний потенціал інструментів клішування залежить від кількості та різноманітності застосовуваних ампліфікаційних інструментів (повторів і емоційно-оцінної лексики) [14, с. 100].

Більш узагальнено процес стереотипоутворення в мас-медіа розкривається О. Козачишиною, оскільки, не виокремлюючи поетапність або певні маркери, дослідниця характеризує стереотипізацію як процес поєднання концептів, релевантних у контексті конкретної теми, сполучуваність яких визначається намірами комунікаторів, соціокультурним контекстом, фоновими знаннями реципієнтів тощо [15, с. 142].

Проте питання медіастереотипів має комплексний характер і охоплює не лише зміст образів, що транслюються, але й способи їхнього подання, частоту відтворення та емоційне

забарвлення. Те, як у медіа представлені різні соціальні спільноти – за віковими, гендерними, етнічними, національними ознаками, сексуальною орієнтацією чи фізичними можливостями, – безпосередньо відбивається на міжособистісних відносинах, формуючи рівень толерантності, емпатії та довіри або ж сприяє виникненню соціальної дистанції і відчуження. Феномен стереотипізації демонструє сучасну тенденцію до зростання напруження між соціальними відносинами та культурними практиками соціальних акторів. У нинішніх умовах протиставлення соціального (нормативного, легітимізованого й відносно однорідного в межах конкретного суспільства) та культурного (творчого, спонтанного й різноманітного) найвиразніше проявляється в медіапросторі. Саме медійне відтворення й поширення цього конфлікту нерідко є каталізатором його подальшого загострення.

Стереотипи мають властивість змінюватися протягом часу, відображати політичні інтереси та ідеологію держав, національних чи міжнародних угруповань і партій, а також уявлення буденної свідомості, властиві етносу. Ураховуючи те, що процес стереотипізації в медіа повністю залежить від журналіста, зокрема від його обізнаності в тій чи іншій сфері, начитаності і сформованого активного мовного словника, а також від власне використання ним маркерів стереотипоутворення, не слід забувати, що певною мірою ті стереотипи, які просуваються в медіа, відображають настрої, думки і забобони самого носія інформації – журналіста. У цьому сенсі жодне повідомлення не є абсолютно нейтральним, воно неминуче не тільки відображає стан суспільної свідомості та ідеології, а й створює громадську думку, пропонує рольові моделі, образ думок і ставлення до дійсності, адже читачі схильні довіряти медіа. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства велику роль у стереотипізації особистості та соціуму відіграють ЗМІ, які активно впливають не лише на окрему людину, а й на масову свідомість. Тому ще одним важливим питанням є саме вивчення тих стереотипів, які утворюють сучасний медіадискурс, особливо в умовах повномасштабного вторгнення.

Загалом медійний дискурс визначається тенденцією до створення наративів війни, які в себе включають різноматематичні

категорії та повсякчасне розкриття в журналістських матеріалах. Так, репрезентацію образів військовослужбовців в українських медіа вивчали Д.-М. Завгородня, Т. Марценюк. Науковиці простежили наявність гендерних стереотипів (у вимірі типології) та їхній прояв у вигляді нарративів у медіа та надали чіткий аналіз маркерів стереотипності. Наприклад, дослідниці наводять гендерно-рольові стереотипи, категорією аналізу яких стали наративи про традиційний розподіл ролей, екзотизація військовослужбовців та доброзичливий сексизм. Серед маркерів, які лягли в основу визначення власне стереотипів, виділяємо тези про репродуктивну працю, словесні конструкції, які наголошують на «ексклюзивності» ситуації, клішовані одиниці «окраса колективу», «про неї турбуються», розлогі описи зовнішності й акценти на її важливості. Такі наративи та ті гендерні стереотипи, які входять в базис перших, лише дискредитують роль і внесок жінок у боротьбі проти агресора та суперечать політиці забезпечення гендерної рівності в лавах ЗСУ [16, с. 19]. Про схожі маркери гендерних стереотипів наголошує і О. Васьківська, яка при аналізі публікацій українських медіа наголошує на тому, що вони продовжують публікувати сексистський контент, використовуючи зокрема так звані «доброзичливий сексизм», що в завуальованій формі принижує жінок, наголошуючи на стереотипі маскулітності-фемінності. Окрім цього, авторка подає приклади і маркерів стереотипізації, серед яких виділяє порушення правил використання фемінітивів («директор з комунікацій Східного крила Елізабет Александер») [17, с. 35]. Низка інших досліджень також присвячені розкриттю проблем із гендерними стереотипами в медійному дискурсі періоду повномасштабного вторгнення, серед найбільш популярних тем – прояви та наслідки доброзичливого сексизму (К. Боева), типологізація образів військовослужбовців, створених українськими медіа під час російсько-української війни (Т. Храбан, К. Самойленко), сексистські наративи у медіа (Л. Чернявська).

Проблематика соціальних стереотипів натомість розкрита суттєво в меншому обсязі. За твердженням Н. Шульської, Р. Зінчук, О. Гундерук, журналісти, наслідуючи стереотипи, а також для сенсаційності публікацій і привернення читацької уваги,

не завжди коректно зображують тих, хто має інвалідність: надмірно їх жаліють або ж навпаки – занадто героїзують [18, с. 217]. Сенсаційність спостерігається і в матеріалах на ЛГБТК+ тематику, яку досліджували М. Боднарчук, О. Долгова, Л. Поліщук. Характер і спосіб представлення ЛГБТК+ людей у медіапросторі безпосередньо позначається на процесах формування громадської думки, деконструкції стереотипних уявлень і подолання соціальних упреджень, а також на утвердженні прав людини загалом. В умовах українського суспільства, де сприйняття ЛГБТК+ спільноти залишається суперечливим, а система правового захисту ще перебуває на етапі становлення, саме медіа відіграють ключову роль у публічній репрезентації гендерних і сексуальних ідентичностей. Як зазначає Л. Поліщук, подібна медіапрактика нерідко спричиняє формування викривлених образів (зокрема ототожнення гомосексуальності з патологією), посилення маргіналізації та конструювання відчуття «інакшості», а також обмежену видимість окремих груп, насамперед лесбійок, бісексуальних, трансгендерних та інтерсекс-людей [19, с. 105].

Небезпека етнічних стереотипів, які продовжують свою медіатизацію, полягає в тому, що через відсутність будь-якої боротьби з ними вони закріплюються у свідомості не лише у вітчизняного реципієнта, але й іноземного. Так, вивчивши кризу мас-медійних нарративів західного світу у сприйнятті російсько-української війни, В. Бабенко переконаний, що когнітивні пастки зумовлені стереотипними уявленнями про Україну, впливом російської пропаганди, а також тим, що упередження на кшталт «Україна як плацдарм боротьби за сфери впливу між двома гігантами – Росією та США», «зближення України та Росії», «Україна кримінальна» поширювалися активно на шпальтах західних газет на початку 2003 р. [20, с. 99]. Такими висновками у своїх дослідженнях автор підтверджує думку про те, що через етнічні стереотипи засобами медіа сформувалися не просто помилкові нарративні практики, але й деструктивні, які в умовах повномасштабного вторгнення допомагають ворогу.

Наголосимо й на тому, що після повномасштабного вторгнення образи, які просуваються в медіа, змінюють свою тональність. З'являються нові, позитивно марковані образи про Україну.

У провідних міжнародних медіа починають писати про українців як про стійку, культурно багату та технологічно розвинену націю (С. Бринчак), про країну, яка воює і захищає своє майбутнє (М. Засік), країну з унікальними природними ресурсами, однак і країну, що потребує міжнародної підтримки, закріплюючи стереотипи щодо її залежності від зовнішньої допомоги (І. Горохова, П. Макаренко).

Отже, мас-медіа є ретрансляторами різного роду стереотипів. Саме вони привчають людину мислити загальноприйнятими стандартами, що передаються, повторюються і відтворюються ЗМІ, знижуючи їхній інтелектуальний рівень, створюючи міфи, імідж конкретних людей для формування уявлень про ту чи іншу людину і привернення уваги соціуму.

Оскільки стереотипи мають соціальне походження, породжуються в різних сферах життєдіяльності та лише повторюються й посилюються в медіапросторі, протидія їхньому впливу також не може обмежуватися виключно медійною площиною. Водночас ефективна боротьба зі стереотипізацією та маніпулятивним впливом на свідомість потребує системного підходу з боку суспільних інституцій і організацій, на діяльність яких впливають такі практики. У цьому контексті особливої актуальності набуває розроблення узгодженої стратегії протидії на інституційному або координаційному рівні, що передбачала б усвідомлення механізмів функціонування маніпулятивних систем і впровадження практичних інструментів нейтралізації їхнього впливу. Саме таким цілеспрямованим і структурованим інструментом протидії медіастереотипам постає **контрстереотипізація, спрямована на деконструкцію усталених уявлень і формування альтернативних, більш інклюзивних моделей сприйняття соціальної реальності.**

Порівнюючи поняття «контрстереотипізація» з проаналізованим терміном «стереотипізація», вважаємо за доцільним і розгляд його в розрізі заперечувальної тактики й методи подолання та протидії вже наявним стереотипам у медіа. Активна протидія стереотипам пов'язана з розвитком критичного мислення, емпатії та соціальної відповідальності, які є важливими психологічними механізмами подолання упереджень.

Так, простежуючи появу та зародження стереотипів на підсвідомому рівні, першим видом боротьби з ними можуть стати ті техніки, які пов'язані з мисленнєвими процесами та психологією. До прикладу, Ю. Маслова пропонує при дослідженні медійних нарративів застосовувати латеральне мислення для усвідомлення ролі чоловіка в період війни в сучасній Україні, адже воно дає змогу переосмислити традиційні гендерні ролі та стереотипи, розширюючи розуміння внеску чоловіків у різноманітні царини життя під час конфлікту – не тільки як воїнів, але і як сімейної опори, активістів, волонтерів та носіїв активних змін у суспільстві [21, с. 13]. Так, учена наводить різні приклади маркерів стереотипізації, як от: «Такі слова, як *герой, воїн, захисник, ухиялянт* мають різні емоційні конотації, які сприяють формуванню наших уявлень про чоловічі образи, напр.: «У мене часто питали: ти бачила супергероя? Ні, казала я. А тепер зрозуміла: мій супергерой – український воїн!» (Урядовий кур'єр. – 09.06.2022), «Захисник із Кременчуцького району отримав нагороду з рук Президента України» (Кременчуцька газета. – 27.03.2024), «Понад тисячу ухиялянтів притягнули до відповідальності у 2023 р.» (Юридична газета. – 11.03.2024)». Ці ілюстративні матеріали авторка подає як стандартний спосіб формування образів чоловіків у медіа, однак вона пропонує і словесне залучення альтернативних ролей та емоцій, які не «вписуються» в традиційні межі мужності. Одним із способів протидії стереотипам є робота над змістом сучасних медіатекстів, які б могли демонструвати ширший спектр чоловічих ролей. Скажімо, медійні ілюстрації здатні виходити за межі усталених нарративів, тим самим сприяючи деконструкції уявлень про «традиційну» маскуліність. Такі репрезентації можуть трансформувати суспільне розуміння мужності, акцентуючи увагу на значущості емпатії, взаємної підтримки та колективної взаємодії. У результаті зменшується табуованість чоловічої емоційної вразливості та посилюється психологічна відкритість. Водночас позитивне медіапредставлення чоловіків, які відмовляються від жорстко закріплених гендерних ролей і визнають партнерську взаємодію з жінками на засадах рівності, сприяє утвердженню гендерного балансу в суспільстві [21, с. 15].

На підтвердження контрстереотипів, які б боролися з традиційними функціями чоловіків, наведемо декілька прикладів з медіа. У матеріалі «Декретна відпустка для чоловіків: чи дає право на відстрочку догляд за дитиною» (Факти, від 11 квітня 2025 р.) авторка публікації стверджує: *«чоловікам надали рівні можливості з жінками щодо перебування у декретній відпустці»*. Як бачимо, журналістка пропагує гендерну рівність. Про значущість емпатії, взаємної підтримки та колективної взаємодії написано в журналістському тексті із заголовком «Надзвичайні волонтери з Черкас» (АрміяInform, від 19 березня 2022 р.). Мова тут іде про волонтерів із вадами зору, однак із відчуттям відповідальності та своєї корисності: *«Павло Чепель, Ігор Прочук та Андрій Медяник – ці чоловіки сліпі, проте вони всім серцем і душею прагнуть бути корисними, роблячи свій внесок у перемогу і мир у нашій любій країні... Один з майстрів-волонтерів вважає, якщо ці чоловіки здатні ліпити, отже, зможуть і чудово плести сітки, адже вони все роблять дуже акуратно і вправно»*.

Науковиці О. Рудінська, І. Дружкова, А. Васькова також в акцент протидії стереотипізації ставлять сучасну психологію, яка пропонує практики розвитку емоційного інтелекту як засобу профілактики гендерних конфліктів і формування культури рівноправної взаємодії. Особливої уваги заслуговують освітні тренінги, психопросвітницькі програми та коучинг, спрямовані на підвищення гендерної обізнаності. Такі програми допомагають учасникам усвідомити вплив стереотипів, окреслити зони особистісного зростання, навчитися взаємодіяти на основі партнерства. Успішні кейси таких інтервенцій поширені в системі освіти, охорони здоров'я, у публічному адмініструванні [22, с. 57].

Бейхевіористи переймають досвід у боротьбі зі стереотипами і виводять свої стратегії зміни поведінкових моделей у суспільстві таким чином, щоб кожен індивід ще починаючи з дитинства міг самостійно протистояти маніпуляціям та не піддаватися їм, особливо таким, які намагаються просувати стереотипи. Наголосимо на тому, що Й. Смила, вивчивши вплив гендерних стереотипів на жінок та чоловіків у суспільстві, виводить моделі протистояння у вигляді їхньої зміни:

1. Накопичувальна модель – ґрунтується на дуже повільному наданні інформації, що суперечить стереотипам, які вона визнає.

2. Модель розбавлення – це специфічна версія накопичувальної моделі, заснована на передачі одиниці нейтральної або суперечливої інформації про групу, стосовно якої вона була стереотипною. Це призводить до більшої чутливості до змін початкового ставлення до неї.

3. Модель підтипу – полягає у виокремленні підтипу з конкретної категорії, відповідно до якого змінюється стереотип, але сприйняття категорії не змінюється.

4. Модель радикальних змін припускає, що можна змінити стереотип під впливом інформації – великою мірою розбіжної з позицією і вірою до даного моменту, – або досвіду, що суперечить цьому стереотипу.

5. Гіпотеза контакту – припущення, що взаємодії між членами різних соціальних груп мають сприяти поліпшенню взаємовідносин [23, с. 147].

Питання подолання стереотипів масової свідомості набуває особливої значущості через активізацію їхніх негативних проявів і деструктивного впливу на суспільні процеси. У медійному просторі ціннісно-нормативний характер цих когнітивно-поведінкових моделей має ситуативний характер. Його формування зумовлюється соціальними обставинами, які насамперед діють на емоційно-оцінну сферу особистості. За умов нестачі інформації або обмеженого часу для її ґрунтовного аналізу стереотипи сприяють виникненню хибних уявлень про соціальну дійсність. Унаслідок цього відбувається спотворення тлумачення подій і деформація міжгрупової взаємодії. Саме тому на сьогодні існує велика кількість методів, які застосовують мас-медіа для маніпулювання свідомістю людей, серед яких і стереотипізація. Виникає необхідність у свідомому підході журналістів до вибірки й подачі власних матеріалів. За допомогою медіатекстів відбувається нав'язування людині і стереотипної поведінки в певних життєвих ситуаціях на основі побудови образу соціального світу, і ставлення до тієї чи іншої проблеми за допомогою визначених раніше маркерів стереотипності. Щоб цього не відбувалося, Г. Дегтярьова пропонує фахівцям із соціальних комунікацій

при виявленні якогось стереотипу розглядати його об'єктивно і всебічно. Для цього їм потрібно насамперед вивчити його витоки, відшукати якомога більше інформації та думок незалежних експертів щодо стереотипу, лише після цього подавати готову оброблену інформацію споживачеві, не нав'язуючи її, а щоб він самотужки міг дійти висновку [24, с. 199].

Контрстереотипізація як засіб створення нових стереотипів, протилежних ворожим нарративам у період повномасштабного вторгнення, є ще одним способом конструювання свідомості сучасного українця. Т. Храбан та К. Самойленко стверджують, що медіа пропонує своїй аудиторії два типи образів військовослужбовиць:

1) консервативний образ, що ґрунтується на стереотипних уявленнях про жінку;

2) контрстереотипний образ, який відкидає шаблони й руйнує гендерні стереотипи.

Контрстереотип ґрунтується на полярній типізації, що маніфестується в образах «професіоналка» і «бунтарка», які, зі свого боку, сприяють сприйняттю жінки, яка має не тільки рівні права з чоловіком, але й рівні можливості реалізації цих прав. Створюючи образ «професіоналка», медіа виходять із твердження, що важливим критерієм воїна-професіонала є не стать, а професійні знання та навички [25, с. 145]. Так, на сторінці інформаційного агентства «СпільнеCommons» вказано: *«Влітку у Міноборони звітували про понад 38 тисяч жінок у лавах ЗСУ, з яких 5 тисяч – на передовій. За їхніми словами, ці цифри є одними з найбільших серед країн-членів НАТО»*. Це свідчить про поступовий і впевнений відхід від традиційного стереотипу про те, що армія, війна хоч і жіночого роду, але не для жіноцтва.

У сучасному медіадискурсі існує ряд таких нарративів, які розвінчують уже сформований стереотип не просто жінки, а жінки-військовослужбовиці. Яскравим прикладом є використання фемінітивів, відсутність оціночних суджень, а опис фактів – без надання інформації ексклюзивності жінці у війську. Наприклад, медіатизація образу військової Анастасії Блищик. «ДетекторМедія» у своїй публікації *«Журналістка і військова Анастасія Блищик перевелася на службу до іншої бригади»*

(від 19 грудня 2024 р.) надає формат матеріалу, який би боровся з гендерним стереотипом: *«Пресофіцерка Анастасія Блищик повідомила, що завершила службу в 47-ій окремії механізованій бригаді і переводиться на службу до іншої бригади»*. Тут використані фемінітиви і без деталізації ознак жінки. Також у статті подаються коментарі власне героїні публікації, які демонструють повну залученість Анастасії в життя армії, а також про буденність сучасної жінки як частини військових структур: *«Важливо, що переведення з бойової в тилу частину неможливе, а ось навпаки – так», – додала Блищик... Вона написала, що її рішення перевестися до іншої бригади “пов'язане зі зміною обстановки”. “Усім нам треба ковток свіжого повітря”, – написала Анастасія*. На власних сторінках у соціальних мережах, зокрема «Інстаграм» Анастасія нормалізує статус жінки у війську і вказує на те, що поєднувати службу та особисте життя вдається жінкам без великих проблем від самого повномасштабного вторгнення (*«На фото – вересень 2022-го, але на той момент мені вже видали форму, я пройшла двотижнєве навчання, після чого мене офіційно зарахували до списків військової частини»*) і до великих змін в особистому житті (*«Я прослужила 3 роки. З них 7 місяців, будучи вагітною, виконувала задачі на Донбасі й не говорила про це нікому»*).

Таким чином сформований завдяки медіа, соціальним мережам і її власним діям контрстереотип про жінку-військовослужбовицю має низку суттєвих суспільних наслідків. По-перше, він сприяє утвердженню жіночої присутності в бойових підрозділах як звичної та закономірної. Реальний досвід Анастасії Блищик демонструє, що жінки у війську більше не сприймаються як поодинокі винятки, а як повноцінні учасниці Збройних сил України.

По-друге, цей приклад трансформує традиційні уявлення про війну як суто «чоловічу сферу». Служба, відповідальність і захист країни постають як спільний обов'язок, що не визначається гендерною ознакою, а готовністю діяти.

По-третє, діяльність Анастасії Блищик як журналістки, волонтерки розширює культурний вимір осмислення війни. Вона показує, що воєнний досвід охоплює не лише бойові дії, а й внутрішні переживання, осмислення травми та творчий пошук. У такий

спосіб формується новий воєнний наратив, у якому жіночий голос є важливою та повноцінною складовою.

Що стосується національних стереотипів у медіадискурсах, то їх також потрібно не тільки вивчати, але й протистояти їм. Так, протидія нав'язуванню національних стереотипів про ромів проаналізована в науковій праці Н. Толочко, Г. Шаповалової та В. Путрашик. У роботі пропонуються механізми подолання аутсайдерства ромського етносу. Серед таких механізмів контрстереотипізації є: висвітлення діяльності державних і недержавних установ, організацій, що працюють на Закарпатті, для задоволення культурних, освітніх та інших потреб угорського етносу; співпраця українського суспільного мовлення з незалежними телерадіокомпаніями за кордоном для поширення новин про Україну та національні меншини, боротьби з дезінформацією, руйнування стереотипів [27, с. 197].

Отже, в журналістикознавстві контрстереотипізація розглядається як процес протидії стереотипам, що включає в себе декілька механізмів:

– створення власне контрстереотипу: на будь-який існуючих стереотип, який шкодить здоровому розвитку суспільства і формує низку упереджень (на гендерному, соціальному, національному рівнях), журналіст може створити новий, який би був протилежним до наявного й поширеного образу і міг би протистояти певним твердженням, нівелюючи їхній вплив власними мовними або візуальними засобами. Прикладом може слугувати контрстереотип «Україна захищає Європу/світ», що слугує протидією до наративів «Україна – жертва» та «Україна – слабка країна». Поширення цього контрстереотипу відбувається в різних сферах діяльності в суспільстві, а його медіатизацією займаються журналісти медіа як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. На сторінках «ДетекторМедіа» у публікації «Я сказав Зеленському: "Україна захищає не лише Європу, а й країни Центральної Азії"», – журналіст із Киргизстану Аділь Турдукулов» від 14 червня 2024 р. цитата іноземного журналіста допомагає розкрити та підтвердити цей стереотип: «Я впевнений, що військові в Україні захищають не лише незалежність України. Володимир Зеленський постійно каже, що Україна захищає Європу». На платформі

«Укрінформ» від 29 вересня 2022 р. в статті «Українське військо захищає рідну землю» за допомогою різних мовних маркерів стереотипізації підтримується аналізований контрстереотип: «*Армія України не допускає на Захід оту "другу в світі", європейські народи зараз перед остаточним вибором: або вони утримують і забезпечують найновішим озброєнням українську, як свою армію, або завтра годуватимуть "другу в світі", наслідки дій якої вже побачив увесь світ*»). Цей же контрстереотип підтримується ще одним каналом зв'язку та інформування суспільства, а саме зверненнями Президента України до нації. Неодноразово апелюючи до цього контрстереотипу, Володимир Зеленський наголошує на тому, що «*Україна точно зможе захистити Європу від будь-яких російських сил, і неважливо, хто ними командує. Ми захистимо. Безпека східного флангу Європи тримається лише на нашій обороні*». На офіційному сайті політичної партії «Батьківщина» також просувається цей контрстереотип. У публікації від 3 вересня 2024 р. «Григорій Немиря закликав пам'ятати, що Україна захищає усю Європу на східному кордоні» вказано: «*Зараз ви можете жити як раніше тому, що Україна боронить усю Європу на Сході. Потрібно завжди пам'ятати про це*». Визначальним є те, що цей контрстереотип підтримується і просувається також і в культурній сфері. Інформаційна платформа «Букви» 9 вересня 2025 р. розмістила матеріал із заголовком «Румунський стендапер висміяв глядачку, що критикувала допомогу Україні», в якій з цитатою власне стендапкоміка медіатизували контрстереотип «Україна захищає Європу»: «*Пані, у нас немає грошей. Всі гроші йдуть в Україну. Так. Тому що вони ризикують своїм життям, знаєте. Ми просто платимо їм, щоб вони могли ризикували своїм життям і далі. Знаєте, вони також захищають нас. Га? Ви знаєте, де на карті знаходиться Україна? Ви знаєте, що знаходиться по той бік України?*»;

– заперечення найбільш абсурдних образів, що сформовані певними стереотипами: це аналіз джерельної бази, створення нової доказової бази і просування ідей на загальне спростування стереотипу. Побутує думка, що український та російський народи – це єдине ціле, так звані «братські народи». У свідомості іноземців відбулося закріплення цього образу через стереотип,

що Україна – частина Росії. Однак для українців він є надзвичайно небезпечним, адже підриває навіть спроби самоідентифікувати себе як представника окремої незалежної нації. Після початку повномасштабного вторгнення релевантним стало саме спростування цього образу, особливо за допомогою звернення до історичних подій, фактів та іншої доказової джерельної бази. Український інститут національної пам'яті в рамках інформаційної кампанії розробив проєкт «Російсько-українська війна: історичний контекст», у межах якого підготували інфографіку «Чому українці та росіяни історично – не “братні народи”», в якій ідеться тезово про основні причини, чому не можна поєднувати ці два народи. Серед таких тез виділимо: «Усе почалося з Києва», «Україна та Росія розвивалися за різних історичних умов, мали впливи різних сусідів», «Україна – країна демократичних традицій», «Україна – не “молодий брат”», «Україна – європейська країна», «Українська культура – унікальна та самодостатня», «Міфи про “братні народи” чи “єдиний народ” – абсолютно штучні», «Україна не залежить від Росії», «Українці – сучасна політична нація». Для протидії нав'язаному стереотипу про братні народи різні медіа розробляли власний інформаційний продукт на його спростування («Суспільне. Новини»: «Ярослав Грицак: міф про “братні народи”, перемога України та як Російська імперія викривляла історію» (інтерв'ю з істориком, професором Українського католицького університету), «Грунт»: «Для нас знищення міфу про “братські народи” – це спасіння» (надання статистичних даних), «УкрІнформ»: «Генетична наука довела: українці з росіянами не “адін народ” і навіть не “брати”» (аналіз українськими вченими відкритих даних із проєкту «Геном Росії», яким керує дочка Путіна).

У соціальних комунікаціях, особливо в креативній комунікації (рекламна сфера) існують свої підходи до розвінчування певних стереотипів, які також формуються в медіадискурсі (рекламних чи іміджевих текстах, а також рекламних чи інформаційних кампаніях). Одним із способів боротьби зі стереотипами є метод розриву стереотипів Жан-Марі Дрю.

Теорія розриву стереотипів ґрунтується на ламанні сталих образів, які створилися в уяві людей під впливом досвіду цілих

покоління, окремих соціальних груп, індивідів, на пошуку нових образів. Нові образи в інформаційному просторі навколо об'єкта будують турбулентне середовище, необхідне для завоювання нових просторів у свідомості людей. Алгоритм ламання стереотипів ґрунтується на виконанні трьох послідовних дій:

1) діагностування стереотипів – пошук сталих образів, які зафіксувалися у свідомості споживачів;

2) розрив – пошук нових можливостей показу властивостей і характеристик об'єктів реклами, які принципово відрізняються від загальноприйнятих «шаблонів»;

3) бачення – вибір з усіх альтернативних варіантів найпривабливішого та найефективнішого [28, с. 12].

Взявши за основу цей метод розриву стереотипу, можна проаналізувати позиціонування такого бренду, як Monobank, який став першим в Україні повністю мобільним банком без фізичних відділень, що працює через зручний застосунок у смартфоні. На етапі діагностування стереотипів було віднайдені сталі образи банків. Традиційні фінансові послуги, такі як відкриття та закриття фізичних карток, платежі за комунальні послуги, переказ власних коштів, виконуються у фізичних представництвах із фахівцями банківської сфери. Більше того, деякі послуги надаються з урахуванням типу клієнта (фізичне або юридичне лице, сума грошового обороту на картках). На другому етапі перед брендом, що виходить на ринок, постає завдання в пошуку інших нестандартних рішень, які б могли протистояти усталеним образам у суспільстві. Так, Monobank на власній платформі (на корпоративному ресурсі) пропонує інше бачення власної роботи для тих людей, «які просто втомилися від банкіну, у якому керування своїми ж фінансами відчувається як друга робота». І, нарешті, на третьому етапі розриву стереотипу – це власне бачення діяльності. Так, на корпоративному сайті Monobank визначає своє бачення так: «Наша місія – робити банкінг простим, прозорим і навіть веселим. Щоб користуватися цифровими грошима було і зручніше, і цікавіше, ніж готівкою. А якщо щось піде не так – ми розв'яжемо питання так, ніби це наша особиста справа. Бо ми не ділимо клієнтів на сорти й типи. Кожен важливий і заслуговує на персональний підхід».

За таким же принципом підійшла до свого позиціонування і «Нова пошта», яка є українською приватною компанією з логістики і лідером експрес-доставки за обсягами доставлених посилок в Україні. Вивчивши стереотипне сприйняття поштових послуг як сервісу, що вимагає тривалого часу на очікування, фізичні представництва – як місце з традиційними пропозиціями (придбати марки, конверти, оплатити комунальні послуги тощо) і їхні рекламні звернення («Нормальна доставка за нормальною ціною», «Головна пошта країни»), бачимо, що бренд «Нова пошта» зламав стереотип про довгу доставку («Завтра буде», «Найшвидша доставка України») і про обов'язкове функціонування фізичного відділення для отримання товару (у 2014 р. «Нова пошта» запустила проєкт «Поштомати»).

Креативний підхід здебільшого використовується в рекламній комунікації, однак може бути застосований і в інших сферах, де побутують стереотипи. Проаналізовані приклади демонструють готовність суспільства до змін, а нестандартне мислення власників брендів лише пришвидшують вихід нового представника на український ринок.

Отже, на сьогодні усталені образи побутують у різних сферах нашого життя, починаючи від типової поведінки в тих чи інших соціальних ситуаціях і завершуючи вже сформованою і нав'язаною думкою про незнайомі нам особисто речі. Однак в еру цифровізації та розвитку технологій, а також у зв'язку із політичною ситуацією в країні, в якій точиться екзистенційна війна на знищення нації, сучасним представникам України необхідно вести оборону не лише на фактичному полі бої, доводячи своє право на існування та власну ідентифікацію, але й на інформаційному, звільняючись від ворожих наративів, від небезпечних ідей, що паплюжать власну історію та культуру, від проросійських стереотипів, які десятками років супроводжують кожного українця в медіа-сфері, формуючи картину світу колоніального простору.

Саме тому одним з головних та важливих завдань українців нового покоління є розуміння способів маніпуляції, серед яких – і стереотипізація. Процес контрстереотипізації є досить багатограним, оскільки він включає в себе ряд різних підходів

до протидії стереотипам. Загалом **антистереотипні настанови в медійному дискурсі реалізуються у декілька схожих шляхів:**

- протиставлення стереотипному сприйняттю певної ситуації індивідуалізованого підходу;
- опозиційне звернення до власного живого досвіду сучасності, а не абсолютна згода зі стереотипним досвідом попередніх поколінь та стандарним способом життя;
- вибір інших, креативних та нестандартних мовних засобів для опису традиційних ситуацій.

Підхід до творення сучасного медіадискурсу, вільного від упереджень і стереотипів, пояснюється курсом України на приєднання до ЄС, розрив зв'язків з імперіалістичними впливами та наративами з боку Російської Федерації, очищення власного простору від нав'язаних століттями стереотипів про меншовартість та відсутність ідентичності. Зважаючи на результати вивчення питань стереотипізації з аспекту техніки пропаганди, вважаємо за доцільне використовувати описані техніки протидії стереотипізації (або ж контрстереотипізації) у різних сферах життя України: культурній, науковій, медійній.

Список використаних джерел

1. Грищенко О. В., Плеханова Т. М., Глеб О. В. Мовний аналіз сучасних медіатекстів та їх роль у формуванні громадської думки. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 31. С. 157–161. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ea9931c-877e-4bc8-8d42-f2f2d08f4708/content>
2. Маслова Ю. П. Експлікація військової термінології в газетному українськомовному дискурсі воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 23 (91). С. 27–32. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4200/3848>
3. Дойчик О. Я., Ганзін В. В. Наратив війни: визначення і структура (контекст сучасних збройних конфліктів). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Германістика та міжкультурна комунікація*. 2025. Вип. 1. С. 9–15. URL: <https://tsj.journal.kspu.edu/index.php/tsj/article/view/684/653>
4. Доцяк І. Регіональні аспекти та виклики в сфері інформаційної безпеки України: аналіз особливостей та можливі сценаріїв

- захисту. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Вип. 55. С. 285–290. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/55_2024/55_2024.pdf#page=437
5. Мельник Д. С. Наративи держави-агресора як складова дезінформації в умовах ведення гібридної війни проти України. *Орликівські читання – 2024* : матер. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 17 квітня 2024 р. Миколаїв. 2024. С. 127–131. URL: <https://mku.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Zbirnyk-Orlykivski-chytannya-2024.pdf#page=127>
 6. Макарець Ю. Довколотовні гібридні наративи в російсько-українському протистоянні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. Вип. 1 (31). С. 21–26.
 7. Гудзенко О. Г. Вплив мовленнєвих репрезентації у медіа на формування когнітивних стереотипів: аспекти психолінгвістики та сучасні виклики медіа-комунікації. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2023. Вип. 4. С. 40–47. URL: <http://178.20.159.56/index.php/humanities/article/view/524/490>
 8. Зражевська Н. І. Теорія медіа та суспільства : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 198 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45235/1/N_Zrazhevska_Posibnik_TMS_pravki_2_watermark_2022_FJ.pdf
 9. Бутиріна М. В. Комунікаційний аналіз процесів стереотипізації мас-медіа. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2008. Т. 31. С. 31–36. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2286>
 10. Зайко Л. Я. Мас-медіа як чинник формування суспільної свідомості: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філософ. Наук : 09.00.03 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2019. 204 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/30374/1/dys_Zajko.pdf
 11. Куц Г. Стереотипізація як домінуюча дискурсивна практика виборчого процесу в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 6 (68). С. 277–288. URL: https://iipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kuts_stereotypizatsia.pdf
 12. Любимова С. А. Соціокультурні стереотипи в англomовному медійному дискурсі: динамічний аспект. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 2 (350). С. 60–68. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9465/7.%20Lyubymova.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

13. Сердюк С. В. Формування образу світу культури і процес стереотипізації. *Магістеріум / упоряд. О. І. Погорілий ; Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ : Стилос, 2000. Вип. 5. С. 50–54. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/7c30ff09-0f5b-48ce-ad8c-ee31c6854d84>
14. Руденко Н. В. Сугестія як засіб формування громадської думки в сучасних англomовних інтернет-виданнях: інформаційно-комунікаційні стратегії та способи їх реалізації : дис. ... д-ра філософії в галузі журналістики : 061 Журналістика. Суми, 235 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4012773b-4a2c-4044-a37b-5d8962f3c8ee/content>
15. Козачишина О. Л. Гендерний чинник у мові та мовленні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія*. 2007. Вип. 9. С. 209–213.
16. Завгородня Д.-М., Марценюк Т. Репрезентація образів військово-службовців в українських медіа. *Наукові записки НАУКМА. Соціологія*. 2024. Т. 7. С. 14–28. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/544ff906-590c-4f8a-a98d-cf28a1fa35cc/content>
17. Васьківська О.Є Гендерні стереотипи в українському інформаційному просторі. *Права людини: відображення у медіапросторі* : матеріали другого науково-методологічного семінару. Київ, 27 лютого 2023 р. Київ : ФМВ, 2023. С. 34–36. URL: http://fmv.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/Збірка_семінар_права-людини_2023.pdf#page=34
18. Шульська Н. М., Зінчук Р. С., Гундерук О. О. Образ людини з інвалідністю в українському медіапросторі: особливості номінації і журналістська етика. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика* 2024. Т. 35 (74). № 2. Ч. 2. С. 218–222. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/24921/1/36.pdf>
19. Поліщук Л. Медіарепрезентація ЛГБТК+ людей в українських і міжнародних дослідженнях: систематичний огляд літератури. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2025. № 87 (2). С. 98–113.
20. Бабенко В. С. Криза мас-медійних наративів західного світу у сприйнятті російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35 (74). № 3. Ч. 2. С. 96–101.
21. Маслова Ю. П. Застосування методу «шести капелюхів» Едварда де Боно в дослідженні репрезентації чоловічих образів у медіа (у період повномасштабного вторгнення російської федерації). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22 (90).

- С. 12–16. URL: <https://www.journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4133/3780>
22. Рудінська О. В., Дружкова І. С., Васькова А. О. Психологічні аспекти формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації та війни. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1. С. 52–59. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology/article/view/980/952>
23. Смила Й. Вплив гендерних стереотипів на ситуацію жінок і чоловіків у суспільстві. *Молодь і ринок*. 2011. № 6 (77). С. 143–148. URL: <https://share.google/UXdDJQPTJRei2Bzu>
24. Дегтярьова Л. Питання формування медіаграмотності: подолання стереотипів. *Український інформаційний простір*. 2019. № 2 (4). С. 195–206.
25. Храбан Т. Є., Самойленко К. О. Висвітлення образів військовослужбовців в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2 (85). С. 145–167. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/145_167_No-2-85_2023_ukr.pdf
26. Толочко Н. В., Шаповалової Г. В., Путрашик В. І. Виклики і завдання філії суспільного мовлення прикордонного регіону в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Теорія та історія соціальних комунікацій*. 2023. Т. 34 (73). № 1. Ч. 2 С. 193–199.
27. Сиволовська О. В. Рекламний креатив: конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2016. 192 с. URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/2956/1/Конспект%20лекцій.pdf>

РОЗДІЛ 3

ВІД НАРАТИВІВ КОЛОНІАЛЬНОЇ ВІЙНИ ДО ДЕКОЛОНІАЛЬНОЇ МОВИ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У розділі досліджується процес деколонізації англomовного дискурсу російсько-української війни в контексті постколоніальної модальності та трансгенераційного потенціалу сучасних соціогуманітарних наративів. Метою роботи є виявлення та системний аналіз мовних механізмів, через які в англomовному публічному, медійному й інституційному дискурсі відбувається переосмислення війни як форми імперського насильства, а не нейтрального «конфлікту» чи «кризи».

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення постколоніальної та деколоніальної теорії, критичного дискурс-аналізу й лінгвістичної прагматики. Матеріалом аналізу слугували тексти провідних англomовних медіа, міжнародних організацій та правозахисних інституцій. У результаті виділено сім ключових механізмів деколонізації дискурсу війни, що охоплюють лексичний, синтаксичний, прагматичний і метадискурсивний рівні, зокрема відмову від колоніальних евфемізмів, ре-агентивацію, інклюзію маргіналізованих голосів, легітимацію локального знання, дестигматизацію та формування деколоніальної метамови.

Показано, що постколоніальна модальність виступає об'єднувальною рамкою, у межах якої мовні трансформації пов'язані з переосмисленням історичної тягlosti колоніального насильства та відповідальності. Наголошено, що деколонізований англomовний дискурс війни має трансгенераційний потенціал, оскільки формує стійкі номінативні та інтерпретаційні моделі, здатні передавати міжпоколіннєве критичне знання про війну, пам'ять і владу. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у лінгвістичних, культурологічних і міждисциплінарних студіях війни, а також у критичному аналізі медійних і політичних наративів.

Ключові слова: деколоніальний дискурс, постколоніальна модальність, мова війни, англomовний дискурс, епістемічна справедливість, трансгенераційна пам'ять.

1. Вступ

Повномасштабна російсько-українська війна стала не лише воєнно-політичною подією глобального масштабу, а й потужним викликом для сучасних соціогуманітарних наук. Особливе місце в цьому контексті посідає мова війни, яка не лише відображає події, але й активно формує способи їх інтерпретації, оцінювання та історичного осмислення. Англомовний дискурс, що функціонує як один із головних каналів міжнародної комунікації, відіграє ключову роль у закріпленні певних наративів війни, розподілі відповідальності та легітимації політичних рішень.

Упродовж тривалого часу опис воєнних подій у глобальному англомовному просторі значною мірою ґрунтувався на колоніально нейтралізованих моделях, які тягнуть до евфемізації насильства, симетризації сторін та знеособлення агентів дії. У цьому зв'язку російсько-українська війна стала каталізатором помітних дискурсивних зсувів, що виявляються у відмові від таких моделей та у формуванні деколонізованого способу мовного осмислення війни.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, сучасна війна в Україні актуалізувала необхідність критичного перегляду усталених англомовних номінативних і дискурсивних практик, які виявилися недостатніми для адекватного опису асиметричного воєнного насильства. По-друге, у соціогуманітарному знанні дедалі більшої ваги набуває деколоніальна епістемологія, яка дозволяє аналізувати війну не як ізольовану подію, а як прояв тривалої колоніальної тяглості влади та знання [1; 2]. Також у контексті війни особливої значущості набуває трансгенераційний вимір дискурсу, оскільки саме через мову фіксуються моделі пам'яті, відповідальності та історичного пояснення, що передаються між поколіннями.

Метою розділу є виявлення та комплексний аналіз мовних механізмів деколонізації англомовного дискурсу російсько-української війни в межах постколоніальної модальності та з урахуванням його трансгенераційного потенціалу.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- окреслити теоретичні засади постколоніального й деколоніального підходів до аналізу мови війни;

- проаналізувати особливості колоніально маркованих номінативних і синтаксичних моделей в англомовному дискурсі;
- виявити ключові механізми деколонізації дискурсу війни на лексичному, синтаксичному, прагматичному та метадискурсивному рівнях;
- з'ясувати роль постколоніальної модальності у трансформації англомовного наративу війни;
- визначити трансгенераційний потенціал деколонізованого дискурсу війни.

Об'єктом дослідження є англомовний дискурс російсько-української війни у медійному, політичному та інституційному просторі. **Предметом** дослідження виступають лексичні, синтаксичні, прагматичні та метадискурсивні засоби деколонізації, що формують постколоніальну модальність сучасного англомовного опису війни.

Проблематика мови війни активно розробляється в межах критичного дискурс-аналізу [3; 4], де наголошується на ролі мовних практик у відтворенні владних асиметрій. У працях останніх років простежується зростання інтересу до аналізу воєнного дискурсу з позицій деколоніальної теорії, зокрема у контексті концептів *coloniality of power* та *epistemic violence* [1; 2].

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені аналізу англомовного висвітлення війни в Україні. Зокрема вони демонструють, як евфемістичні номінації сприяють деформації уявлень про війну в англомовному онлайн-дискурсі [5] та підкреслюють важливість корпусно-орієнтованого підходу до виявлення ідеологічно навантажених мовних патернів у медіа [6; 7].

Водночас питання постколоніальної модальності англомовного дискурсу російсько-української війни та його трансгенераційного потенціалу досі не отримало системного лінгвістичного осмислення, що й зумовлює наукову новизну цього дослідження.

Матеріалом дослідження слугували англомовні тексти провідних міжнародних медіа (The Guardian, The New York Times, BBC, Reuters, The Economist), а також документи міжнародних організацій і правозахисних інституцій (ООН, ЄС, Amnesty International, Human Rights Watch), опубліковані переважно у 2014–2024 рр.

Методологічну основу становить критичний дискурс-аналіз, поєднаний із методами лінгвістичної прагматики, семантичного та синтаксичного аналізу. У роботі також використано елементи корпусно-орієнтованого аналізу для виявлення повторюваних номінативних моделей і дискурсивних стратегій. Інтерпретація отриманих результатів здійснюється з опорою на постколоніальну та деколоніальну теорію, що дозволяє розглядати мовні явища у ширшому соціокультурному та історичному контексті.

2. Концептуальне розмежування постколоніального та деколоніального дискурсів

2.1 Постколоніальна теорія: базові концепції

Постколоніальна теорія є критичною парадигмою гуманітарних і соціальних наук, що спрямована на деконструкцію дискурсів влади, пізнання і культури, які сформувалися внаслідок історичного колоніалізму. Вона виникла у другій половині ХХ ст. як реакція на євроцентричні наративи, що маскують і виправдовують імперські практики. Ключовим для цієї теорії є розуміння мови не лише як засобу комунікації, а як інструмента влади та репрезентації реальності, що включає ієрархічні відносини між метрополією та колоніями. У цьому контексті фундаментальною є праця Е. Саїда "Orientalism" [8], у якій він показує, як колоніальні текстові практики формували «образ Сходу» як монолітного й відмінного від Заходу «іншого» – і так легітимували колоніальне панування як знання і владу. У постколоніальних студіях окрема увага приділяється аналізу літератури та культури як політичних практик, досліджується зокрема яким чином постколоніальні тексти відповідають на домінуючі імперські наративи і підривають євроцентричну концепцію мови й культури [9].

Однак, варто наголосити на дискусійності певних аспектів постколоніальних теорій. Попри канонічний статус праці Е. Саїда "Orientalism" [8], низка дослідників звертає увагу на її концептуальні обмеження. Передусім критиці піддається надмірна бінарність опозиції «Захід – Схід», яка, з одного боку, викриває механізми колоніальної репрезентації, а з іншого – ризикує відтворювати спрощені культурні дихотомії [10]. Крім того, історики та соціальні теоретики зауважують, що Саїд недостатньо

диференціює західний дискурс, подаючи його як відносно монолітний, тоді як у реальності він є внутрішньо суперечливим і неоднорідним [11].

Окремим аспектом критики є обмежена увага до агентності колонізованих суб'єктів, які у Саїда часто постають радше як об'єкти репрезентації, ніж як активні учасники дискурсивного виробництва знання [12]. Попри це, концепція орієнталізму залишається методологічно значущою для аналізу мови війни, зокрема у виявленні механізмів екзотизації, дегуманізації та моральної ієрархізації «іншого» у воєнному дискурсі.

Іншим ключовим текстом для осмислення проблеми мовної репрезентації маргіналізованих груп став есеї Г.Ч. Співак *Can the Subaltern Speak?* [13], породивши водночас широку наукову дискусію. Основна критика цієї концепції зводиться до парадоксальності тези про неможливість мовлення субальтерна: стверджуючи, що субальтерн не може говорити в межах домінуючого дискурсу, дослідниця фактично здійснює акт репрезентації від його імені. Крім того, критику наголошують, що така позиція може призводити до абсолютизації мовчання та безголосся, ігноруючи локальні, неінституційні або альтернативні форми висловлення досвіду пригноблення [14]. У контексті аналізу мови війни це є принципово важливим, оскільки повне заперечення агентності може сприяти повторній маргіналізації голосів жертв війни та колоніального насильства у глобальному англійськомовному дискурсі.

Окремої уваги заслуговує теорія Гомі К. Бхаба [15], яка обертається навколо концептів *hybridity* (гібридність), *mimicry* (імітація) та *third space* (третій простір), що виступають способами розуміння культурних взаємодій у колоніальному та післяколоніальному контекстах. Ідея *гібридності* полягає у тому, що культурні ідентичності ніколи не є чистими чи стабільними; вони формуються через змішування та взаємодію різних культурних впливів, створюючи нові, трансформаційні культурні форми. У цьому контексті *імітація* – це процес, у якому колонізовані групи наслідують культуру колонізаторів, але не повністю і ця часткова імітація може підривати монолітність імперської влади. *Третій простір* – це концепція проміжного культурного

простору, де виникають нові значення й ідентичності поза домінантними дискурсивними схемами.

Однак теорія Гомі К. Бхаба також піддається критиці за надмірну абстрактність і теоретичну метафоричність, що ускладнює її емпіричне застосування, зокрема у лінгвістичних дослідженнях. Деякі дослідники вказують, що акцент на культурному змішуванні може недооцінювати асиметрію влади між колонізатором і колонізованим, створюючи ілюзію рівноправного культурного діалогу [14].

Крім того, концепція гібридності іноді критикується за потенційне деполітизування колоніального насильства, оскільки зосередження на продуктивності культурних контактів може відволікати від аналізу структурної нерівності, економічної експлуатації та воєнної агресії [Young]. Водночас у дослідженнях деколонізованої лексики мови війни ці ідеї залишаються корисними для аналізу нових мовних форм, що виникають на перетині глобальних і локальних наративів.

Концепція колоніальності влади [16] значно розширює постколоніальний аналіз, однак зазнає критики за надмірну універсалізацію колоніального досвіду та тенденцію до макрорівневих пояснень. Деякі дослідники вказують, що застосування цієї концепції до різних історичних і культурних контекстів без належної локалізації може призводити до аналітичної редукції [17].

Отже, постколоніальна теорія постає як міждисциплінарна аналітична парадигма, спрямована на виявлення та критичне осмислення історично зумовлених структур влади, репрезентації та знання, що сформувалися внаслідок колоніального панування і продовжують функціонувати в сучасних соціокультурних та мовних практиках. Її базові концепції – *орієнталізм, субальтерність, гібридність, імітація, «третій простір», колоніальність влади* – дозволяють розглядати мову не як нейтральний засіб опису реальності, а як інструмент символічного домінування або опору.

Ключовим для постколоніальної теорії є розуміння того, що мовні та дискурсивні структури відіграють вирішальну роль у конструюванні ідентичностей, легітимації насильства та нормалізації ієрархій, зокрема в умовах воєнних конфліктів. Аналіз репрезентації «іншого», проблеми агентності та механізмів

мовчання або виключення дозволяє виявити приховані ідеологічні настанови, які визначають спосіб осмислення війни, агресії та відповідальності у глобальному англійськомовному дискурсі.

Водночас внутрішня критика постколоніальних концепцій засвідчує їхню теоретичну динамічність і відкритість до перегляду, що унеможливорює їх догматичне застосування. Усвідомлення обмежень кожної з концепцій – надмірної бінарності, абстрактності чи універсалізації – створює передумови для їхнього продуктивного використання в поєднанні з іншими методологіями, зокрема критичним дискурс-аналізом.

У контексті цього дослідження постколоніальна теорія розглядається як метатеоретична рамка, що забезпечує інтерпретацію процесів деколонізації лексики сучасної англійської мови та дозволяє простежити, яким чином мовні зміни відображають трансформації ціннісних орієнтацій, колективної пам'яті й соціогуманітарного знання в умовах війни.

2.2 Від постколоніального до деколоніального: зміна епістемологічної оптики

Однією з ключових причин деколоніального повороту у гуманітаристиці є критика постколоніальної теорії за її структурну залежність від західної епістеми, навіть у процесі її деконструкції. Як зазначає В. Мін'йоло, постколоніальні студії часто залишаються в межах «європейського горизонту пізнання», оскільки їхні методологічні інструменти, теоретичні категорії та академічні інституції сформовані в рамках тієї ж модерної парадигми, яку вони критикують [18].

У цьому контексті деколоніальне мислення пропонує не лише критику колоніального минулого, а й «епістемічну дезобідієнцію» – свідоме відмовлення від домінантних західних способів інтерпретації світу на користь плюральності знань, досвідів і мовних практик [17]. Такий підхід особливо актуальний у дослідженні мови війни, де нейтральна, на перший погляд, термінологія може приховувати глибоко вкорінені імперські логіки.

На відміну від постколоніалізму, деколоніальність розглядається не як історичний період або літературна теорія, а як тривалий епістемологічний і політичний проєкт, спрямований на подолання колоніальності влади, знання та буття [16]. Центральним

для цього підходу є твердження, що колоніалізм не завершився з формальним здобуттям незалежності, а трансформувався у стабільні структури глобальної нерівності, які продовжують функціонувати через мову, освіту, науку та медіа [2].

Деколоніальний підхід наголошує на необхідності переосмислення мовних категорій, які використовуються для опису війни, насильства та міжнародних конфліктів. Такі поняття, як *intervention, stabilization, conflict zone*, у деколоніальній перспективі розглядаються як епістемічно навантажені одиниці, що нормалізують асиметрію влади та приховують відповідальність агресора [2].

Ключова відмінність між постколоніальним і деколоніальним підходами полягає у зміщенні фокусу від аналізу репрезентації до деколонізації знання як такого. Якщо постколоніальна теорія зосереджується на тому, як говорять про «іншого», то деколоніальна – на тому, *хто* має право говорити, звідки продукується знання і якою мовою воно легітимується [19].

У цьому сенсі деколоніальна оптика є принципово важливою для аналізу англомовного дискурсу війни, оскільки англійська мова функціонує не лише як засіб глобальної комунікації, але й як носій домінантної епістемі, в межах якої визначаються «нормальні» способи опису конфліктів, жертв і агресорів. Деколонізація лексики в такому дискурсі передбачає не лише заміну термінів, але й перегляд логіки номінації та оцінювання.

3 Український контекст як деколоніальний кейс у сучасному дискурсі війни

Український досвід російсько-української війни становить показовий приклад деколоніального кейсу в сучасному європейському контексті, оскільки поєднує в собі історичну спадщину імперського та радянського колоніалізму з активними процесами деколонізації політичного, культурного й мовного простору. На відміну від класичних постколоніальних кейсів, пов'язаних з позаєвропейськими колоніями, український контекст демонструє, що колоніальність може функціонувати всередині Європи, маскуючись під риторику «спільної історії», «братніх народів» або «культурної близькості» [20; 21].

Сучасні дослідження дедалі частіше розглядають Російську імперію та СРСР як колоніальні утворення, що використовували специфічні мовні та ідеологічні стратегії для легітимації панування над Україною. Центральним елементом цього дискурсу було позбавлення України агентності через представлення її як «молодшого брата», «частини великої культури» або «штучного утворення» [22; 23]. У мовному вимірі це виявлялося в системному витісненні української мови, маргіналізації її статусу та нав'язуванні російської як «природної» мови модерності й прогресу.

У сучасному англомовному дискурсі війни ці імперські наративи частково відтворювалися через колоніально марковані лексеми та фрейми, зокрема *Ukraine crisis, conflict in Ukraine, civil war*, які нівелювали асиметрію агресії та приховували колоніальну логіку російського насильства [24].

Після 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 р., український кейс засвідчує активну фазу деколонізації не лише територіальної, а й дискурсивної та епістемологічної. Це проявляється у цілеспрямованій зміні англомовної термінології: *war* замість *crisis*, *Russian invasion* замість *conflict*, *occupation* замість *control*, *deportation* замість *evacuation*. Така лексична трансформація відповідає деколоніальній вимозі називати насильство прямо, не приховуючи його за технократичними або нейтралізуючими формулами [1].

У цьому сенсі український дискурс чинить опір не лише російській імперській риториці, а й західній колоніальній епістемі, яка прагне «балансувати» сторони конфлікту або уникати чіткої номінації агресора в ім'я уявної об'єктивності [2].

Український деколоніальний дискурс війни має виразний трансгенераційний потенціал, оскільки актуалізує історичну пам'ять про попередні хвилі колоніального насильства від знищення української еліти у XIX–XX ст. до Голодомору та радянських репресій. У сучасних англомовних текстах ці наративи дедалі частіше інтегруються у ширший контекст колоніальної історії Європи, що сприяє переписуванню глобальної історії війни та імперій з позиції пригноблених суб'єктів [25; 23].

Таким чином, український контекст демонструє, що деколонізація мови війни є не лише реакцією на поточні події,

а довготривалим процесом формування нової епістемологічної рамки, здатної впливати на міжпоколінну передачу знань, пам'яті та цінностей.

Український кейс також кидає виклик усталеним моделям деколоніального мислення, змушуючи переглянути географічні та концептуальні межі колоніальності. Він засвідчує, що деколоніальність не обмежується глобальним Півднем, а є релевантною для аналізу європейських війн, імперських спадщин і мовних ієрархій. У цьому сенсі український досвід розширює деколоніальну теорію, надаючи їй новий емпіричний і концептуальний матеріал для аналізу війни як форми відтворення колоніальної влади.

4 Трансгенераційний вимір деколоніального дискурсу

Однією з визначальних характеристик деколоніального дискурсу в умовах війни є його виразний трансгенераційний вимір, тобто здатність формувати, транслювати й переосмислювати колективний досвід насильства, підпорядкування та опору між різними поколіннями. На відміну від подієвого або суто синхронного осмислення війни, деколоніальний підхід актуалізує історичну тривалість колоніального досвіду, розглядаючи сучасні воєнні події як елемент довготривалих структур колоніальності влади та знання [16; 2].

У мовному й дискурсивному вимірах трансгенераційність виявляється через відновлення та легітимацію історичної пам'яті, яка в колоніальних і неоімперських нарративах зазнавала системного витіснення або редукації. Як зазначає М. Гірш, постпам'ять функціонує як форма символічного успадкування травматичного досвіду, що передається не безпосередньо, а через мову, нарративи та культурні репрезентації [26]. У цьому контексті деколонізований лексикон англomовного дискурсу війни дедалі частіше включає історичні маркери, які пов'язують сучасні події з попередніми формами колоніального насильства – депортаціями, голодом, репресіями, мовною асиміляцією.

Важливим аспектом трансгенераційного виміру є переосмислення агентності пригнічених спільнот. Якщо колоніальні дискурси традиційно конструювали образ колонізованого як пасивного об'єкта історії, то деколоніальний дискурс спрямований на повернення суб'єктності як сучасним, так і попереднім

поколінням. Така зміна відбувається через мовні стратегії, що підкреслюють тяглість опору, культурного виживання та символічної боротьби, перетворюючи пам'ять про травму на активний ресурс ідентичності [27; 28].

У трансгенераційному контексті особливого значення набуває категорія відповідальності, яка у деколоніальному дискурсі виходить за межі індивідуальної провини. Як наголошує Н. Мальдонадо-Торрес, колоніальне насильство має системний характер і відтворюється через міжпоколінні епістемологічні структури – інституції, мови, освітні канони та легітимовані способи говоріння про минуле [2]. У цьому сенсі мовна деколонізація постає як форма епістемологічної справедливості, спрямованої на подолання міжпоколінної нерівності у доступі до історичного знання.

Крім того, трансгенераційний потенціал деколоніального дискурсу війни виявляється у прогностичному вимірі. За В. Міньюоло, деколоніальність орієнтована не лише на критику минулого, а й на формування альтернативних моделей майбутнього, які не відтворюють колоніальні логіки мислення [1]. Відмова від евфемістичних або нейтралізуючих номінацій війни на користь чітких, етично маркованих лексем створює умови для міжпоколінної передачі знання, що не нормалізує насильство та не приховує асиметрії влади [28; 3].

Таким чином, трансгенераційний вимір деколоніального дискурсу війни полягає не лише у збереженні пам'яті про колоніальне минуле, але й у формуванні нової епістемологічної спадщини, в якій мова виступає інструментом міжпоколінного опору колоніальності та засобом конструювання неімперських моделей історичного мислення [1; 12; 23]. Це дозволяє відродити історичну справедливість та національну ідентичність раніше колонізованих етносів.

5 Механізми деколонізація англomовного дискурсу війни: український контекст

5.1 Відмова від колоніальних евфемізмів як епістемологічний зсув

У сучасному англomовному медіа- та політичному дискурсі евфемізація є не лише стилістичним прийомом,

але й прагматичною технологією зниження морально-правової ваги події. У випадку російської агресії проти України найпоказовішою евфемістичною формулою стала номінація *“special military operation”*, що системно використовується російськими офіційними й наближеними до держави джерелами. Як демонструє критично-дискурсивне дослідження англомовних матеріалів *Pravda.ru* [29], ця номінація продукує специфічний набір пресупозицій: якщо подія є «операцією», то вона:

- а) не є війною;
- б) не має масштабності війни;
- в) не активує правового та етичного фрейму *aggression/invasion* [5].

Показовим є контекст із пропагандистського джерела:

“So, the Ukrainian situation is by definition not a war, it is a special military operation.” [29]

З лінгвістичного погляду у заявах подібного типу активуються ряд прагматичних рис, зокрема:

- дефініційна стратегія (*“by definition”*) виконує роль *метамовного* «закриття» дискусії: адресату пропонується не інтерпретація, а «визначення», яке претендує на об'єктивність;
- евфемізм *operation* активує технократичний реєстр: подія подається як контрольована, цілеспрямована, обмежена за часом та простором дія (порівн. «операція» у медичному / військовому жаргоні), що знижує перцепцію хаотичного насильства;
- прикметник *special* додає ефект винятковості/легітимованої «необхідності» і створює імплікатурний місток до виправдання: «якщо операція особлива, то причини також особливі». З прагматичного погляду це підсилює перлокутивний ефект прийнятності.

Іншими словами у висловлюваннях такого типу спостерігається очевидний пресупозиційний ефект: опис війни як *“special military operation”* надає адресату установку, що це не війна, а лише чергова воєнна операція.

Тобто евфемізація тут не маскує зміст випадково – вона переналаштує епістемічний доступ до події, змінюючи те, що вважається «фактом», а що – «оцінкою».

Деколонізований дискурс війни демонструє протилежний рух: від технократичної / евфемістичної номінації до юридично

та етично маркованого називання насильства. Ключовий маркер цього зсуву – фіксація війни як війни (*war*), агресії як агресії (*aggression*), вторгнення як вторгнення (*invasion*).

У тексті резолюції Генасамблеї ООН ES-11/1 [30] присутній принципово важливий фрагмент, зокрема цей документ одночасно:

- а) засуджує російську формулу;
- б) переназиває подію у правовому фреймі агресії.

“Condemning the ... declaration ... of a ‘special military operation’ in Ukraine”... “...deplores in the strongest terms the aggression...” [30]. Цей перехід має кілька лінгвістично значущих наслідків. По-перше, відбувається рефреймінг через лексичну категоризацію: *special military operation* позиціонує подію як «внутрішньо-професійну» дію суб'єкта (імітує нейтральний опис), тоді як *aggression* переводить її у міжнародно-правовий режим перетворюючи «опис» у правову кваліфікацію, яка в англомовному політичному дискурсі має високу інтертекстуальність із Статутом ООН та доктриною заборони застосування сили. По-друге, спостерігається прагматичний ефект де-легітимації. Засудження саме «декларації» про *“special military operation”* – це не лише критика терміна, а підваження його претензії на нейтральність: адресату сигналізують, що евфемізм є частиною пропагандистського акту, тобто елементом стратегічної комунікації. По-третє досягається ефект підвищення ілюквативної сили висловлювання. Формули на кшталт *“deplores in the strongest terms”* є інституційними підсилювачами (*booster*) – вони задають максимально негативну оцінну рамку і «прошивають» її в офіційний дискурс, ускладнюючи подальше повернення до евфемізмів без репутаційних втрат.

Паралельно спостерігаємо подібну нормалізацію в комунікації Європейської служби зовнішніх дій: *“rejecting the ... brutal invasion of Ukraine”* та *“stop the aggression”* [31]. У цьому контексті поєднання *brutal + invasion* дає двохаровий ефект: *invasion* кодує юридичну / фактологічну категоризацію, а *brutal* – моральну інтенсифікацію (оцінний компонент), тобто відбувається не «нейтральне інформування», а відкрите позиціонування.

Медіастандарти також фіксують момент, коли «війна» перестає бути політично-ризиковою лексеєю і стає допустимою

як фактологічна категорія. В офіційному пояснювальному матеріалі *The Associated Press* зазначається: “*we may use the word ‘war’...*” після того, як події відповідають критеріям війни [32].

З прагматичного погляду це важливо з двох причин. По-перше, відбувається зняття страху «оцінності» з терміна *war*. *The Associated Press* фактично переводить *war* з категорії «емоційно забарвленого» у категорію виправданого денотативного найменування. Це зменшує поле для маніпуляцій, коли евфемізми подаються як «об’єктивніші». По-друге, відбувається уніфікація референції: коли великий новинний стандарт легітиміє *war*, у дискурсі зменшується варіативність номінацій типу *crisis / conflict / tensions*, які можуть виконувати функцію симетризації сторін і «згладжування» агресії.

Таким чином, у результаті зіставлення евфемістичних і деколонізованих номінацій можна зафіксувати принаймні п’ять прагматичних та дискурсивних ефектів відмови від евфемізмів:

– ефект де-нейтралізації (*de-neutralization*): перехід до *war / invasion / aggression* руйнує «нейтральну» упаковку події та примушує дискурс називати насильство як насильство, знижуючи простір для легітимаційних евфемізмів;

– ефект ре-агентивації (*re-agentivization*): евфемізми часто «розчиняють» агента (хто діє?) у технічній рамці. Натомість *invasion / aggression* семантично передбачають агента й об’єкт агресії, що стабілізує причинно-наслідковий ланцюг і відповідальність (у термінах критичного дискурс-аналізу – зменшує деагентивацію);

– ефект юридично-морального фреймінгу: *aggression* активує не лише етичну оцінку, але й інституційні наслідки: санкції, відповідальність, порушення міжнародного права. Це підсилює перлокутивну дію текстів у публічній сфері (мобілізація підтримки, легітимація допомоги, делегітимація агресора);

– ефект пам’яті та інтертекстуальності: прямі номінації краще «вшиваються» у колективну пам’ять (порівн. “*war*” як історично маркований знак) і спрощують міжтекстові зв’язки між новинами, правовими документами, академічними описами;

– ефект епістемологічної корекції: відмова від евфемізмів – це не «мовна мода», а зміна того, що вважається знанням про

подію: деколонізований дискурс прагне усунути ситуацію, коли агресор контролює референційні рамки через «право називати».

Отже, відмова від колоніальних евфемізмів у дискурсі російсько-української війни є не лише лінгвістичним уточненням, а й глибинним епістемологічним та прагматичним зсувом. Аналіз номінативних стратегій засвідчує, що використання евфемізму “*special military operation*” слугує інструментом конструювання викривленої реальності, де акт агресії маскується під технократичну, легітимну та обмежену дію, метою якої є уникнення правової та моральної відповідальності.

Натомість перехід міжнародних інституцій (ООН, ЄС) та провідних медіа до прямих номінацій *war, aggression, invasion* маркує процес дискурсивної деколонізації. Цей зсув виконує низку критично важливих функцій: він руйнує ефект «нейтральності», нав’язаний агресором, відновлює причинно-наслідкові зв’язки через ре-агентивацію винуватця та повертає подію у правове поле, активуючи механізми міжнародної відповідальності.

Таким чином, лінгвістична фіксація війни саме як війни стає актом відновлення епістемічної справедливості. Вона позбавляє агресора монополії на інтерпретацію подій і формує стійкий, юридично та етично вивірений наратив, що є необхідною умовою для адекватного історичного осмислення та політичного реагування на конфлікт.

5.2 Переосмислення «нейтральних» понять війни як форма деколонізації дискурсу

Окрім відмови від очевидних евфемізмів, деколонізація англійськомовного дискурсу війни виявляється у більш тонкому, але не менш значущому процесі – переосмисленні лексем, які традиційно сприймалися як нейтральні або описові. До таких одиниць належать, зокрема, *conflict, crisis, tensions, disputed territories*, які впродовж тривалого часу виконували функцію «безпечних» номінацій у міжнародному медійному та політичному мовленні.

У контексті російсько-української війни ці лексеми набувають особливої прагматичної ваги, оскільки їх використання часто призводить до симетризації сторін конфлікту та зняття питання про агресора. Як показують дослідження критичного дискурс-аналізу міжнародних новинних медіа, номінація події як *conflict*

або *crisis* створює імпліцитну установку на внутрішню або взаємну природу насильства, навіть тоді, коли емпіричні факти вказують на односторонній акт збройної агресії [33; 3].

Показовим є ранній англomовний медіаконтекст після 2014 р., де системно вживалася формула “*the Ukraine crisis*”. Наприклад, у публікаціях провідних західних видань траплялися формулювання на кшталт:

“*The ongoing crisis in Ukraine has raised tensions between Russia and the West*” [34].

З лінгвістичного погляду, така конструкція демонструє кілька важливих ефектів. По-перше, іменник *crisis* є семантично розмитим і не містить обов’язкової вказівки на агента дії, що сприяє деагентивації та розмиттю відповідальності. По-друге, словосполучення *raised tensions* репрезентує війну як процес ескалації взаємних дій, а не як результат конкретного насильницького втручання. По-третє, Україна у такій моделі постає радше як «простір події», ніж як суб’єкт, що зазнає агресії.

У деколонізованому дискурсі спостерігаємо поступову відмову від подібних «нейтральних» фреймів. Замість *conflict* та *crisis* дедалі частіше використовуються конструкції, які вбудовують асиметрію сили безпосередньо в номінацію. Так, у звітах Human Rights Watch та Amnesty International фіксується перехід до формулювань типу “*Russia’s war against Ukraine*” або “*Russia’s full-scale invasion*” [35; 36]. У цих прикладах родовий відмінок (*Russia’s*) виконує функцію чіткої агентивації, а іменники *war* та *invasion* активують відповідні правові й моральні фрейми.

Окремої уваги заслуговує лексема *disputed*, широко вживана щодо окупованих територій. Формула “*disputed territories*” імпліцитно передбачає наявність щонайменше двох рівноправних сторін спору, що з прагматичного погляду легітиміє колоніальну логіку претензії. У деколонізованому дискурсі вона дедалі частіше замінюється на “*occupied territories*” або “*illegally occupied territories*”, як, наприклад, у документах ООН та Європейського парламенту [31; 37].

Така заміна є принципово значущою, оскільки *occupied* є юридично маркованим терміном, що прямо вказує на порушення міжнародного права і не допускає симетричного прочитання.

По-перше, ця лексична трансформація має семантичний ефект уточнення: замість розмитого опису просторового статусу території пропонується чітка кваліфікація насильницького контролю. По-друге, виникає прагматичний ефект делегітимації претензій агресора, оскільки сама номінація виключає можливість «спору» як рівноправного діалогу. По-третє, на дискурсивному рівні відбувається перенесення події з геополітичного у правовий реєстр, що посилює перлокутивну дію текстів у міжнародному просторі.

Таким чином, переосмислення «нейтральних» понять війни у сучасному англomовному дискурсі не є суто термінологічною корекцією. Йдеться про деколонізацію когнітивних і прагматичних рамок, у межах яких війна може бути або представлена як «взаємний конфлікт», або чітко ідентифікована як акт імперської агресії. Відмова від лексем типу *crisis*, *conflict*, *disputed* на користь *war*, *invasion*, *occupation* руйнує симетризуючі моделі опису, відновлює причинно-наслідкові зв’язки та повертає дискурс до режиму відповідальності.

Отже, механізм переосмислення «нейтральних» понять війни виступає важливою складовою деколонізованого англomовного дискурсу. Він демонструє, що боротьба за мову є водночас боротьбою за інтерпретацію реальності: саме через, на перший погляд, нейтральні лексеми може відтворюватися колоніальна оптика, тоді як їхнє критичне переосмислення стає інструментом епістемологічної та дискурсивної деколонізації.

5.3 Ре-агентивація через синтаксис і повернення суб’єкта дії

Одним із ключових, хоча менш очевидних механізмів деколонізації англomовного дискурсу війни є ре-агентивація, тобто системне повернення чіткого суб’єкта дії у синтаксичну структуру висловлювання. Якщо колоніально маркований дискурс тягнє до деагентивації – усунення або розмиття того, хто саме здійснює насильство, – то деколонізований дискурс, навпаки, прагне синтаксично зафіксувати відповідальність.

У ранніх англomовних медіатекстах, особливо в період після 2014 р., широко використовувалися безособові або номіналізовані конструкції на кшталт “*fighting erupted in eastern Ukraine*”, “*violence broke out*”, “*clashes were reported*”. Наприклад, “*Fighting erupted in eastern Ukraine, raising fears of a broader conflict*” [38].

З лінгвістичного погляду такі конструкції мають кілька характерних рис. По-перше, дієслова *erupt*, *break out* є інхоативними і не вимагають обов'язкового агента, що створює ілюзію спонтанності подій. По-друге, підмет (*fighting*, *violence*) є абстрактною подієвою номінацією, яка семантично не здатна нести відповідальність. По-третє, така синтаксична організація сприяє прагматичному ефекту природизації війни, ніби насильство є стихійним процесом, а не результатом політичного рішення.

Подібний ефект спостерігаємо й у формулі *"shelling continued overnight"*, що широко вживалася в новинних зведеннях. У такому разі фокус зміщується з агента на тривалість події, тоді як питання хто обстрілює залишається за межами висловлювання.

Деколонізований дискурс війни демонструє принципово іншу синтаксичну стратегію. Замість безособових конструкцій дедалі частіше використовуються активні двочленні речення з експліцитним агентом, як-от: *"Russia launched a full-scale invasion of Ukraine"* [39]; *"Russian forces shelled civilian areas"* [40]; *"Russia bombed energy infrastructure across Ukraine"* [41].

По-перше, у таких прикладах підмет (*Russia*, *Russian forces*) виконує функцію семантичного агента, що безпосередньо пов'язує дію з конкретним політичним суб'єктом. По-друге, дієслова *launched*, *shelled*, *bombed* є транзитивними й потребують об'єкта, що сприяє чіткому причинно-наслідковому структуруванню події. По-третє, активний стан усуває можливість альтернативного «розмитого» прочитання, яке часто супроводжує пасивні або безособові форми.

Особливо показовою є відмова від пасивних конструкцій типу *"civilians were killed"* на користь формулювань на кшталт: *"Russian attacks killed civilians in Kharkiv"* [42].

У цьому контексті по-перше відбувається перенесення тематичного центру з жертви на агента дії, а по-друге – посилюється прагматичний ефект відповідальності, оскільки пасив більше не «екранує» виконавця насильства. Окремої уваги заслуговує використання родового відмінка як синтаксичного маркера агентності, наприклад: *"Russia's war against Ukraine"*, *"Russia's invasion"*. У матеріалах *The Economist* системно

використовується саме така модель: *"Russia's invasion has reshaped European security"* [43].

У цьому реченні родовий відмінок не лише ідентифікує агента, а й інтегрує відповідальність у саму номінацію події, роблячи її невід'ємною частиною значення.

З прагматичного погляду ре-агентивація має кілька наслідків. По-перше, вона руйнує симетризуючі моделі опису, в яких війна постає як взаємний процес між двома сторонами. По-друге, вона відновлює каузальну прозорість: стає зрозуміло, хто ініціює дію, хто зазнає її наслідків і хто несе відповідальність. По-третє, на дискурсивному рівні ре-агентивація посилює перлокутивний потенціал тексту – такі висловлювання легше інтегруються у правові, політичні та історичні наративи.

У ширшій перспективі ре-агентивація виступає важливим елементом деколоніальної епістемології. Вона протидіє колоніальній практиці «знеособлення насильства», за якої імперські дії подаються як абстрактні процеси або «складні ситуації». Натомість деколонізований дискурс наполягає на тому, що війна є результатом конкретних рішень конкретних акторів, а отже, має бути описана мовою, яка цю відповідальність фіксує.

Отже, механізм ре-агентивації через синтаксис засвідчує, що деколонізація англійськомовного дискурсу війни відбувається не лише на рівні лексики, але й у глибокій граматичній організації тексту. Повернення суб'єкта дії, активного стану та каузально прозорих конструкцій є важливим кроком у відновленні епістемічної справедливості, оскільки саме синтаксис визначає, чи буде насильство сприйматися як безособовий «процес», чи як усвідомлений акт агресії, що вимагає політичної та історичної відповідальності.

5.4 Інклюзивність і деколонізація суб'єктних позицій у дискурсі війни

Наступним важливим механізмом деколонізації англійськомовного дискурсу війни є інклюзивність, яку в цьому дослідженні розуміємо не як суто етичну або політично коректну практику, а як дискурсивну стратегію перерозподілу суб'єктності. У колоніально маркованому мовленні війна, як правило, описується з позиції зовнішнього спостерігача або «експерта», тоді як голоси

безпосередньо постраждалих спільнот маргіналізуються, редукуються до статистики або зводяться до емоційного фону.

У традиційному англomовному медіадискурсі це виявляється, зокрема, у системному домінуванні інституційних та геополітичних акторів як джерел мовлення. Типовими є формули на кшталт: *"Western officials say..."*, *"Analysts believe..."*, *"NATO sources warn..."*. Наприклад: *"Western officials warn that the conflict could destabilise the region"* [43].

По-перше, така модель створює ієрархію голосів, у якій суб'єктами інтерпретації виступають актори з глобального центру, тоді як місцеве населення постає радше як об'єкт аналізу. По-друге, війна репрезентується як проблема міжнародної безпеки, а не як **досвід конкретних людей**, що зазнають насильства. По-третє, подібна фокусна структура підтримує колоніальну епістемологію, за якої знання про війну легітимуються «зовні», а не зсередини постраждалої спільноти.

Деколонізований дискурс війни демонструє поступову зміну цієї логіки. Одним із її проявів є розширення кола мовців і включення голосів цивільних, біженців, жертв воєнних злочинів та локальних спільнот. У матеріалах *The Guardian* після 2022 р. дедалі частіше трапляються формули на кшталт: *"Ukrainians describe daily life under Russian occupation"* або *"Residents of Kherson say Russian forces detained civilians"* [44].

По-перше, у таких конструкціях підметом стають безпосередні носії досвіду, що зсуває фокус з абстрактної геополітики на прожитий досвід. По-друге, дієслова *describe*, *say*, *report* підкреслюють право на мовлення, а не лише на те, щоб бути об'єктом опису. По-третє, це створює ефект дискурсивної інклюзії, коли війна постає не як віддалена подія, а як сукупність конкретних людських історій.

Особливо показовою є еволюція формул, що описують втрати. У колоніально-нейтралізованому дискурсі переважають безособові конструкції: *"Thousands have been displaced"*, *"Civilians were affected by the fighting"*. Натомість у деколонізованих текстах з'являються формулювання типу: *"Ukrainian families were forced to flee their homes after Russian shelling"* [45].

По-перше, тут чітко названо спільноту (*Ukrainian families*), що руйнує ефект анонімності. По-друге, використання

конструкції *were forced to flee* з експліцитною каузальною обставиною (*after Russian shelling*) відновлює причинно-наслідковий зв'язок між агентом насильства та його наслідками. По-третє, така модель сприяє етичній персоналізації війни, що є принципово важливим для деколонізованого наративу.

Інклюзивність також виявляється у зміні лексики колективної ідентифікації. Колоніальні моделі часто використовують узагальнювальні або знеособлювальні позначення на кшталт *the population*, *locals*, *ethnic groups*. У сучасному англomовному дискурсі дедалі частіше з'являються формулювання, що визнають суб'єктність і політичну ідентичність: *"Ukrainian civilians"*, *"Crimean Tatars"*, *"Indigenous communities affected by occupation"* [46].

По-перше, це дозволяє уникнути редукції різних груп до безіменної маси. По-друге, визнання конкретних спільнот має дискурсивно-правовий ефект, оскільки такі назви корелюють з міжнародно-правовими категоріями захисту. По-третє, інклюзивна номінація працює як механізм протидії колоніальній практиці «стирання» ідентичностей.

Таким чином, механізм інклюзивності в деколонізованому англomовному дискурсі війни полягає у переформатуванні суб'єктних позицій: від зовнішнього експертного погляду – до багатоголосого простору, в якому право на інтерпретацію мають безпосередні носії воєнного досвіду. Це не лише розширює інформаційну рамку, а й змінює саму епістемологію війни, переводячи її з абстрактного рівня «міжнародної кризи» у площину людського, соціального й історичного виміру.

Отже, інклюзивність у дискурсі війни є важливим деколоніальним механізмом, що підриває ієрархії знання, притаманні колоніальній оптиці. Через повернення голосів маргіналізованих спільнот, конкретизацію суб'єктів та персоналізацію втрат вона сприяє формуванню більш етично й епістемологічно вивіреного наративу війни, здатного протистояти як пропагандистському спрощенню, так і «нейтральній» деполітизації насильства.

5.5 Локальне знання як альтернатива імперській експертизі в англomовному дискурсі війни

Ще одним принципово важливим механізмом деколонізації англomовного дискурсу війни є перенесення епістемологічного

центру від зовнішньої, часто імперськи маркованої експертизи до локального знання. У колоніальній дискурсивній традиції війна зазвичай інтерпретується через голоси «об'єктивних» аналітиків, міжнародних інституцій або геополітичних коментаторів, тоді як локальні інтерпретації розглядаються як суб'єктивні, емоційні або недостатньо «експертні».

У англomовному медіадискурсі це виявляється, зокрема, у домінуванні формул типу *“analysts say”*, *“experts believe”*, *“Western intelligence estimates”*.

Наприклад, у матеріалах *The Washington Post* тривалий час використовувалася модель: *“Western analysts say Russia is seeking to...”* [47].

По-перше, така конструкція створює асиметрію епістемічної довіри, за якої право на інтерпретацію подій закріплюється за зовнішнім суб'єктом. По-друге, локальний досвід війни постає як «сировинний матеріал» для аналізу, але не як самодостатнє джерело знання. Також, ця модель відтворює колоніальну логіку, у межах якої істина про війну формується поза межами простору, де війна фактично відбувається.

Деколонізований дискурс війни демонструє поступовий, але послідовний зсув цієї епістемологічної рамки. У сучасних англomовних медіа дедалі частіше з'являються формулювання, що прямо апелюють до локального знання як легітимного джерела інтерпретації. Так, у матеріалах *The Guardian* після 2022 р. поширюються конструкції типу: *“Ukrainian historians say Russia's war must be understood through the lens of imperial violence”* [48].

Цей приклад демонструє, що експертність пов'язується не з абстрактною «міжнародною аналітикою», а з історичним і культурним контекстом, у якому формується війна. Відбувається зміна самої рамки пояснення: війна інтерпретується не як ситуативний конфлікт, а як тривалий процес імперського насильства, що корелює з деколоніальною епістемологією. Власне прикметник *Ukrainian* функціонує не як етнічний маркер, а як індекс локальної компетентності.

Особливо показовим є включення в англomовний дискурс неперекладних або культурно специфічних понять, які не редукуються до західних аналітичних категорій. У звітах міжнародних

правозахисних організацій дедалі частіше трапляються пояснення локальних термінів, а не їх заміна універсалізованими відповідниками. Наприклад, у публікаціях щодо Криму використовується поняття *Crimean Tatars* із детальним історичним контекстом депортації 1944 р., а не узагальнені формули типу *ethnic minorities* [49].

Така практика запобігає епістемічній редукції, коли складні історичні досвіди зводяться до абстрактних категорій. Також вона сприяє збереженню семантичної щільності локального досвіду, оскільки значення не «втрачається» у перекладі. Зрештою, включення таких термінів розширює когнітивний горизонт англomовного читача, змушуючи його співвідносити події війни з конкретною історичною пам'яттю.

У цьому контексті показовою є також зміна способів опису території. Колоніальна експертиза часто оперує абстрактними геополітичними поняттями на кшталт *buffer zones* або *strategic regions*. Натомість у деколонізованому дискурсі дедалі частіше використовуються формули, що відображають локальну просторову оптику: *“villages erased by Russian shelling”*, *“communities living under occupation”* [50].

Така номінація повертає простору людський вимір, замінюючи стратегічну карту на соціальну географію. Вона руйнує колоніальну тенденцію описувати території як «порожні» або функціональні зони, а це посилює прагматичний ефект емпатії та відповідальності, що є суттєвим для деколонізованого наративу війни.

Таким чином, механізм апеляції до локального знання в англomовному дискурсі війни виявляється у перегляді джерел експертності, зміні лексичних стратегій і відмові від редукційних перекладів. Локальний досвід перестає бути периферійним і набуває статусу повноцінного епістемологічного ресурсу. Отже, залучення локального знання як альтернативи імперській експертизі є ключовим компонентом деколонізації дискурсу війни. Воно підриває ієрархії знання, притаманні колоніальній оптиці, і формує більш складний, історично вкорінений та етично відповідальний спосіб говоріння про війну. Саме через визнання локальної перспективи англomовний дискурс отримує можливість вийти за межі

універсалізуючих схем і наблизитися до адекватного осмислення воєнного насильства.

5.6 Дестигматизація та відмова від дефіцитних описів як складова деколонізації дискурсу війни

Ще одним важливим механізмом деколонізації англomовного дискурсу війни є дестигматизація, тобто відмова від лексики та дискурсивних моделей, що репрезентують постраждали суспільства через призму нестачі, відсталості або «хронічної проблемності». У колоніально маркованому мовленні війна часто описується за допомогою дефіцитних фреймів, у межах яких країни й спільноти постають як *weak, fragile, failed, chronically unstable*, що, з одного боку, знижує суб'єктність цих акторів, а з іншого – нормалізує зовнішнє втручання.

В англomовному медіадискурсі щодо України такі моделі були особливо помітними до 2022 р. Наприклад, у низці аналітичних матеріалів використовувалися формулювання на кшталт *"a fragile post-Soviet state"* або *"a deeply divided society struggling with corruption"* [51]. З лінгвістичного погляду подібні конструкції виконують кілька функцій одночасно. По-перше, прикметники *fragile* та *struggling* формують дефіцитний образ державності, у якому війна сприймається майже як закономірний наслідок «внутрішніх проблем». По-друге, така номінація зсуває фокус із зовнішньої агресії на нібито «структурну неспроможність» жертви, що має виразний прагматичний ефект вторинної віктимізації. По-третє, дефіцитний опис полегшує легітимацію колоніальних або неоімперських наративів, у яких агресія подається як «реакція на хаос».

У деколонізованому дискурсі війни спостерігаємо чітку тенденцію до перегляду таких описів. Замість дефіцитної логіки дедалі частіше використовується мова стійкості, агентності та інституційної спроможності. У матеріалах *The New York Times* після 2022 р. Україна описується як *"a resilient society mobilised against invasion"* або *"a country defending its sovereignty under attack"* [52]. У цих контекстах відбувається принципова зміна семантичної рамки: війна більше не пояснюється «слабкістю» держави, а розглядається як випробування, на яке суспільство активно відповідає.

Особливо показовою є трансформація описів цивільного населення. Колоніально-нейтралізований дискурс тяжіє до формул типу *"helpless civilians caught in the fighting"*. Хоча такі конструкції мають емпатійний потенціал, вони водночас закріплюють образ пасивної жертви. У деколонізованих текстах натомість з'являються формулювання на кшталт *"civilians organising evacuations"*, *"local communities documenting war crimes"* [53]. Тут лексеми *organising, documenting* виконують функцію ре-агентивації на рівні соціальної практики, підкреслюючи активну роль цивільних у протистоянні насильству.

Важливою складовою дестигматизації є також відмова від культурних стереотипів, успадкованих від колоніального або орієнталістського дискурсу. Так, у ранніх аналітичних текстах про Східну Європу нерідко використовувалися формули типу *"a region prone to ethnic conflict"*. У сучасному англomовному дискурсі війни дедалі частіше з'являється критична рефлексія щодо таких узагальнень. Наприклад, *The Guardian* прямо зазначає, що трактування війни як результату «етнічної ворожнечі» є хибним і відволікає увагу від імперського характеру російської агресії [54].

З прагматичного погляду дестигматизація має далекосяжні наслідки. Вона змінює не лише тональність тексту, але й модальність інтерпретації війни: замість співчутливо-патерналістського погляду формується рамка солідарності та партнерства. Крім того, відмова від дефіцитних описів знижує ризик того, що війна буде сприйматися як «черговий регіональний колапс», а не як порушення міжнародного порядку.

У ширшому деколоніальному контексті дестигматизація виступає формою епістемічного спротиву. Вона підважує асиметрію, за якої одні суспільства описуються як носії норми й стабільності, а інші – як хронічні «проблемні зони». У мовному вимірі це означає перехід від дефіцитної семантики до мови гідності, суб'єктності та історичної відповідальності.

Отже, механізм дестигматизації у сучасному англomовному дискурсі російсько-української війни є важливою складовою процесу деколонізації. Відмова від дефіцитних і стереотипізованих описів дозволяє переосмислити війну не як наслідок «внутрішньої неспроможності» постраждалої країни, а як акт зовнішнього

насильства проти суспільства, що володіє власною агентністю, історією та правом на самовизначення. Саме така мовна трансформація створює передумови для більш адекватного, етично виваженого й історично відповідального осмислення війни в глобальному публічному дискурсі.

5.7 Формування метамови деколоніального аналізу війни

Не менш важливим постає метарівневий механізм деколонізації англomовного дискурсу війни, що передбачає формування спеціалізованої метамови, яка не лише описує воєнні події, а й рефлексує самі способи їх мовного конструювання. Йдеться про появу й активне функціонування лексем і концептів, що прямо називають дискурсивне насильство, епістемічну нерівність та колоніальні рамки інтерпретації війни.

У колоніально маркованому дискурсі метарефлексія щодо мови війни, як правило, відсутня: використовувані терміни подаються як «природні» або «нейтральні», а сам акт номінації залишається невидимим. Натомість у сучасному англomовному дискурсі російсько-української війни дедалі частіше з'являються тексти, у яких мова стає об'єктом критичного аналізу. Наприклад, у публікаціях *The Guardian* зустрічаємо формулювання на кшталт: *"Language has played a crucial role in obscuring Russia's imperial violence"* [55].

У цьому висловлюванні сама мовна практика постає як чинник політичної реальності. Лексема *obscuring* надає мові статус активного агента, здатного приховувати насильство, а отже – співучасника дискурсивного домінування. Така постановка питання є принципово деколоніальною, оскільки вона виводить аналіз за межі опису подій і зосереджується на механізмах виробництва знання.

Важливим елементом цієї метамови є поняття *epistemic violence*, яке активно використовується в академічному та публіцистичному дискурсі для опису ситуацій, коли певні інтерпретації системно витісняються або маргіналізуються. У контексті України це поняття з'являється, зокрема, в аналітичних матеріалах, де зазначається, що тривале використання евфемізмів і симетризуючих формул сприяло епістемічному приглушенню українського голосу [1; 2]. Лінгвістично важливим є те, що *epistemic violence* функціонує як оцінно насичений

термін, який не лише описує явище, а й задає етичну рамку його неприйнятності.

Паралельно формується і поняття *coloniality of war*, яке дозволяє концептуалізувати війну не як виняткову подію, а як прояв тривалої імперської логіки. У публікаціях *Foreign Policy* та *Open Democracy* війна Росії проти України прямо описується як *"a manifestation of enduring colonial patterns"* [56]. Тут лексема *manifestation* семантично пов'язує сучасні воєнні дії з глибинними структурами, а прикметник *enduring* підкреслює трансгенераційний характер колоніального насильства.

Ще одним показовим елементом деколоніальної метамови є рефлексія над правом називати. У сучасному англomовному дискурсі дедалі частіше наголошується, що номінація війни є не описовим, а владним актом. Наприклад, у матеріалі *Al Jazeera* зазначено: *"Calling the invasion a 'conflict' is not neutral; it reproduces colonial hierarchies of power."* [57].

З прагматичного погляду такі висловлювання виконують функцію метакомунікативного сигналу: адресату пропонується не лише інформація про війну, а й інструкція щодо того, як цю інформацію слід інтерпретувати. У результаті формується новий тип дискурсивної компетентності, у межах якої критичне ставлення до мови стає невід'ємною частиною розуміння війни.

Суттєво, що метамова деколоніального аналізу активно проникає й у медіа-стандарти. У пояснювальних матеріалах для журналістів з'являються рекомендації уникати симетризуючих формул і прямо називати агресію, визнаючи, що мова може або відтворювати, або підважувати структури домінування [58]. Таким чином, метарефлексія інституціоналізується і виходить за межі суто академічного середовища.

У підсумку формування метамови деколоніального аналізу війни означає якісно новий рівень дискурсивної трансформації. Мова перестає бути прозорим інструментом опису і постає як поле боротьби за інтерпретацію, у якому фіксуються владні асиметрії, історичні травми та етичні межі допустимого. Саме через таку метамову стає можливим усвідомлення того, що війна є не лише військовим або політичним фактом, а й подією, глибоко вкоріненою у колоніальні структури знання.

Отже, механізм формування деколоніальної метамови демонструє, що деколонізація англomовного дискурсу війни досягає повноти тоді, коли дискурс набуває здатності рефлексувати власні обмеження, викривати приховані ієрархії та усвідомлювати мову як інструмент як насильства, так і епістемічної справедливості. Саме на цьому рівні закладається трансгенераційний потенціал деколонізованого наративу, здатного передавати не лише інформацію про війну, а й критичне знання про способи її осмислення.

6 Деколонізація англomовного дискурсу війни в постколоніальній модальності: синтез механізмів і трансгенераційний вимір

Здійснений аналіз англomовного дискурсу російсько-української війни дозволяє стверджувати, що процеси деколонізації мови не зводяться до поодиноких лексичних заміни або стилістичних корекцій. Йдеться про системну трансформацію дискурсивної логіки, у межах якої мова війни поступово виходить із колоніально нейтралізованої оптики та набуває рис постколоніальної модальності – способу мовного осмислення реальності, що визнає історичну асиметрію влади, нерівність епістемічних позицій і тривалу тяглість імперського насильства.

Синтез семи проаналізованих механізмів засвідчує, що деколонізація англomовного дискурсу війни відбувається на кількох взаємопов'язаних рівнях. На номінативному рівні вона реалізується через відмову від евфемістичних і симетризуючих позначень, які маскують насильство та розмивають відповідальність. На синтаксичному рівні – через ре-агентивацію, тобто повернення чіткого суб'єкта дії й каузальної прозорості. На прагматичному рівні – через зміну оцінних і модальних рамок, у яких війна перестає бути «подією без автора» і постає як акт цілеспрямованої агресії. Нарешті, на метадискурсивному рівні формується рефлексивна мова, здатна критично осмислювати власні номінативні практики та викривати приховані механізми епістемічного домінування.

У цьому контексті постколоніальна модальність функціонує як об'єднувальний принцип, що пов'язує лінгвістичні зміни з ширшими соціогуманітарними процесами. Вона виявляється

у відмові від дефіцитних і стигматизуючих описів, у деструкції ієрархій голосів, у легітимації локального знання та у включенні історичної пам'яті до актуального опису війни. Мовна трансформація, зафіксована в сучасному англomовному дискурсі, демонструє, що війна дедалі рідше репрезентується як «регіональна криза» або «взаємний конфлікт» і дедалі частіше – як прояв колоніальної логіки, що має глибоке історичне коріння.

Особливої ваги в цьому синтезі набуває трансгенераційний потенціал деколонізованого дискурсу. Мова війни в постколоніальній модальності перестає бути суто інформативною і виконує функцію міжпоколінної передачі знання: вона фіксує не лише факти насильства, а й способи їх осмислення, оцінювання та моральної інтерпретації. Через стабілізацію чітких номінацій, відновлення агентності та включення історичного контексту формується наратив, здатний протистояти повторному відтворенню колоніальних схем у майбутньому.

Таким чином, деколонізація англomовного дискурсу війни постає як епістемологічний зсув, у межах якого мова стає інструментом відновлення епістемічної справедливості. Вона позбавляє агресора монополії на інтерпретацію подій, повертає постраждалим спільнотам право на голос і створює умови для формування стійкого, історично вкоріненого та етично вивіреного наративу війни. Саме в цій якості деколонізований дискурс набуває трансгенераційного значення, виходячи за межі поточної комунікації та стаючи складовою довготривалої гуманітарної пам'яті.

7 Висновки

Проведений аналіз засвідчує, що зміни в англomовному дискурсі російсько-української війни мають системний характер і не можуть бути пояснені виключно еволюцією журналістських стандартів або ситуативною політичною реакцією. Зафіксовані мовні зсуви відображають глибшу трансформацію епістемологічних рамок, у межах яких війна осмислюється як форма колоніального насильства, а не як нейтральна геополітична подія.

У результаті дослідження встановлено, що деколонізація англomовного дискурсу війни реалізується через комплекс взаємопов'язаних механізмів, які змінюють не лише номінативний

рівень, а й логіку дискурсивного конструювання реальності. Сукупна дія цих механізмів призводить до демонтажу колоніально зумовлених моделей симетризації, деагентивації та дефіцитного опису, натомість утверджуючи каузально прозорий, агентно маркований і етично вивіреним спосіб мовного представлення війни.

Особливе значення має те, що виявлені дискурсивні трансформації не обмежуються описом поточних подій, а вбудовують війну в ширший історичний контекст імперської тяглості. Саме це дозволяє говорити про функціонування постколоніальної модальності як стійкого способу мовного осмислення, у якому сучасна агресія інтерпретується як продовження колоніальних практик, а не як винятковий або «аномальний» випадок. У цьому сенсі мова виступає інструментом не лише репрезентації, а й історичної інтерпретації.

Важливим наслідком деколонізації дискурсу є зміна суб'єктних позицій. Повернення агентності, розширення кола легітимних голосів і визнання локального знання як повноцінного епістемологічного ресурсу підривають усталені ієрархії знання, характерні для колоніальної оптики. Це, у свою чергу, трансформує спосіб міжнародного сприйняття війни, зміщуючи акцент із зовнішнього експертного контролю на відповідальність, солідарність і партнерство.

Окремо слід наголосити на трансгенераційному вимірі зафіксованих мовних змін. Деколонізований англомовний дискурс війни формує не лише актуальний наратив, а й модель міжпоколінної передачі знання, у якій стабілізуються чіткі номінації, причинно-наслідкові зв'язки та етичні оцінки. Завдяки цьому мова війни набуває потенціалу протидії повторному відтворенню колоніальних схем у майбутніх інтерпретаціях історії.

Отже, деколонізація англомовного дискурсу війни постає як ключовий чинник відновлення епістемічної справедливості в умовах війни. Вона не лише коригує мовні практики, а й визначає межі допустимого знання про насильство, відповідальність і пам'ять. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні порівняльного аналізу деколоніальних дискурсивних стратегій у різних мовних і культурних контекстах, а також

у вивченні того, як ці стратегії впливають на формування довготривалих історичних і меморіальних наративів.

Список використаних джерел

1. Mignolo W. D. On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis. Durham: Duke University Press, 2018. 264 p.
2. Maldonado-Torres N. On the Coloniality of Being. *Cultural Studies*. 2007. Vol. 21. № 2–3. P. 240–270.
3. Fairclough N. Language and Power. 3rd ed. London: Routledge, 2015. 280 p.
4. Wodak R. The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. London: Palgrave Macmillan, 2011. 252 p.
5. El-Astal M. Online Pravda's Communicative Intentions Regarding the War in Ukraine: A CDA-Based Study of the Website's Opinion Articles. *Journal of Intercultural Communication*. 2024. URL: <https://immi.se/index.php/intercultural/article/download/El-Astaletal-2024-> (accessed: 12.09.2025).
6. Baker P., Gabrielatos C., Khosravinik M., Krzyżanowski M., McEneaney T., Wodak R. Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 320 p.
7. Khosravinik M. Social Media Critical Discourse Studies (SM-CDS). *Critical Discourse Studies*. 2017. Vol. 14. № 6. P. 582–594.
8. Said E. W. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978. 368 p.
9. Імперія пише у відповідь: колоніалізм та постколоніальна література / за ред. Б. Сміта, Дж. Джонса ; пер. з англ. А. Коваленко. Київ : Критика, 2018. 450 с.
10. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures. London: Routledge, 2002. 296 p.
11. Young R. J. C. Postcolonialism: An Historical Introduction. Oxford: Blackwell, 2001. 506 p.
12. Said E. W. Culture and Imperialism. London: Chatto & Windus, 1993. 380 p.
13. Spivak G. C. Can the Subaltern Speak? / ed. by C. Nelson, L. Grossberg. *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana: University of Illinois Press, 1988. P. 271–313.
14. Loomba A. Colonialism/Postcolonialism. 3rd ed. London: Routledge, 2015. 376 p.
15. Bhabha H. K. The Location of Culture. Routledge, 1994. 440 p.
16. Quijano A. Coloniality of Power, Eurocentrism and Latin America. *Nepantla: Views from South*. 2000. Vol. 1. № 3. P. 533–580.

17. Mignolo W. *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. Durham: Duke University Press, 2011. 392 p.
18. Mignolo W. D. *Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of De-coloniality*. *Cultural Studies*. 2007. Vol. 21. № 2–3. P. 449–514.
19. Walsh C. *Interculturality and Decoloniality*. *Cultural Studies*. 2018. Vol. 32. № 1. P. 15–25.
20. Plokhy S. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York: Basic Books, 2017. 432 p.
21. Yekelchik S. *Ukraine: What Everyone Needs to Know*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. 232 p.
22. Said E. W. *Culture and Imperialism*. London: Chatto & Windus, 1993. 380 p.
23. Plokhy S. *The Russo-Ukrainian War*. London: Allen Lane, 2023. 368 p.
24. Yekelchik S. *The Politics of Memory in the Ukrainian Crisis*. *History and Memory*. 2022. Vol. 34. № 1. P. 5–28.
25. Applebaum A. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. New York: Doubleday, 2017. 544 p.
26. Hirsch M. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012. 305 p.
27. Assmann A. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 398 p.
28. Butler J. *Frames of War: When Is Life Grievable?* London: Verso, 2009. 193 p.
29. Opinion 2022–2023 URL: <https://english.pravda.ru/opinion/> (accessed: 12.09.2025).
30. UN resolution against Ukraine invasion: Full text. *Al Jazeera*. 03 March 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/unga-resolution-against-ukraine-invasion-full-text> (accessed: 14.10.2025).
31. UN General Assembly demands Russian Federation withdraw all military forces from the territory of Ukraine. *European External Action Service (EEAS)*. 02 March 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/un-general-assembly-demands-russian-federation-withdraw-all-military-forces-territory-ukraine_und_en (accessed: 11.10.2025).
32. Meir N. Using the word “war” in Ukraine. *The Associated Press*. 28 February 2022. URL: <https://www.ap.org/the-definitive-source/behind-the-news/using-the-word-war-in-ukraine/> (accessed: 23.09.2025).
33. Wodak R. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: SAGE, 2015. 256 p.
34. Ukraine crisis: Timeline. *BBC News*. 2014. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26248275> (accessed: 14.09.2025).

35. Ukraine: Russian Invasion, Human Rights Violations. *Human Rights Watch*. 2022. URL: <https://www.hrw.org/tag/russia-ukraine-war> (accessed: 05.10.2025).
36. Ukraine: Russian Forces' War Crimes. *Amnesty International*. 2022. URL: <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/ukraine/> (accessed: 13.09.2025).
37. Resolution on the illegal occupation of Ukrainian territories. *European Parliament*. 2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu> (accessed: 25.10.2025).
38. Fighting Erupts in Eastern Ukraine. *The New York Times*. 2014. URL: <https://www.nytimes.com> (accessed: 15.09.2025).
39. Russia launches full-scale invasion of Ukraine. *The Guardian*. 24 February 2022. URL: <https://www.theguardian.com> (accessed: 15.09.2025).
40. Ukraine war: Russian forces shell civilian areas. *BBC News*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news> (accessed: 15.09.2025).
41. Russia bombs Ukraine's energy infrastructure. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com> (accessed: 19.10.2025).
42. Russian attacks kill civilians in Kharkiv. *Reuters*. 2022. URL: <https://www.reuters.com> (accessed: 11.10.2025).
43. Russia's invasion reshapes Europe. *The Economist*. 2022. URL: <https://www.economist.com> (accessed: 11.09.2025).
44. Ukrainians describe life under Russian occupation. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com> (accessed: 16.10.2025).
45. Ukrainian families forced to flee after Russian shelling. *Reuters*. 2022. URL: <https://www.reuters.com> (accessed: 16.10.2025).
46. Ukraine: Civilians under Russian occupation. *Amnesty International*. 2023. URL: <https://www.amnesty.org> (accessed: 16.10.2025).
47. Western analysts assess Russia's strategy. *The Washington Post*. 2016. URL: <https://www.washingtonpost.com> (accessed: 17.09.2025).
48. Ukrainian historians on Russia's imperial war. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com> (accessed: 17.09.2025).
49. Crimean Tatars under Russian occupation. *Human Rights Watch*. 2023. URL: <https://www.hrw.org> (accessed: 17.09.2025).
50. Villages erased by Russian shelling in Ukraine. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com> (accessed: 17.09.2025).
51. Ukraine and the limits of post-Soviet fragility narratives. *The Economist*. 2016. URL: <https://www.economist.com> (accessed: 18.10.2025).
52. Ukraine's resilience under Russian invasion. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com> (accessed: 18.10.2025).
53. Ukrainian civilians document war crimes. *BBC News*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/news> (accessed: 18.10.2025).

54. Why framing Ukraine as 'ethnic conflict' is misleading. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com> (accessed: 18.10.2025).
55. How language obscures Russia's imperial violence. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com> (accessed: 19.09.2025).
56. Ukraine and the coloniality of war. *Foreign Policy*. 2022. URL: <https://foreignpolicy.com> (accessed: 19.09.2025).
57. Why calling it a "conflict" matters. *Al Jazeera*. 2022. URL: <https://www.aljazeera.com> (accessed: 28.10.2025).
58. AP Stylebook guidance on Ukraine war language. *Associated Press*. 2022. URL: <https://www.apstylebook.com> (accessed: 28.10.2025).

РОЗДІЛ 4

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2025 РОКІВ

У межах розділу здійснено комплексний аналіз трансформації української культурної дипломатії протягом 2022–2025 рр., яку розглянуто крізь призму постколоніальної критики. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні підходів інтелектуальної історії із компаративним аналізом стратегічних документів і репрезентативних кейсів публічної комунікації. Автором доведено, що в умовах повномасштабної війни відбулося фундаментальне переосмислення функцій культури, яка перетворилася з ресурсу м'якої сили на дієвий інструмент стратегічних комунікацій та національної безпеки. На прикладі діяльності державних установ, зокрема Українського інституту та Українського інституту книги, а також ініціатив громадянського суспільства розкрито механізми розриву з імперською спадщиною. До таких практик належать процеси деколонізації музейних колекцій через переатрибуцію митців та реституцію культурних цінностей на кшталт скіфського золота, а також публічне документування руйнувань пам'яток і реалізація масштабних мистецьких проєктів на протидію російським наративам. Окремий акцент зроблено на зміні географічних векторів дипломатії та налагодженні діалогу з країнами Глобального Півдня шляхом актуалізації спільного антиколоніального досвіду. У підсумку обґрунтовано формування нової моделі культурної дипломатії, що базується на розгалуженій інституційній інфраструктурі та спрямована на відновлення історичної суб'єктності України у глобальному просторі.

Ключові слова: культурна дипломатія, російсько-українська війна, постколоніальні студії, деколонізація, національна суб'єктність, Глобальний Південь, реституція культурних цінностей, культурний спротив, стратегічні комунікації, імперський дискурс.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 р., як акт військової агресії що спрямований

на знищення української державності став каталізатором фундаментальних змін у глобальному сприйнятті Східної Європи. Період 2022–2025 рр. увійшов в історію як час остаточного розриву України з пострадянською парадигмою та переходу до активної фази деколонізації, яка перейшла на рівень зовнішньополітичної діяльності. Культурна дипломатія, що до 2022 р. часто функціонувала як інструмент «м'якої сили» для популяризації національного надбання, в умовах екзистенційної загрози трансформувалася в механізм стратегічного виживання та утвердження політичної суб'єктності. Відбувся якісно новий етап «війни за інтерпретацію» – боротьби за те, як світ розумітиме природу російсько-української війни і місце України на символічній карті світу. У цьому розділі монографії аналізується трансформація української культурної дипломатії крізь призму постколоніальної теорії.

Мета цього розділу – проаналізувати постколоніальний вимір культурної дипломатії України у 2022–2025 рр., показавши, як у практиках державних інституцій, громадянського суспільства, діаспори та мистецьких спільнот поєднуються деколонізація культурної політики, протидія імперським нарративам і проєкція нового образу України назовні.

Україна, долаючи тривалу спадщину замовчування та апропріації власної культури, дедалі активніше залучає мову мистецтва, літератури й публічної історії як засіб протидії російським імперським нарративам. Культурна дипломатія України діє як засіб перегляду усталених уявлень про регіон, зокрема нав'язаного образу РФ як головного носія культури Східної Європи. Йдеться про відновлення власної перспективи та створення рівноправного діалогу з країнами Заходу й Глобального Півдня, де українська позиція є самостійною, без огляду на російський контекст. Припущення цього дослідження полягає в тому, що ефективність української культурної дипломатії пояснюється не лише емпатією міжнародної спільноти до країни, яка чинить опір російській військовій агресії, а й тим, що Україна системно трансформує власний нарратив, вписуючи його в ширший контекст боротьби народів за деколонізацію та самовизначення. Як зазначає американський історик Тімоті Снайдер, війна Росії проти України є «останньою колоніальною війною Європи»,

і її результат має завершити імперський цикл Росії та відкрити нові можливості для регіону [1]. Іншими словами, український спротив набуває універсального значення, а перемога у цій боротьбі змінить символічну архітектуру Європи.

Методологічно дослідження спирається на підхід, запропонований Іриною Колесник, яка успішно поєднує у своєму дослідженні інструментарій інтелектуальної історії, історії понять, компаративної історії, постколоніальної критики та історіографічного аналізу [2]. Для нашого дослідження це означає: 1) реконструкцію понять і семантичних зсувів у державних/інституційних стратегіях та публічних комунікаціях; 2) зіставлення українських практик репрезентації з імперськими/неоімперськими режимами «привласнення» культури; 3) критичний аналіз дискурсів, що конструюють Україну як суб'єкта міжнародного культурного поля. Такий підхід дає змогу виявити семіотичні патерни та ідеологічні нарративи, які формують уявлення про Україну як постколоніальну спільноту.

Постколоніальна теорія пропонує низку продуктивних концептів, для осмислення російсько-української війни та пов'язаних із нею культурно-дипломатичних практик. У класичній праці "Orientalism" Едвард Саїд показав, як знання та репрезентації «Сходу» в західних академічних і культурних дискурсах слугували легітимації колоніального панування [3]. Логіка такого «орієнталізму» – формування підлеглого «Іншого» як відсталого, ірраціонального, такого, що потребує «цивілізації» – виразно простежується в російських імперських нарративах про Україну як «молодшого брата», «штучну державу» чи "failed state". Хомі Бгабха у роботі "The Location of Culture" увів концепти гібридності, мімікрії та «третього простору», які описують амбівалентні форми суб'єктності колонізованих спільнот, що одночасно засвоюють і підважують імперський дискурс [4]. Для України ці ідеї підсвічують тривалий досвід існування між кількома імперськими центрами, коли доводилося вимушено засвоювати імперські норми (мовні, культурні, освітні) і водночас намагатися їх переосмислити. Гаятрі Співак у відомому есеї "Can the subaltern speak?" поставила питання про те, чи можуть «упокорені» взагалі мати голос у доміантному дискурсі [5]. В українському випадку

це може бути інтерпретовано як, те, чи здатна Україна бути причиною як самостійний суб'єкт, а не лише як «частина російського світу» або «буферна зона» між Росією та Заходом. Анібал Кіхано пропонує розрізняти колоніалізм як історичний період та «колоніальність влади» як глобальну матрицю, що продовжує діяти й сьогодні. Ключовим елементом цієї системи є не лише економічна експлуатація, а й тотальна «колонізація» уяви, знання та культури підкорених народів. Кіхано стверджує, що расові та культурні ідентичності були сконструйовані колонізаторами саме як інструмент базової соціальної класифікації для збереження ієрархій [6]. У проекції на пострадянський простір це означає консервацію статусу Росії як метрополії, що узурпувала право бути головним інтерпретатором регіональної історії та сучасності. Москва закріпила за собою роль не лише мовного гегемона, а й «природного» – в очах західних еліт – посередника між цивілізованим світом та «незрозумілим» Сходом, позбавляючи інші нації права на власний голос.

Український історичний досвід стає емпіричним підтвердженням цих теоретичних моделей. Низка дослідників деконструювала російський імперіалізм саме крізь постколоніальну оптику, викриваючи механізми, які раніше ігнорувалися.

Фундаментальну роль тут відіграла праця Еви Томпсон "Imperial knowledge: Russian literature and colonialism". Дослідниця переконливо продемонструвала, як російська література століттями виконувала функцію «м'якої сили» імперії, легітимізуючи експансію та конструюючи образ підкорених народів як «німої» периферії, що потребує цивілізаційного втручання метрополії [7]. Західна славістика тривалий час некритично ретранслявала цей наратив, маргіналізуючи українську культуру до статусу регіонального етнографічного курйозу. Оксана Забужко влучно діагностує цей стан як примусове «загнання в етнографізм»: імперія століттями працювала на те, щоб «ампутувати» український урбаністичний та інтелектуальний контекст, залишивши для зовнішнього світу лише спрощений, рустикальний образ «співаючого селянства» [8].

Особливу природу російського колоніалізму розкриває концепт «внутрішньої колонізації» запропонований Александром Еткіндом.

Він доводить, що Російська імперія колонізувала не лише зовнішні території, а й власне населення, перетворюючи метрополію на простір ресурсної експлуатації [9]. Така специфічна подвійна природа пояснює легкість, з якою сучасна російська політична культура нехтує суверенітетом – як сусідніх держав, так і власних суб'єктів федерації, що у війні проти України трансформувалося в тотальне заперечення української суб'єктності.

Важливим елементом операціоналізації колоніальності є підхід Миколи Рябчука до деконструкції імперської «любові». Автор розкриває її умовний характер та приховану субординацію, використовуючи метафору «Робінзон – П'ятниця»: колонізатор «приймає» колонізованого доти, доки той визнає зверхність колоніального центру; претензія на рівність і суверенність одразу маркується як девіація [10, с. 863–864]. У площині дослідження культурної дипломатії це дозволяє аналітично зафіксувати механізми делегітимації української суб'єктності (знецінення автономного голосу, редукція до «частини російської культури», підміна агентивності зовнішньою «інспірацією» тощо) як структурний елемент імперської репрезентації, а не лише як ситуативну пропаганду. Так само принциповими є спостереження Рябчука про інтерналізацію нав'язаного негативного образу та про мовну ієрархію як «щоденну» технологію колоніальності [10, с. 865–866]. У його описі українська мова в радянському міському середовищі могла стигматизуватися як соціально «непрестижна» й навіть небезпечна; це породжувало практики самоцензури та «нормалізації» колоніальної двомовності [10, с. 865]. Симптоматичною є зафіксована ним метафорика «чорної» і «білої» мови як маркерів престижу / стигми, що відтворює внутрішньо засвоєну шкалу культурної вартості [10, с. 865]. У контексті цього дослідження мовний компонент виступає одним із визначальних маркерів деколонізації культурної дипломатії. Йдеться про підвищення суб'єктності української мови у міжнародному просторі, зміну інституційних протоколів та остаточну відмову від сприйняття України крізь призму російських наративів.

Варто згадати й історіографічний поворот, ініційований Марком фон Гагеном здійснений у 1995 р. в його статті "Does Ukraine have a history?". Коли дослідник прямо вказав на те,

що західна славістика тривалий час ретранслявала російські імперські наративи, відмовляючи Україні в історичній суб'єктності. Розвиваючи цю думку, фон Гаген пропонує розглядати українську історію як *“veritable laboratory”* для вивчення процесів націєтворення, а також функціонування «колоніальних інституцій та структур» [11, с. 673]. Така оптика дозволяє в рамках даного дослідження вийти за межі лінійного історичного нарративу і сфокусуватися на тому, як саме культурна дипломатія деконструє ці колоніальні структури та кидає виклик усталеним стереотипам.

Повномасштабне вторгнення 2022 р. стало тим каталізатором, що змусив світову академічну спільноту переглянути «російське питання» та визнати обмеженість наявного інструментарію щодо його трактування. Як слушно зазначають Олена та Максим Хилько, ескалація війни виявила обмеженість евристичного потенціалу панівних теорій міжнародних відносин, які виявилися неспроможними адекватно пояснити нову реальність. Класичний реалізм, фокусуючись на балансі сил великих держав, фактично ігнорував суб'єктність України, тоді як ліберальні теорії не змогли передбачити ірраціональну жорстокість агресії [12, с. 18–19]. Автори наголошують, що саме постколоніальна оптика дозволяє заповнити ці прогалини, розкриваючи специфіку російського погляду на українців. Таке сприйняття є гібридним і парадоксальним: з одного боку, імперія розглядає українців як «один народ» із росіянами (заперечуючи нашу окремішність), а з іншого – трактує їх як «субалтернів» (підлеглих), чия культура та мова априорі вважаються меншовартісними [12, с. 28]. Саме таке «гібридне» сприйняття пояснює феномен українського опору, який дослідники інтерпретують як культуру спротиву, сформовану століттями експлуатації та маргіналізації [12, с. 30]. Схожі міркування висловила Марія Мьялксон, яка у своєму дослідженні показує, що значна частина західної теорії міжнародних відносин виявилася нечутливою до досвіду Східної Європи й майже не враховувала колоніальний вимір російської політики щодо України [13]. Саме ігнорування цього виміру, на її думку, спричинило недооцінку як масштабів російського насильства, так і здатності українського суспільства до тривалого спротиву.

Такий підхід дозволяє розглядати війну не як геополітичний конфлікт, а як боротьбу за право на власну історію. Тут варто звернутися до розрізнення, яке проводить Ева Томпсон між «агресивним націоналізмом» імперій та «захисним націоналізмом» (*defensive nationalism*) колонізованих націй. Останній не несе загрози іншим, оскільки його метою є не експансія, а збереження власної культурної ідентичності [14, с. 33]. Саме цей концепт сьогодні формує етичний стрижень української культурної дипломатії, роблячи наш нарратив зрозумілим як для Заходу, так і для країн Глобального Півдня, що мають власний досвід антиколоніальних змагань.

Іншим фундаментальним викликом є подолання *“epistemic injustice”* – терміну, введеного Мірандою Фрікер для опису ситуацій, коли знання певної групи систематично ігноруються через упередження [15, с. 1]. У славістиці цей механізм деталізує Віталій Чернецький. Він вказує не лише на тривалу практику західних інституцій сприймати Україну крізь призму російської експертизи, а й на небезпечну тенденцію агресора до мімікрії. За Чернецьким, Росія здійснює «вибіркову та оманливу маніпуляцію західними дискурсами», апропріюючи мову деколонізації для виправдання власного імперіалізму [16]. Водночас нинішнє «відкриття» української літератури Заходом – через нові переклади та антології – стає спробою виправити цю структурну помилку та надати голос культурі, яку раніше не помічали [17, с. 133–136]. Завдання дипломатії тут – здійснити «перекартографування» ментальної мапи регіону, позбавивши Росію монополії на інтерпретацію східноєвропейського простору.

Українські інтелектуали пропонують власні концептуальні рамки для пояснення цієї суб'єктності. Тамара Гундорова, зокрема, використовує метафору «постчорнобильської бібліотеки» для опису українського постмодернізму. На її думку, розпад імперії та техногенна катастрофа стали точками відліку для формування свідомості, де ідентичність будується на досвіді проживання апокаліпсиса [18]. В умовах ядерного шантажу РФ та окупації ЗАЕС ця концепція набуває глобального звучання: Україна постає перед світом не як «провінційна жертва», а як носій універсального досвіду виживання в епоху сучасних гібридних війн, техногенних загроз тощо.

Таким чином, поєднання аналізу російської неоколоніальної політики із власними історичними наративами дозволяє українській дипломатії вписати свій досвід у глобальний контекст боротьби за справедливість, протидіючи як прямій агресії, так і витонченим маніпуляціям в інформаційному просторі.

Зміна ідеологічних наративів щодо сприйняття України у світі потребувала надійної інституційної бази. Період 2022–2025 рр. став етапом завершення процесу, який дослідниця Наталія Піпченко визначає як інституціоналізацію публічної дипломатії. Якщо раніше українська культурна дипломатія мала ознаки спорадичності, то нині вона сформувалася як цілісна система, що функціонує на трьох взаємопов'язаних рівнях: нормативно-правовому, організаційному та програмному [19]. Фундаментом дипломатичної архітектури стала «Стратегія публічної дипломатії МЗС України на 2021–2025 рр.» – документ, що систематизував роботу за сімома напрямками: від культурного та цифрового до науково-освітнього [20]. Повномасштабне вторгнення прискорило імплементацію цієї Стратегії, перевівши державні інституції в режим кризового менеджменту. Адаптивність системи проявилася у швидкому розширенні географічних пріоритетів. У 2024 р. нормативну базу було доповнено регіональними документами: «Стратегією розвитку відносин з країнами Латинської Америки та Карибського басейну» [21] та «Комунікаційною стратегією Україна – Африка на 2024–2026 рр.» [22], які фіксують відхід від виключного європоцентризму та спробу глобалізувати український наратив, апелюючи до антиколоніального досвіду країн Глобального Півдня.

На організаційному рівні структура базується на чіткому розподілі функцій між політичним координатором та профільними інституціями, що реалізують проектну діяльність [23]. Ключовим гравцем тут виступає Український інститут (УІ), який за перші п'ять років діяльності реалізував понад 400 заходів у 87 країнах [23]. Значним етапом у інституційному зростанні УІ стало відкриття перших закордонних представництв у Німеччині (Берлін, 2023) та Франції (Париж, 2023), що забезпечило сталу, а не візитерську присутність української культури в європейському просторі. Важливими елементами цієї архітектури стали

також Український інститут книги (УІК), Український культурний фонд (УКФ) та партнерські мережі європейських культурних інституцій (British Council, Goethe-Institut, Institut français). Для моніторингу та фіксації результатів МЗС запустило цифрову платформу «Воєнна дипломатія» (Wartime Diplomacy), яка фактично стала архівом дипломатичного спротиву, документуючи трансформацію зовнішньої комунікації в режимі реального часу [24].

В умовах війни цифрові платформи перетворилися на основний канал комунікації, дозволивши Україні виграти битву за первинну інтерпретацію подій, про що свідчить безпрецедентний стрибок країни у рейтингу Global Soft Power Index 2023 [25].

Також, на практичному рівні війна дала поштовх безпрецедентній «культурній мобілізації» України. Країна залучила усі доступні канали – від класичної дипломатії до мистецтва та цифрових платформ – щоб донести світу власну правду про конфлікт. Культурна дипломатія стала невід'ємною частиною цієї боротьби за інтерпретацію. Наприклад, вже з перших місяців вторгнення українські митці й культурні інституції створюють численні артефакти воєнного часу (фото- та художні виставки, документальні фільми, перформанси), які виконують дві функції: фіксують злочини агресора і водночас апелюють до емоцій світу, викликаючи емпатію та солідарність. Зусилля держави і громадянського суспільства об'єдналися, щоб представити війну не як «локальний конфлікт на пострадянському просторі», а як битву за базові принципи гуманності та справедливості в глобальному масштабі. Це створює новий моральний контекст, у якому Україна постає не тільки жертвою, а й борцем за універсальні цінності – свободу, гідність, право на самовизначення. Такий підхід суттєво розширює міжнародну підтримку: дедалі більше країн і народів отожднюють себе з Україною, проводячи паралелі зі своїм колоніальним минулим. Наприклад, лідери країн Балтії, Польщі, а також постколоніальних держав Азії та Африки не раз наголошували, що в українській боротьбі впізнають відлуння власних історичних визвольних змагань.

Офіційний Київ також почав активно просувати тему деколонізації на міжнародних майданчиках. Верховна Рада ухвалила

низку рішень, які прямо фіксують необхідність подолання російської імперської спадщини. У березні 2023 р. набув чинності Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топонімії», який зобов'язує органи влади усувати з публічного простору символи й назви, що відтворюють російські імперські та колоніальні смисли [26]. У серпні 2023 р. парламент створив Тимчасову спеціальну комісію з питань підготовки засад державної політики України щодо взаємодії з національними рухами малих та корінних народів РФ [27]. Цю структуру українські й зарубіжні аналітики розглядають як зародок системної політики «деколонізації Росії» в українському зовнішньополітичному дискурсі [28]. В межах Кримської платформи з 2023 р. систематично проводиться міжнародна конференція “Crimea Global. Understanding Ukraine through the South”, де одна з ключових тем – деокупація і деколонізація Криму, права корінних народів та імперський характер російської політики в регіоні [29]. Завдяки таким крокам інтерпретація російсько-української війни як колоніальної агресії виходить за межі академічного середовища й публіцистики та поступово закріплюється в офіційних документах і міжнародних дебатах. До прикладу, Парламентська асамблея Ради Європи у резолюції № 2463 від 13 жовтня 2022 р. визнала російський режим терористичним і закликала держави-члени виробити комплексний механізм відповідальності за агресію проти України [30]. Президент Польщі Анджей Дуда під час виступу на V Конференції ООН з проблем найменш розвинених країн назвав російську агресію «неоколоніальною війною», метою цієї імперської політики є захоплення та експлуатація України [31]. У виступах українських дипломатів в ООН війна прямо описується як прояв російських «неоімперських» і «неоколоніальних» амбіцій. Таким чином, російсько-українська війна дедалі частіше інтерпретується на глобальному рівні через категорії імперіалізму, колоніалізму і деколонізації, що повертає у міжнародний обіг терміни, які раніше вважалися атрибутами ХХ століття.

Не менш важливим є зрушення у масовій свідомості самих українців. Усвідомлення війни як екзистенційної битви

за людську гідність посилило національну єдність і надало моральної впевненості спротиву. Зміна оптики – від «локального конфлікту» до усвідомленого захисту свободи перед обличчям тиранії – дозволила суспільству чіткіше артикулювати свої цінності. Цей процес має глобальний вимір, що виходить за межі питань безпеки чи економіки: він повертає Заходу історичну пам'ять. Як наголошує історик Тімоті Снайдер: «Українці своєю боротьбою дають іншим демократіям час» [32]. У цьому полягає потужний ефект війни: вона не лише деколонізує Україну, а й змушує світ позбутися старих ілюзій і згадати, що демократія вимагає відваги.

Ця ціннісна трансформація не обмежилася лише рівнем ідей чи міжнародної риторики; вона знайшла своє безпосереднє втілення у фізичному та культурному просторі самої України. Відмова від імперської спадщини стала логічним наслідком усвідомлення власної суб'єктності.

Однією з найвиразніших реакцій на повномасштабне вторгнення стала масштабна дерусифікація та деколонізація всередині самої України. Починаючи з березня 2022 р., по всій країні активізувався процес перейменування топонімів, демонтаж імперських пам'ятників, вилучення російських символів з публічного простору та культурного вжитку. Лише за перший рік війни перейменовано понад 9000 об'єктів топоніміки (вулиць, площ), чії старі назви були пов'язані з російськими діячами або імперськими нарративами [33]. У червні 2022 р. при Міністерстві культури та інформаційної політики було створено спеціальну Експертну раду з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму, яка рекомендувала усунути з публічного простору пам'ятники російським та радянським діячам, що є носіями імперської пропаганди [34].

У різних містах було демонтовано монументи Катерині II, Олександру Пушкіну, Максиму Горькому та іншим російським діячам, що були маркерами російської колоніальної присутності в Україні. Одночасно Міністерство освіти і науки оновило шкільні програми, вилучивши твори російських авторів і замінивши їх шедеврами світової літератури. У публічних бібліотеках розпочався процес списання та переміщення до спецфондів

російськомовної літератури, насамперед радянської та антиукраїнської спрямованості. Демонтаж імперських символів став сигналом для світу – Україна остаточно перестає бути російською «культурною провінцією». Відбувається «культурна деокупація» українського простору, що змінює міжнародне сприйняття України.

Важливо підкреслити, що процес деколонізації має захисний характер, спробою звільнитися від того, що Микола Рябчук визначає як «імперське знання» – системи упереджених інтерпретацій, яка століттями працювала на звеличення імперії та позбавлення підкорених народів власного голосу [35]. Саме це викривлене знання, засвоєне також і на Заході, заважало світу побачити реальну загрозу. Якщо на початку вторгнення ідею бойкоту російської культури західні партнери сприймали скептично, то після трагедій Бучі й Маріуполя дедалі частіше визнається необхідність перегляду російського канону, який слугував гуманітарним критерієм для мілітарної експансії.

Найгостріше цю проблему артикулює письменниця Оксана Забужко. У своїй есеїстиці та публічних виступах, зокрема в інтерв'ю для *The Ukrainians*, вона пояснює, що її нова книжка «Найдовша подорож», написана спеціально для західного читача, покликана «розповісти історію того, як Захід прогледів російський фашизм» [36]. На думку Забужко, тривале небажання європейських еліт бачити в російській політиці екзистенційну загрозу пов'язане з русоцентричністю західної ліберальної думки та університетських кафедр славистики, «залізобетонно відформатованих» кількома поколіннями русистів, у межах яких Росію мислили як носія «великої культури», а не як колоніальну імперію, тоді як Україна лишалася невидимою або вторинною [36].

Сфера виконавського мистецтва – класична музика, балет, опера, театр – у контексті війни перетворилася на поле гострих етичних дискусій і рішучих дій. Українська позиція однозначна: поки триває агресія, російська культура, що відверто використовується Кремлем як інструмент пропаганди, повинна бути поставлена на паузу. Тезу «Чайковський не стріляє» більше не сприймають – навпаки, стверджується, що «Лебедине озеро» стріляє, бо слугує саундтреком імперії, що вбиває українців. У 2022–2023 рр. Міністерство культури та інформаційної

політики України оприлюднило низку документів і заяв, у яких наполягало на повному припиненні культурного діалогу з російськими державними інституціями та відмові від спільних проєктів з російськими митцями [37]. Замість них з'явилися програми з європейської та української класики.

На міжнародному рівні Україна розпочала кампанію проти присутності в престижних залах артистів – апологетів путінського режиму. У березні 2023 р. українська громада в Мехіко організувала публічний протест біля концертного майданчика Pepsi Center WTC під час гастролей російської трупи Moscow State Ballet із «Лебединим озером». Про акцію, спрямовану проти «нормалізації» російського балету на тлі повномасштабної війни, свідчать, зокрема, фоторепортажі міжнародних фотобанків (Getty Images / NurPhoto / Shutterstock), де зафіксовано пікети з українською символікою й плакатами біля місця проведення вистави, а також звернення діаспорної організації “*Diáspora Ucrainiana en México*”, яка закликала до бойкоту показу Moscow State Ballet як форми ненасильницького тиску на державу-агресора [38; 39].

Після 2022 р. українські офіційні організації, дпредставники української діаспори неодноразово зверталися до європейських театрів із закликами скасувати виступи Анни Нетребко, а також організували протести й кампанії тиску – зокрема у Вісбадені, Берліні, Регенсбурзі, Цюриху, Лондоні та низці інших міст ЄС [40; 41].

Важливим прецедентом стала позиція Нью-Йоркської Метрополітен-опера. У березні 2022 р. театр оголосив про припинення співпраці з Нетребко після того, як співачка відмовилася публічно відмежуватися від Володимира Путіна, попри давні зв'язки з Кремлем [42]. Згодом Нетребко оприлюднила заяви, у яких «рішуче засудила війну проти України», але при цьому так і не назвала безпосередньо російського президента; керівництво Метрополітен-опера продовжило вважати цю позицію недостатньо однозначною і не поновило її контракти [43]. Хоча сама співачка подала до суду на Метрополітен-опера, цей кейс став яскравим прикладом того, як публічний тиск, аргументи української сторони та етичні міркування змінюють практики провідних культурних інституцій Заходу.

Репрезентація російсько-української війни у міжнародному культурному просторі стала одним з ключових вимірів культурної дипломатії України після 24 лютого 2022 р. Українська культурна дипломатія у відповідь на повномасштабне вторгнення поєднала традиційні формати (фотовиставки, публічні лекції, документальні фільми) із новаторськими мультимедійними проектами, покликаними донести правду про війну до глобальної аудиторії.

Одним із найрепрезентативніших комунікаційних проєктів став "Postcards from Ukraine", ініційований Українським інститутом у 2022 р. за підтримки USAID. Згідно з офіційною інформацією Інституту, кампанія покликана розповідати про зруйновані російською армією культурні та історичні об'єкти; в її межах створено відкриту базу даних зі 100 пам'яток, де подано візуальні свідчення руйнувань і короткі історичні довідки українською та англійською мовами [44]. Так, за даними UNESCO, на 26 листопада 2025 р., «було підтверджено пошкодження 512 культурних об'єктів (152 релігійних об'єктів, 268 будівель, що мають історичне та/або мистецьке значення, 37 музеїв, 33 пам'ятки, 18 бібліотек, 3 археологічні пам'ятки, 1 архів)» [45]. Уже до листопада 2022 р. "Postcards from Ukraine" охопив онлайн-аудиторію понад 13 млн осіб у більш ніж 60 країнах світу, а матеріали проєкту були використані в щонайменше 11 виставкових проєктах у Туреччині, США, Казахстані, Ізраїлі, Індії, Північній Македонії, Швеції, Японії та Великій Британії; надалі експозиції на основі «листівок» поширилися й в інших європейських країнах [44].

Фотовиставки "Postcards from Ukraine" у 2022–2023 рр. стали важливим інструментом міжнародної адвокації: демонструючи «до» і «після» – зображення унікальних пам'яток та їхніх руїн – вони привертати увагу публіки до систематичного руйнування української культурної спадщини як складової агресивної політики Росії. У своїх аналітичних оглядах правозахисні організації, зокрема PEN America, підкреслюють, що документування атак на музеї, пам'ятки архітектури й інші культурні об'єкти є невід'ємною частиною ширшого процесу фіксації злочинів проти української культури та ідентичності. Таким чином, проєкт виконує як дипломатичну, так і правозахисну функцію: задокументовані випадки руйнувань повинні бути включені

до звітів про воєнні злочини, а візуальні матеріали формувати доказову базу для міжнародних судових інстанцій щодо порушення Гаазької конвенції 1954 р. [46].

Саме в цьому контексті показовою є репліка Мар'яни Варчук, директорки з комунікацій Музею Ханенків у Києві, чия інституція зазнала пошкоджень унаслідок російського обстрілу 10 жовтня 2022 р. У звіті PEN America "Ukrainian Culture Under Attack" вона наголошує: «Знищення нашої культури – це мета всього, що роблять росіяни. Культура і мова зміцнюють нашу націю, нагадують нам про нашу історію. Саме тому вони обстрілюють наші пам'ятники, наші музеї й нашу історію. Вони хочуть знищити все й підмінити нашу історію» [46]. Цю ж цитату широко поширюють офіційні канали уряду США, зокрема в матеріалі Державного департаменту / Посольства США в Італії, який присвячено захисту українського мистецтва й культурної спадщини у воєнних умовах [47].

Поєднання візуальної документалістики та чітко артикульованого постколоніального меседжу («це війна за знищення української культури як окремишньої традиції») сприяло пересмисленню війни в міжнародному дискурсі: від сприйняття її як «чергової регіональної кризи» до розуміння як спроби цілеспрямованої культурної ерозії й стирання національної ідентичності. Не випадково офіційні повідомлення Українського інституту підкреслюють, що "Postcards from Ukraine" – це не лише мистецька чи інформаційна ініціатива, а й інструмент формування глобальної чутливості до злочинів проти культурної спадщини [44].

Проєкт набув помітного медійного резонансу: за даними Українського інституту, матеріали про нього вийшли в понад тридцять національних та регіональних медіа США (зокрема Bloomberg, HuffPost), Литви, Індії, Бельгії (De Standaard), Великої Британії (Sky News), Німеччини, Болгарії, Франції (Sciences Po), Італії (Corriere della Sera), Іспанії (La Vanguardia) [44]. Такий спектр майданчиків свідчить, що тема знищення української культурної спадщини вийшла далеко за межі вузькоспеціалізованих експертних дискусій і стала елементом ширшого публічного обговорення війни.

У 2022–2023 рр. з'явилися й інші візуальні проекти, які проводять історичні паралелі між російським нищенням українських міст та досвідом Європи в Другій світовій війні. Знаковим прецедентом стала виставка “Warszawa–Mariupol – miasta ruin, miasta walki, miasta nadziei”, яку 1 серпня 2022 р. відкрив на площі Пилсудського у Варшаві Президент Польщі Анджей Дуда. Експозиція, створена Інститутом національної пам'яті Польщі, складалася з парних фотографій: зруйнованої нацистами Варшави часів Варшавського повстання та сучасних зображень розбомбленого Маріуполя й міст Київщини; організатори підкреслено апелювали до спільного досвіду воєнного терору й опору [48]. Після Варшави виставка мандрувала іншими польськими містами, перетворюючись на важливий канал солідаризації польського суспільства з Україною.

Таким чином, візуальні арт-проекти на кшталт “Postcards from Ukraine” та виставок, присвячених зруйнованому Маріуполю, поєднують кілька функцій. По-перше, вони виконують адвокаційну роль, мобілізуючи підтримку України через показ «конкретної ціни» війни для культурної спадщини. По-друге, вони формують довготривалий архів пам'яті, який у майбутньому може бути використаний як у правових процедурах притягнення винних до відповідальності, так і в ширшому процесі переосмислення колоніальної й імперської спадщини Східної Європи. У цьому сенсі українська культурна дипломатія воєнного часу виступає не лише як інструмент зовнішньополітичного впливу, а й як механізм постколоніальної меморіалізації.

До постколоніального виміру культурної дипломатії належить і боротьба за повернення українських культурних цінностей та справедливе представлення української спадщини у світі. Показовим є кейс так званого «скіфського золота» – колекції понад п'яти сотень археологічних артефактів із чотирьох кримських музеїв, яка на момент російської окупації Криму в 2014 р. перебувала на виставці “Crimea: Gold and Secrets of the Black Sea” в амстердамському музеї Алларда Пірсона. Після анексії Криму підконтрольні Росії кримські музеї вимагали повернути експонати до окупованого півострова, натомість Україна розпочала тривалу судову боротьбу за їх передачу до Національного музею історії України [49; 50].

Після низки рішень судів першої та апеляційної інстанцій, які ставали на бік України у 2016 та 2021 рр., 9 червня 2023 р. Верховний суд Нідерландів ухвалив остаточне рішення: відхилив касаційні скарги кримських музеїв і зобов'язав музей Алларда Пірсона передати колекцію державі Україна. Наприкінці листопада 2023 р. артефакти були фізично перевезені до Києва й передані на зберігання до Скарбниці музею на території Києво-Печерської лаври [51–53].

Ця юридична перемога мала значне символічне навантаження. Міністерство культури та інформаційної політики України охарактеризувало повернення «скіфського золота» як «історичну перемогу України» і початок ширшого процесу реституції культурних цінностей, незаконно вивезених або привласнених Росією [53]. У виступах представників МЗС і Мін'юсту наголошувалося, що рішення Верховного суду Нідерландів підтвердило належність колекції до культурної спадщини всієї української держави і де-факто засвідчило, у правовій площині, що Крим розглядається європейськими партнерами як частина України. У цьому сенсі справа «скіфського золота» стала важливим прецедентом «деколонізації музеїв» – відмови західних інституцій від практик, які легітимізували б імперські претензії Росії на українську спадщину.

У 2022–2024 рр. Україна гучно заявила про себе на міжнародній мистецькій арені, використавши виставкові проекти як інструмент просування деколонізаційного нарративу. Кульмінацією цих зусиль стала масштабна виставка “In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine, 1900–1930s”, ініційована Національним художнім музеєм України у співпраці з “Museo Nacional Thyssen-Bornemisza” в Мадриді та іншими європейськими партнерами. Експозиція, сформована переважно з творів Національного художнього музею України та Музею театру, музики і кіно України, з триумфом була показана в Мадриді, Кельні, Брюсселі, Відні та Лондоні “Royal Academy of Arts” [54–58]. Виставку супроводжував ґрунтовний англomовний каталог “In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine, 1900–1930s”, виданий Thames & Hudson, – комплексне дослідження українського модернізму, орієнтоване на західну академічну та музейну аудиторію [59].

Проект виконував одразу кілька стратегічних завдань. По-перше, він здійснював поліцентричну ревізію історії європейського модернізму: куратори послідовно підважували канон «російського авангарду», демонструючи автономність і самобутність художніх процесів у Києві, Харкові, Одесі, а у віденській версії – також у Львові та Полтаві. По-друге, наголошувалося на інтернаціональних зв'язках українського модернізму: експозиція показувала, що такі митці, як Олександра Екстер, Олександр Архипенко, Соня Делоне та інші, одночасно були вкорінені в українському культурному середовищі й органічно інтегровані до ширшого європейського модерністського контексту, що спростовує їхню інтерпретацію як «провінційних» епігонів російської культури. По-третє, кураторські тексти й публічні коментарі проводили історичні паралелі між нищенням українського «Розстріляного відродження», сталінськими репресіями та Голодомором 1932–1933 рр. і сьогодишньою російсько-українською війною, трактуючи сучасну агресію як продовження довготривалої політики культурного й фізичного знищення української еліти [54–58]. У 2023 р. виставка отримала відзнаку “Exhibition of the Year” на “Apollo Magazine Awards”, що додатково підкреслило її символічну вагу для міжнародного арт-середовища [60].

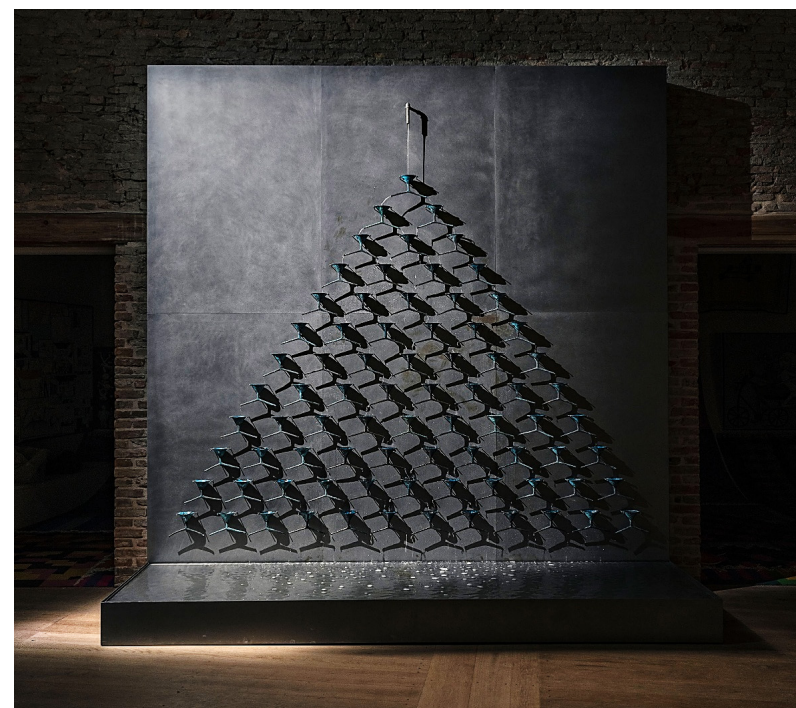
У цьому сенсі “In the Eye of the Storm” функціонувала як своєрідний дипломатичний маніфест: Україна постала не лише як жертва війни, а як нація з повноцінною модерністською традицією, брутално травмованою імперськими режимами у минулому й знову поставленою під загрозу сьогодні [59]. Оглядачка “The Observer” / “The Guardian” Лора Каммінг у рецензії на лондонську версію проекту наголосила, що виставка є «малим, але палаючим актом солідарності» з Україною та відкриває західній публіці «вражаючу кількість зірок, що походять з України» [61].

Отже, виставкова дипломатія спрацювала як на внутрішню аудиторію, формуючи національну гідність через повернення «вкраденої» культурної спадщини, так і на зовнішню, утверджуючи Україну як рівноправного суб'єкта світового мистецтва.

Вагомим показником трансформації саморепрезентації України на міжнародній арені стала її участь у Венеційській бієнале – ключовому форумі сучасного світового мистецтва. Хоча

Україна представлена там національним павільйоном регулярно, саме у 2022 та 2024 рр. її проекти набули виняткової суб'єктності через контекст повномасштабної війни.

На 59-й бієнале 2022 р. Україну представляв Павло Маков із проектом «Фонтан виснаження. Висока вода» (кураторська група: Лізавета Герман, Марія Ланько, Борис Філоненко). Інсталяція являла собою систему з 78 мідних лійок, розроблена художником ще у середині 1990-х років, – в умовах вторгнення отримала нове прочитання. Історія транспортування об'єкта з-під обстрілів у Харкові навесні 2022 р. стала невіддільною частиною художнього висловлювання про вичерпання життєвих ресурсів перед загрозою знищення [62].

**Рис. 4.1. “Fountain of Exhaustion. Acqua Alta.
At the Ukrainian Pavilion. Venice. Photo by Sasha Maslov”¹**

¹ Отримано з <https://www.makov.com.ua/events/fountain-exhaustion-acqua-alta-59th-international-art-exhibition-la-biennale-di-venezia>

Важливим доповненням до національного павільйону стала відкрита експозиція просто неба "Piazza Ucraina" у садах Джардіні, реалізована за підтримки Бієнале та українських інституцій. Архітектурне рішення інсталяції, що включало обпалене дерево та мішки з піском, відсылало до захисту української культурної спадщини, зокрема до трагедії спаленого історико-краєзнавчого музею в Іванкові. Простір функціонував як змінна виставка воєнного мистецтва, місце для дискусій та акцій солідарності [63].

Рис. 4.2. "The 'pavilion' was conceived only two weeks ago and was only completed on the first preview day of the Venice Biennale. Photo: Aimee Dawson"²

Світова преса відзначила зміну статусу української присутності: так, оглядачка The Art Newspaper Еймі Доусон зазначала, що цей простір мав на меті помістити війну в Україні в саме

² Отримано з URL: <https://www.theartnewspaper.com/2022/04/19/venice-biennale-builds-scorched-temporary-pavilion-for-ukraine-in-the-middle-of-the-giardini>

«серце виставки» [64]. Уже тоді культурна дипломатія через мистецтво досягла подвійної мети: нагадати про трагедію війни і водночас утвердити образ України як нескореної нації, що бореться і творить навіть у найтемніші часи.

На 60-й бієнале 2024 р. Національний павільйон України представив груповий проєкт «Плетіння сіток» (Net Making) під кураторством Вікторії Бавикиної та Максима Горбацького. Назва проєкту відсилає до практики колективного плетіння маскувальних сіток, що поширилася Україною з початком повномасштабного вторгнення. У кураторській візії цей процес концептуалізовано не лише як утилітарну дію, а як метафору спільного опору та горизонтальної взаємодії, що дозволяє різним людям об'єднатися заради виживання та емансипації [65].

Архітектоніка експозиції, втілена в інсталяції Олександра Бурлаки «Робота» (коло з лляних тканин 1950-х років), створила простір для діалогу трьох відмінних мистецьких висловлювань. Проєкт Каті Бучацької "Best Wishes", розроблений у співпраці з художниками з нейровідмінністю, досліджував зміни мовних конструкцій та привітань під тиском війни. Відеоробота Андрія та Лії Достлевих "Comfort Work" іронічно деконструювала стереотипи щодо українських біженців у Європі, залучаючи професійних акторів для відтворення «зручних» образів жертв. Третім елементом став фільм Данііла Ревковського та Андрія Рачинського «Цивільні. Вторгнення», що документував досвід виживання цивільного населення в перші дні агресії [66; 67].

Така поліфонія голосів відповідала загальній темі бієнале "Foreigners Everywhere", однак український павільйон інтерпретував її через призму відчуження, спричиненого війною, та пошуку єдності в різноманітті [68]. Урядові та культурні інституції України відзначили, що проєкт виконав стратегічну функцію – засвідчив суб'єктність української культури, яка здатна генерувати актуальні сенси про солідарність та інклюзію навіть в умовах екзистенційної загрози.

Втім, процес утвердження української суб'єктності на міжнародній арені не обмежується виключно елітарними мистецькими платформами. Потужним доповненням до інституційних зусиль держави стала глобальна активізація громадянського суспільства

за кордоном, яка трансформувала культурну присутність у дієвий інструмент політичного впливу та адвокації.

Після 24 лютого 2022 р. українська діаспора в Європі та Північній Америці зазнала нової хвилі мобілізації та політизації. Якщо раніше діяльність закордонних українців здебільшого фокусувалася на культурно-освітніх проєктах, то з початком повномасштабної агресії відбувся масовий перехід до інструментів публічної дипломатії та прямої адвокації. Аналітичні звіти Світового Конгресу Українців (СКУ) фіксують, що у 2022–2023 рр. практично всі сегменти діаспори були залучені до політичних акцій: від демонстрацій з вимогою санкцій до адвокаційних кампаній в урядових інституціях країн перебування [69].

Важливим вектором ствердження української суб'єктності стала робота з країнами Глобального Півдня. У листопаді 2022 р., у 90-ті роковини Голодомору, Президент Володимир Зеленський ініціював гуманітарну програму “Grain from Ukraine”. Її метою стало запобігання голоду в найуразливіших країнах Африки та Азії (зокрема Ефіопії, Сомалі, Ємені, Кенії) шляхом прямих закупівель українського збіжжя країнами-партнерами для передачі тим, хто цього потребує. Ініціатива набула потужного символічного звучання: Україна, яка сама пережила геноцид голодом, задекларувала, що не дозволить використовувати продовольство як зброю у XXI столітті, і, попри власні військові виклики, виступила гарантом світової продовольчої безпеки [70; 71]. До 2025 р. програма еволюціонувала у масштабну платформу “Food from Ukraine”, розширивши свій фокус із постачання сировини на експорт технологій та створення мережі регіональних продовольчих хабів. За перші роки роботи ініціативи було акумульовано понад 370 млн доларів донорської допомоги та доставлено сотні тисяч тонн гуманітарних вантажів до 18 країн світу, що дозволило Україні сформувати з державами Африки та Азії відносини нового типу – базовані на солідарності та партнерстві, а не лише на проханні про допомогу [72].

У липні 2024 р. в рамках цієї стратегії у Дурбані (Південно-Африканська Республіка) відбулося відкриття мистецького проєкту української дизайнерки Юлії Федорович “Communicating Historical Trauma via Art”. Виставка, організована спільно

з Центром вивчення історії Голокосту та геноциду в Дурбані, представила африканській аудиторії трагедію Голодомору 1932–1933 рр. як зрозумілий для регіону досвід системного винищення. Посол України в ПАР Любов Абравітова під час відкриття провела прямі паралелі між сталінським терором та сучасною російською агресією, яку вона охарактеризувала як «другу хвилю геноциду» [73]. Такі заходи дозволяють Україні виходити за межі сухої історичної статистики, апелюючи до спільного емоційного досвіду подолання травми.

Схожі процеси відбувалися і в Латинській Америці, де ключовим майданчиком стала “Feria Internacional del Libro de Guadalajara” (FIL) у Мексиці – найбільший книжковий ярмарок іспаномовного світу. Ще у 2017 р., за даними профільного видання «Читомо», Україна вперше взяла участь у професійній програмі обміну правами цього форуму: тоді «Видавництво Старого Лева» (в особі Івана Федечка) почало налагоджувати мости, відзначивши, що український та латиноамериканський досвіди споріднені темами боротьби за гідність, міграції та життя в умовах нестабільності [74]. Однак справжній прорив стався у 2023 р., коли Україна була широко представлена в рамках почесного гостювання Європейського Союзу. За підтримки Українського інституту та “PEN Ukraine”, українські інтелектуали (зокрема Андрій Курков, Ірена Карпа) взяли участь у панельних дискусіях «Діалог задля майбутнього», де через призму літератури пояснювали сутність російського колоніалізму та руйнували пропагандистські наративи про війну [75].

Стратегічно важливим інструментом прориву інформаційної блокади стала системна організація пресурів для лідерів думок Глобального Півдня, реалізована у тісній співпраці держави та громадянського суспільства. Протягом 2023–2024 рр. МЗС України спільно з громадською організацією «Центр Трансатлантичного діалогу» та «Українським ПЕН» організували серію візитів для журналістів і письменників із Бразилії, Аргентини, Мексики, Чилі, Колумбії, а також країн Африки та Азії [76; 77]. Програма цих візитів, зокрема в рамках проєкту “In Solidarity With Ukraine”, виходила за межі офіціозу: медійники на власні очі побачили наслідки російських обстрілів цивільної

інфраструктури Харкова та деокупованих територій Київщини, а також мали змогу безпосередньо поспілкуватися з Президентом Володимиром Зеленським [78; 79]. Такий підхід – перехід від дистанційної дипломатії до безпосереднього свідчення воєнних реалій – сприяв появі в латиноамериканських медіа об'єктивних матеріалів, що руйнують російські пропагандистські наративи.

Якісно новим етапом інтелектуальної комунікації стала серія міжнародних конференцій “Crimea Global. Understanding Ukraine through the South”. Третій такий захід, що відбувся у Києві восени 2024 р., став результатом синергії державних та громадських інституцій: Представництва Президента України в АР Крим, «Міжнародного центру української перемоги» (ICUV), ГО «Ельмірс» та «Українського ПЕН». Цей майданчик об'єднав експертів, журналістів та правозахисників із країн Глобального Півдня (зокрема Колумбії, Філіппін, Індії, країн Африки), щоб обговорити спільний досвід протистояння імперіалізму [80; 81].

Центральною темою дискусій стала теза про те, що саме Крим є «ключем» до розуміння історії України як постколоніальної держави. Історія кримли (кримських татар) – від депортації 1944 р. до репресій після окупації 2014-го – дозволила учасникам із Глобального Півдня побачити у війні РФ проти України не геополітичний конфлікт великих держав, а знайому їм боротьбу за право на існування та землю [82]. Експерти наголошували на необхідності «когнітивної деокупації» – процесу звільнення свідомості від імперських міфів, що є спільним завданням для українців та народів Африки, Азії та Латинської Америки. За підсумками конференції було констатовано формування нової транснаціональної коаліції, де український досвід опору стає частиною глобального антиколоніального руху [83; 84].

Втім, постколоніальна суб'єктність України стверджується не лише через політичні альянси та історичні конференції, але й через переосмислення самого культурного продукту. Мистецтво, креативні індустрії та література стають простором, де остаточно деконструється імперський канон і формується новий, автентичний голос нації.

Втім, постколоніальна суб'єктність України стверджується не лише через політичні альянси та історичні конференції,

але й через переосмислення самого культурного продукту. Мистецтво, креативні індустрії та література стають простором, де деконструється імперський канон і формується новий, автентичний голос нації. Саме тут виявляється те, що М. Кушнарьова називає переходом від «реактивних» дій до потреби у стратегічному плануванні культурної дипломатії, здатної працювати як «м'яка сила» у довгостроковій перспективі [85, с. 35, 47].

Кушнарьова прямо кваліфікує діяльність української культурної дипломатії від 1991 р. до початку 2022 р. як «незадовільну» [85, с. 35]. Причини – системні: відсутність політичної волі до розбудови культурної дипломатії принаймні до 2015 р., фрагментарність кроків навіть після появи Українського інституту, відсутність цілісного стратегічного наративу та планування, а також несформований образ України для зовнішньої аудиторії [85, с. 41]. У цій логіці культура до 2022 р. часто сприймалася як «фольклорний додаток» до політичної дипломатії, а не як повноцінний інструмент зовнішньополітичного впливу.

Ключова зміна, на думку дослідниці, полягає в тому, що повномасштабне вторгнення 2022 р. різко підсилило інтерес світу до України – але цей інтерес є, за її висловом, «опосередкованим результатом національного спротиву», а не наслідком попередньої культурної політики [85, с. 47]. Відтак постає завдання: скористатися такою увагою до українського та перетворити її на органічну частину світового культурного простору.

У цьому контексті особливо важливими є ініціативи представників культури, які діють поза формально-державними рамками, але фактично виконують функцію «неофіційних послів» України.

Зокрема, в аналітичній доповіді Христини Семерин “How Ukrainian Creative Sphere Figures Counter Russian Aggression in the International Arena” запропоновано концептуальний опис цього процесу. Дослідниця наголошує, що культура є «критичною індустрією», яка формує ідентичність, відчуття спільноти та тяглість пам'яті, а отже безпосередньо впливає на те, як світ розуміє сенс української боротьби [86]. Це рішення стало результатом тривалого тиску з боку української спільноти та нових академічних досліджень, які довели, що київський період життя Малевича (його народження в Києві, навчання у Миколи

Пимоненка, викладання у Київському художньому інституті у 1928–1930 рр.) та вплив українського народного мистецтва були визначальними для формування естетики супрематизму, а не просто біографічними епізодами [87].

Визнання Малевича українським художником завдало потужного удару по монополії Росії на спадщину модернізму. Це спровокувало ланцюгову реакцію перевірок колекцій в інших інституціях. Дослідники, такі як Оксана Семенік, провели аудит колекцій, виявивши вражаючі масштаби місатрибуції. З 900 художників, маркованих у каталогах як «російські», щонайменше 71 були українцями, а ще 80 належали до інших національностей (білоруси, латвійці тощо) [88]. Це свідчить про системну помилку західної академічної традиції, яка не розрізняла метрополію та колонії, автоматично приписуючи всі досягнення периферій імперському центру.

Аналогічна ситуація склалася навколо постаті Олександрі Екстер. В “Art Institute of Chicago” вона тривалий час була підписана як «російська художниця», попри те, що 35 років свого життя провела в Україні, переважно в Києві, де сформувала свою унікальну художню мову у взаємодії з українськими майстрами та етнографією [88]. Активізація українських мистецтвознавців змусила музеї визнати її приналежність до українського та європейського контекстів, руйнуючи моноліт «російського авангарду».

Не менш знаковим став прецедент у “The Met” у Нью-Йорку, який продемонстрував, як мистецтвознавча точність може стати інструментом відновлення історичної правди. На початку 2023 р. пастель Едгара Дега, відома під назвою “Russian Dancers”, 1899 р., була офіційно перейменована на “Dancers in Ukrainian Dress” [89]. Музей визнав, що попередні назви та атрибуції були неточними. Окрім того, “The Met” переглянув біографії класиків реалізму Іллі Рєпіна та Архипа Куїнджі, прибравши імперське маркування та вказавши на їхнє українське походження, що стало частиною ширшого процесу переоцінки російського впливу на історію мистецтва. Окрім того, музей переглянув біографії Іллі Рєпіна та Архипа Куїнджі, вказавши на їхнє українське походження та зв'язок із українським контекстом, що раніше ігнорувався [90].

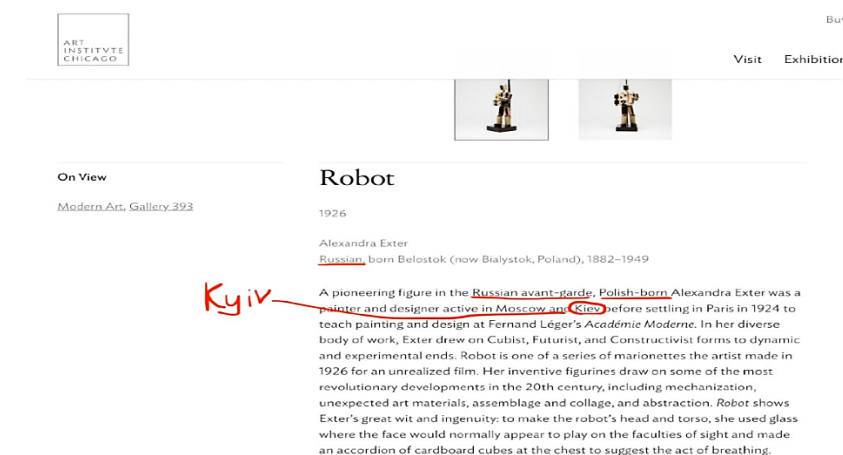

Рис. 4.3. Вебсайт Чиказького інституту мистецтв до виправлення сторінки біографії Олександрі Екстер (скріншот автора для Hyperallergic)³

Ці зміни спровокували широку теоретичну дискусію. Критики, такі як Вартан Матіоссян, застерігали від заміни одного виду націоналізму іншим, наголошуючи на складності гібридних ідентичностей у мультикультурних імперіях [90]. Проте українські дослідники та їхні західні колеги такі як, Еллісон Лі та Мадіна Тлостанова вважають, що відмова від терміну «російський» щодо художників, які народилися і працювали на колонізованих територіях, є необхідним актом справедливості [88].

Російська імперська політика пам'яті завжди була «фіксована на центрі» і ніколи не підтримувала суб'єктність периферій, використовуючи їх лише як ресурс. Як зазначається у дослідженні “Hyperallergic”, музеї, які не роблять розрізнення між метрополією та колонією, стають «співучасниками поширення російських імперських нарративів», що сьогодні використовуються для легітимації війни [91]. Тому деколонізація музеїв – це процес відновлення суб'єктності культур, які століттями перебували в тіні імперії, та визнання того, що «велич»

³ Отримано з https://hyperallergic.com/ukrainians-demand-their-place-in-art-history/?utm_source=chatgpt.com

російської культури значною мірою сформована через привласнення талантів підкорених народів.

У 2022–2025 рр. українська література вийшла за межі локального ринку, здійснивши безпрецедентну експансію у світовий видавничий простір. Усвідомлюючи, що інтерес до України, викликаний війною, може згаснути, держава та незалежні інституції зробили ставку на переклади як інструмент довготривалої культурної присутності: книга, що опиняється на полиці бібліотеки чи книгарні, залишається джерелом смислів протягом десятиліть, тоді як новина в стрічці соцмереж швидко зникає з поля уваги.

Ключовим драйвером цього процесу став УІК та його програма підтримки перекладів “Translate Ukraine”. Запущена у 2020 р., вона досягла вершини ефективності у 2025 р., ставши головним інструментом експорту українських сенсів. Так, у першому півріччі 2025 р. українські видавці уклали понад 160 ліцензійних угод на продаж прав, що перевищило показники всього 2023 р. [92]. Лідерами експорту залишаються «Видавництво Старого Лева» (124 угоди) та харківське видавництво «Ранок» (61 угода), яке продовжує інтенсивну роботу попри перебування в зоні постійних російських обстрілів [93].

Важливою тенденцією є зміна структури читацького запиту за кордоном. Якщо у попередні роки лівову частку продажів становили ілюстровані дитячі книги, завдяки універсальності візуальної мови, то у 2024–2025 рр. спостерігається різке зростання попиту на дорослу художню літературу та есеїстику. Частка фікшну в портфелі іноземних прав «Видавництва Старого Лева» зросла з 10 % до майже 30 % [93]. Це свідчить про те, що світ прагне зрозуміти Україну не лише через емпатію до жертви, а й через інтелектуальне осмислення її досвіду.

У відповідь на потребу систематизувати інформацію про український книжковий ринок для іноземної аудиторії у 2024 р. було запущено цифрову платформу “Chapter Ukraine” – інтерактивний англomовний каталог, створений громадськими організаціями “CRAFT” та “Chytomo” у партнерстві з УІК та “PEN Ukraine”. Платформа містить професійні синопсиси, інформацію про наявні права, біографії авторів і прямі контакти правовласників, а також дає змогу фільтрувати твори за жанрами, темами (зокрема

«війна», «історія», «фемінізм») та історичними періодами [94]. Розпочавши роботу англійською мовою, у 2025 р. “Chapter Ukraine” масштабувалася, додавши іспанську та німецьку версії, а також запусивши французьку версію у співпраці з Українським клубом Монреаля, що дало змогу ефективніше працювати з франкофонним ринком Канади та Європи [95]. Головною місією платформи є витіснення російських джерел інформації про українську літературу та надання іноземним видавцям і бібліотекарям прямого доступу до першоджерел: за висловом Ірини Батуревич, це інструмент для того, щоб у бібліотеках світу з’явилися окремі полиці “Ukrainian Literature”, наповнені якісним контентом, а не випадковими виданнями [95].

Українські письменники у 2022–2025 рр. стали фактичними дипломатами, чиї голоси звучать на найвпливовіших світових майданчиках і нерідко замінюють собою політичні коментарі. Однією з ключових фігур є Оксана Забужко, яка перетворилася на одну з найвпливовіших публічних інтелектуалок Європи: у 2024 р. вона увійшла до складу Міжнародного журі Берлінського кінофестивалю, що засвідчило визнання її статусу, а її есеїстика та інтерв’ю послідовно деконструюють західні стереотипи про «спільну історію» з Росією [96]. Її програмна теза «Україна – це не Сирія, Україна – це не Афганістан» [97], виголошена у контексті дискусій про відбудову, підкреслює цивілізаційну суб’єктність українського опору, а романи «Музей покинутих секретів» та «Польові дослідження з українського сексу» переживають хвилю перевидань, стаючи для нових читачів ключами до осмислення травми та ідентичності. Важливою постаттю цієї символічної дипломатії є також Сергій Жадан, який, поєднуючи статус нобелівського номінанта та військовослужбовця бригади «Хартія», до якої він долучився у 2024 р., втілює образ «воюючої культури», де він постає як голос Харкова – міста-фортеці. Паралельно формується новий пласт літератури про війну, який інтегрує український досвід у світовий канон воєнної прози: книга Артема Чапая “The Ukraine” увійшла до списку найкращих книжок 2025 р. за версією “The Washington Post”, а рецензія в “Le Monde” відзначила її як глибоке дослідження трансформації людини війною; переклади творів Артема Чеха, Вікторії Амеліної

та інших авторів вибудовують поліфонічну картину війни, зрозумілу західному читачеві через апеляцію до універсальних людських цінностей [98; 99].

Російська війна проти України може бути потрактована як акт культуроциду – цілеспрямованого нищення матеріальної й нематеріальної культурної спадщини. У відповідь держава та громадянське суспільство мобілізували внутрішні ресурси й задіяли міжнародні правові інструменти для її захисту та фіксації злочинів.

Станом на кінець 2025 р. ЮНЕСКО верифікувало пошкодження понад 500 об'єктів культурної спадщини в Україні [100]. Усвідомлюючи масштаб загрози, 4 грудня 2025 р. Комітет ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей ухвалив безпрецедентне рішення про внесення ще 19 об'єктів до Міжнародного списку культурних цінностей, що перебувають під посиленням захистом. Унаслідок цього загальна кількість українських об'єктів, що користуються таким статусом, зросла до 46.

До переліку нових пам'яток, які отримали своєрідний «імунітет» відповідно до Гаазької конвенції, увійшли, зокрема, в Одесі – Потьомкінські сходи, Одеський національний художній музей, Музей західного і східного мистецтва, лютеранська церква Св. Павла; у Харкові – Успенський собор, Покровська церква, Академічний драматичний театр ім. Шевченка; у Чернігові – Борисоглібський собор. До списку також додано Палац Кеніга у Тростянці на Сумщині, Кирилівську церкву в Києві, а також археологічні пам'ятки «Острів Байда» в Запоріжжі та городище у Коростені [101]. Статус посиленого захисту є найвищим рівнем імунітету в межах міжнародного гуманітарного права, а будь-яка військова атака на такі об'єкти автоматично кваліфікується як серйозний військовий злочин і відкриває можливість притягнення винних до відповідальності в міжнародних судах.

Отже, проведене дослідження дає підстави кваліфікувати період 2022–2025 рр. як етап якісної структурної та змістової перебудови культурної дипломатії України, що ознаменував остаточний світоглядний розрив із пострадянською парадигмою. Аналіз емпіричного масиву даних засвідчив, що в умовах екзистенційної загрози відбулася фундаментальна зміна функціонального призначення культури: вона перестала розглядатися

як факультативний іміджевий додаток до політичної дипломатії та утвердилася як критично важливий елемент стратегічних комунікацій, національної стійкості та державної безпеки.

На дискурсивному рівні зафіксовано виразну трансформацію офіційної риторики, в межах якої культурна спадщина набула нового значення як об'єкт системного нищення з боку агресора та водночас як фундаментальний ресурс національного спротиву. Така смислова переоцінка зумовила зміну зовнішньополітичної парадигми й перехід від традиційної дипломатії репрезентації до стратегії «захисного націоналізму», головною метою якої стало утвердження політичної суб'єктності та збереження національної ідентичності в умовах екзистенційної загрози.

Інституційний аналіз виявив ознаки завершення процесу становлення публічної дипломатії як цілісної екосистеми. Від спорадичних практик відбувся перехід до системної моделі з розгалуженими нормативно-правовими, організаційними та програмними компонентами. Характерною рисою цього етапу стала інтенсифікація мережевої взаємодії державних інституцій із громадянським суспільством, діаспорою та професійними мистецькими спільнотами. Така синергія забезпечила багатоканальність міжнародної присутності та гнучкість реагування на інформаційні виклики.

Аналіз боротьби за символічний капітал засвідчив, що культурна дипломатія України трансформувалася в дієвий інструмент подолання російських історичних стереотипів та міфів. Завдяки музейній переатрибуції, корекції мистецтвознавчих канонів та реституції, зокрема повернення скіфського золота, Україна показала свою цивілізаційну відмінність від російських імперських практик загарбання, уніфікації або знищення культури на тимчасово окупованих територіях. Наслідком цих зрушень стало посилення української суб'єктності на міжнародній арені та поступова ревізія західною наукою русоцентричних підходів до інтерпретації культури та історії Східної Європи.

Вагомим здобутком досліджуваного періоду стало розширення географічних і смислових горизонтів дипломатії. Зафіксовано відхід від виключного євроцентризму та започаткування системного діалогу з країнами Глобального Півдня. Комунікація

з аудиторіями Африки, Азії та Латинської Америки будується на нових засадах, передусім на зіставленні травматичних історичних досвідів, актуалізації антиколоніальних нарративів та гуманітарних практиках солідарності, що сприяє формуванню транснаціональних коаліцій підтримки.

Водночас аналіз виявив низку викликів, які окреслюють перспективи подальших досліджень. По-перше, критично важливим є вивчення механізмів конвертації поточної «воєнної» уваги до України у сталий довгостроковий інтерес. Як зазначають дослідники, існує ризик зниження емпатії міжнародної аудиторії з часом, тому майбутні наукові розвідки мають зосередитися на аналізі ефективності переходу від ситуативної «дипломатії подій» до системної інституалізації української присутності в глобальному академічному та культурному просторі.

По-друге, значний науковий потенціал має тема знищення культурної спадщини як доказової бази у міжнародному правосудді. Створені під час війни цифрові архіви руйнувань потребують осмислення не лише як мистецькі акції, а і як елементи юридичних механізмів притягнення загарбника до відповідальності за злочини проти культури.

По-третє, потребує подальшої розробки проблематика «когнітивної деокупації» у відносинах із країнами Глобального Півдня. Досвід 2022–2025 рр. показав перспективність цього напрямку, однак глибинне розуміння того, як український нарратив може резонувати з історичною пам'яттю народів Африки, Азії та Латинської Америки, вимагає ґрунтовних компаративних досліджень.

Зрештою, майбутні дослідження мають зосередитися на процесі інтеграції українського модернізму до європейського канону. Важливо простежити, наскільки стійкими виявляться зміни в західній славистиці та музейних практиках і чи вдасться остаточно подолати інерцію сприйняття української культури крізь призму російських імперських нарративів. На нашу думку, саме ці напрями визначатимуть порядок денний для науковців та дипломатів у повоєнний час.

Список використаних джерел

1. Snyder, T. (2023). Timothy Snyder: "To become better, a country must lose its last colonial war" [Interview by R. Ourdan]. *Le Monde*. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/04/10/timothy-snyder-to-become-better-a-country-must-lose-its-last-colonial-war_6022382_4.html
2. Колесник, І. (2024). Антиколоніалізм. Постколоніалізм. Україна (методологічний есей). *Український історичний журнал*, (4), 173–192. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.173>
3. Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
4. Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
5. Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.
6. Quijano, A., & Ennis, M. (2000). Coloniality of power, Eurocentrism, and Latin America. *Nepantla: Views from South*, 1 (3), 533–580. URL: <https://muse.jhu.edu/article/23906>
7. Thompson, E. M. (2000). *Imperial knowledge: Russian literature and colonialism*. Greenwood Press.
8. Забужко, О. С. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій* (2-ге вид., випр.). Факт.
9. Etkind, A. (2011). *Internal colonization: Russia's imperial experience*. Polity Press.
10. Рябчук, М. (2006). До проблеми українсько-російських «асиметричних» відносин: дискурс домінування. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, (15), 863–872.
11. Von Hagen, M. (1995). Does Ukraine have a history? *Slavic Review*, 54 (3), 658–673.
12. Khylyk, O., & Khylyk, M. (2024). Explanatory potential of the postcolonial approach for understanding the Russia–Ukraine war. *Topos*, 2, 18–41. DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-18-41>
13. Mälksoo, M. (2023). The postcolonial moment in Russia's war against Ukraine. *Journal of Genocide Research*, 25 (3–4), 471–481. DOI: <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2074947>
14. Томпсон, Е. М. (2006). Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. Видавництво Соломії Павличко «Основи».
15. Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001>

16. Chernetsky, V. (2023, October 6). Interview with Vitaly Chernetsky: Russia selectively and deceptively manipulates Western discourses. *Forum for Ukrainian Studies*. URL: <https://ukrainian-studies.ca/2023/10/06/interview-with-vitaly-chernetsky-russia-selectively-and-deceptively-manipulates-western-discourses>
17. Chernetsky, V. (2024). On discovering Ukrainian literature: Available to purchase. *English Language Notes*, 62 (2), 133–136. DOI: <https://doi.org/10.1215/00138282-11343919>
18. Hundorova, T. (2019). *The post-Chornobyl library: Ukrainian postmodernism of the 1990s* (S. Yakovenko, Trans.). Academic Studies Press.
19. Піпченко, Н., & Дарницький, А. (2024). Концептуальні засади інституціоналізації публічної дипломатії в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*, 1 (59), 52–57. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/11-16>
20. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 рр. (2021). *МЗС України*. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf>
21. Стратегія розвитку відносин з країнами Латинської Америки та Карибського басейну (n.d.). *МЗС України*. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ukraina-derzhavi-latinskoj-ameriki-ta-karibskogo-baseynu.pdf>
22. Комунікаційна стратегія Україна – Африка на 2024–2026 роки (n.d.). *МЗС України*. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/strategiya-afrika-1.pdf>
23. Звіт про діяльність 2023. *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/annual-report-2023-ukr.pdf>
24. МЗС створило сторінку про воєнну дипломатію (Wartime Diplomacy). *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/mzs-stvorilo-storinku-pro-voynnu-diplomatiyu-wartime-diplomacy>
25. Global Soft Power Index 2023. *Brand Finance*. URL: <https://brandirectory.com/softpower/>
26. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» (2023). *Відомості Верховної Ради України*, 65, ст. 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
27. Постанова Верховної Ради України «Про звіт про виконану роботу Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки проекту основних засад державної політики України щодо взаємодії з національними рухами малих та корінних народів Російської

- Федерації» (n.d.). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4048-IX#Text>
28. Halushka, O. (2023, December 1). Russia future watch II: Decolonization for security–Ukraine’s strategic policy toward indigenous peoples colonized by Russia. *Jamestown Foundation*. URL: <https://jamestown.org/russia-future-watch-ii-decolonization-for-security-ukraines-strategic-policy-toward-indigenous-peoples-colonized-by-russia/>
29. Crimea Global (2023). *Understanding Ukraine through the South – 2023: How it was*. URL: <https://ppu.gov.ua/en/press-center/crimea-global-understanding-ukraine-through-the-south-2023-iaak-tse-bulo/>
30. Further escalation in the Russian Federation’s aggression against Ukraine (Resolution 2463). *Parliamentary Assembly*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31390/html>
31. Address by the President of the Republic of Poland at the 5th United Nations Conference on the Least Developed Countries (LDC5). *Офіційний сайт Президента Республіки Польща*. URL: <https://www.president.pl/archives/andrzej-duda/news/address-by-the-president-of-the-republic-of-poland-at-the-general-debate-of-the-5th-un-conference-on-the-least-developed,65490>
32. Снайдер, Т. (2022). 10 аргументів від історика Тімоті Снайдера: чому перемога України важлива для світу. *Український інститут національної пам’яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyeni-materialy/roziysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/10-argumentiv-vid-istoryka-timoti-snaydera-chomu-peremoga-ukrayiny-vazhlyva-dlya-svitu>
33. 2022 року в Україні перейменували майже 10 тисяч топонімів. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/2022-roku-v-ukraini-perejmenuvaly-majzhe-10-tysiach-toponimiv/>
34. Про утворення Експертної ради з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму: Наказ МКІП від 07.06.2022 № 194 (2022). *Верховна Рада України: законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194921-22#Text>
35. Рябчук, М. (2024). Імперське знання. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/118308>
36. Неборак, Б., & Коровайний, С. (2022). Оксана Забужко: «Я розповідаю історію того, як Захід прогледів російський фашизм». *The Ukrainians*. URL: <https://theukrainians.org/oksana-zabuzko/>
37. Позиція Міністерства культури та інформаційної політики України щодо повного припинення культурного діалогу з агресором (n.d.). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/>

- pozytsiia-ministerstva-kultury-ta-informatsiynoi-polityky-ukrainy-shchodo-povnoho-prypynennia-kulturnoho-dialohu-z-ahresorom/
38. Ukrainian Community in Mexico protests against Russian ballet, Mexico City – 12 Mar 2023 [Photograph] (2023). *NurPhoto / Shutterstock Editorial*. URL: <https://www.shutterstock.com/editorial/image-editorial/members-ukrainian-community-mexico-city-hold-banners-13815903f>
39. Diáspora Ucraniana en México (2023). Boicot al ballet ruso! La cultura que mata! *Diáspora Ucraniana en México, A. C.* URL: <https://www.diasporaua.mx/boycotballetruso>
40. Сотні людей протестували проти виступів російської сопрано Нетребко в Королівській опері в Лондоні (n.d.). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-netrebko-london-opera-protest/33524052.html>
41. Українці у Швейцарії протестували проти виступу Нетребко в Цюриху. *Офіційний сайт Світового конгресу українців*. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/ukrayinci-u-shveicarii-protestuvaly-proty-vystupu-netrebko-v-ciurykhu/>
42. Anna Netrebko withdraws from Met performances this spring. *Metropolitan Opera*. URL: <https://www.metopera.org/about/press-releases/anna-netrebko-withdraws-from-met-performances-this-spring/>
43. Russian soprano Netrebko condemns Ukraine war but Met says it's not enough (2022, March 30). *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/music/2022/mar/30/russian-soprano-anna-netrebko-putin-ukraine-war-met-opera>
44. More than 13 million foreigners learned about the destroyed cultural sites through the “Postcards from Ukraine” campaign (2022, November 10). *Ukrainian Institute*. URL: <https://ui.org.ua/en/news-en/postcards-from-ukraine-campaign-results/>
45. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>
46. Ukrainian culture under attack: Erasure of Ukrainian culture in Russia's war against Ukraine. *PEN America*. URL: <https://pen.org/report/ukrainian-culture-under-attack/>
47. Defending Ukraine's art and culture from destruction. *U.S. Embassy & Consulates in Italy*. URL: <https://it.usembassy.gov/defending-ukraines-art-and-culture-from-destruction/>
48. Wystawa “Warszawa–Mariupol – miasta ruin, miasta walki, miasta nadziei” na placu marszałka Józefa Piłsudskiego – Warszawa,

- 1–13 sierpnia 2022. *Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.prezydent.pl/.../wystawa-warszawa-mariupol>
49. Scythian gold to be returned to Ukraine, Dutch Court ruled. *The Odessa Journal*. URL: <https://odessa-journal.com/scythian-gold-to-be-returned-to-ukraine/>
50. Supreme Court of the Netherlands ruled to return “Scythian gold” to Ukraine. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. URL: <https://mcsc.gov.ua/en/news/supreme-court-of-the-netherlands-ruled-to-return-scythian-gold-to-ukraine/>
51. Sterling, T. (2023). Gold treasures should go to Ukraine not Crimea, top Dutch court says. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/top-dutch-court-upholds-decision-awarding-crimean-gold-artefacts-ukraine-2023-06-09/>
52. Ancient Scythian artefacts from museums in Russian-occupied Crimea have been returned to Ukraine after a legal dispute over ownership rights (2023, November 27). *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/scythian-artifacts-returned-ukraine-after-long-dispute-with-russia-2023-11-27/>
53. The “Scythian Gold” is a historical victory for Ukraine and the beginning of the return of values stolen by Russia – Rostyslav Karandiev. *Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine*. URL: <https://mcsc.gov.ua/en/news/the-scythian-gold-is-a-historical-victory-for-ukraine-and-the-beginning-of-the-return-of-values-stolen-by-russia-rostyslav-karandiev/>
54. PinchukArtCentre has supported an exhibition “In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine, 1900–1930s” in Madrid (2022, December 3). *PinchukArtCentre*. URL: <https://pinchukartcentre.org/en/news/pinchukartcentre-has-supported-an-exhibi>
55. HERE AND NOW at Museum Ludwig. Modernism in Ukraine 1900–1930 & Daria Koltsova (2023). *Museum Ludwig*. URL: <https://www.museum-ludwig.de/en/ausstellungen/archiv/2023/here-and-now-at-museum-ludwig-modernism-in-ukraine-1900-1930-daria-koltsova>
56. In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine, 1900–1930s. *Royal Museums of Fine Arts of Belgium (2023–2024)*. URL: <https://fine-arts-museum.be/en/exhibitions/in-the-eye-of-the-storm>
57. In the Eye of the Storm. Modernism in Ukraine (2024, February 23 – June 2). *Belvedere*. URL: <https://www.belvedere.at/en/eye-storm>
58. National Art Museum of Ukraine (2024). “In the Eye of the Storm. Modernism in Ukraine” (Great Britain). *Royal Academy of Arts, London*. URL: <https://namu.ua/en/exhibitions/in-the-eye-of-the-storm-modernism-in-ukraine-great-britain/>

59. Akinsha, K., Denysova, K., & Kashuba-Volvach, O. (2022). *In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine, 1900–1930s*. Thames & Hudson. URL: <https://www.thamesandhudson.com/products/in-the-eye-of-the-storm>
60. Exhibition of the Year. Apollo Awards 2023 – shortlist (2023). *Apollo Magazine*. URL: <https://apollo-magazine.com/exhibition-shortlist-apollo-awards-2023/>
61. Cumming, L. (2024). In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine, 1900–1930s review – A small yet blazing act of solidarity. *The Observer / The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/article/2024/jul/07/in-the-eye-of-the-storm-modernism-in-ukraine-1900-1930s-royal-academy-london-review-a-small-yet-blazing-act-of-solidarity>
62. Filonenko, B., German, L., & Lanko, M. (2022). *Fountain of Exhaustion. Acqua Alta. Pavlo Makov: The Pavilion of Ukraine at the 59th International Art Exhibition – La Biennale di Venezia*. Ist Publishing.
63. На Венеційській бієнале представлять виставку Piazza Ucraina (2022). *Support Your Art*. URL: <https://supportyourart.com/specialprojects/na-veneczijskij-biennale-predstavlyat-vystavku-piazza-ucraina/>
64. Dawson, A. (2022). Venice Biennale erects scorched temporary 'pavilion' for Ukraine in the middle of the Giardini. *The Art Newspaper*. URL: <https://www.theartnewspaper.com/2022/04/19/venice-biennale-builds-scorched-temporary-pavilion-for-ukraine-in-the-middle-of-the-giardini>
65. «Плетіння сіток»: у Києві презентували український павільйон 60-ї Венеційської бієнале сучасного мистецтва (2024, 18 січня). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pletinnia-sitok-u-kyievi-prezentuvaly-ukrainskyi-pavilion-60-i-venetsiiskoi-biennale-suchasnoho-mystetstva>
66. Net Making: короткий погляд на український павільйон на 60-й Венеційській бієнале (2024). *Платформа культурних ініціатив «Ізоляція»*. URL: <https://izolyatsia.org.ua/project/zminarebuilding/net-making/>
67. На 60-й Венеційській бієнале розпочав роботу національний павільйон України (2024, 19 квітня). *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/na-60-j-veneczijskij-biennale-rozpochav-robotu-nacjonalnyj-paviljon-ukrayiny/>
68. «Плетіння сіток»: у Києві презентували український павільйон 60-ї Венеційської бієнале сучасного мистецтва. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/>

- pletinnia-sitok-u-kyievi-prezentuvaly-ukrainskyi-pavilion-60-i-venetsiiskoi-biennale-suchasnoho-mystetstva
69. Річний звіт Світового Конгресу Українців за 2022–2023 рр. *Ukrainian World Congress*. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/skupredstavlyv-richnyi-zvit-2025-iednist-ukrayinciv-u-dii/>
70. Grain from Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://mfa.gov.ua/en/grain-ukraine>
71. Grain from Ukraine initiative emphasizes global role of Ukraine and its partners in guaranteeing world food security. *Official website of the President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/iniciativa-grain-ukraine-pidkreslyuye-globalnu-rol-ukrayini-79473>
72. Fourth International “Food from Ukraine” Conference and AGROEXPO 2025 Exhibition open in Kyiv (2025, November 19). *Ministry of Economy of Ukraine*. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/8896427c-f6d2-4fb9-864e-0b00e5476ec9?lang=en-GB>
73. У ПАР відкрили виставку про Голодомор в Україні (2024). *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3886913-u-par-vidkrili-vistavku-pro-golodomor-v-ukraini.html>
74. Українське видавництво вперше взяло участь у книжковій виставці FIL в Мексичі (2017, 8 грудня). *Читомо*. URL: <https://archive.chytomo.com/news/ukrainske-vidavnictvo-vpershe-vzyalo-uchast-u-knizhkovij-vistavci-fil-v-meksici>
75. Ukraine’s participation in the Guadalajara International Book Fair (2023). *Ukrainian Institute*. URL: <https://ui.org.ua/en/news-en/ukraines-participation-in-the-guadalajara-international-book-fair/>
76. Група латиноамериканських журналістів здійснила престоур в Україну (2024, 4 червня). *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3870400-grupa-latinoamerikanskih-zurnalistiv-zdijsnila-prestur-v-ukrainu.html>
77. Український ПЕН анонсує візити до України журналістів і письменників з Індії, ПАР, Аргентини, Бразилії та Нігерії (2023). *PEN Ukraine*. URL: <https://pen.org.ua/ukrayinskyj-pen-anonsuye-vizyty-do-ukrayiny-zhurnalistiv-i-pysmennykiv-z-indiyi-par-arhentyuny-brazyliyi-ta-niheriyi>
78. Міністерство закордонних справ України організувало престоур для латиноамериканських журналістів (2023, 16 листопада). *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/news/ministerstvo-zakordonnih-sprav-ukrayini-organizuvalo-prestur-dlya-latinoamerikanskih-zurnalistiv>
79. Центр Трансатлантичного діалогу організував зустріч Зеленського з латиноамериканськими журналістами (2023). *Міжнародний фонд*

- «Відродження». URL: <https://www.irf.ua/czentr-transatlantychnogodialogu-organizuvav-zustrich-zelenskogo-z-latynoamerykanskymuzhurnalistamy/>
80. Підсумки третьої Міжнародної конференції Crimea Global Understanding Ukraine through the South (2024, 25 листопада). *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: <https://www.irf.ua/pidsumky-tretoi-mizhnarodnoyi-konferencziyi-crimea-global-understanding-ukraine-through-the-south/>
81. International Centre for Ukrainian Victory (2024). *Crimea Global with ICUV*. URL: <https://ukrainianvictory.org/publications/crimea-global-with-icuv/>
82. Gumenyuk, N. (2024). Crimea is crucial for understanding the history of Ukraine: Interview with historian Serhii Plokhyy. *Hromadske International*. URL: <https://hromadske.ua/en/posts/crimea-is-crucial-for-understanding-the-history-of-ukraine-author>
83. Підсумки третьої Міжнародної конференції Crimea Global (2024, 22 листопада). *Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим / Кримська платформа*. URL: <https://crimea-platform.org/en/news/pidsumky-tretoi-mizhnarodnoi-konferentsii-crimea-global-understanding-ukraine-through-the-south/>
84. Семена, М. (2024). Країни Глобального Півдня – з Україною. *Високий Замок*. URL: <https://wz.lviv.ua/mizhnarodna-polityka/542766-krainy-hlobalnoho-pivdnia-z-ukrainoiu>
85. Кушнарьова, М. (2023). Українська культурна дипломатія під час війни: досвід, проблеми, перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 67, 35–53.
86. Semeryn, K. (2023). How Ukrainian creative sphere figures counter Russian aggression in the international arena. *Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation*. URL: <https://dif.org.ua/en/article/how-ukrainian-creative-sphere-figures-counter-russian-aggression-in-the-international-arena>
87. Harris, G. (2023). Russian or Ukrainian? Museums update Kazimir Malevich's nationality. *The Art Newspaper*. URL: <https://www.theartnewspaper.com/2023/03/01/russian-or-ukrainian-museums-update-kazimir-malevichs-nationality>
88. Korneichuk, L. (2023). Ukrainians demand their place in art history. *Hyperallergic*. URL: <https://hyperallergic.com/ukrainians-demand-their-place-in-art-history/>
89. *Dancer in Ukrainian dress* [Pastel over charcoal on tracing paper]. *The Metropolitan Museum of Art*. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436157>

90. Helmore, E. (2023). As the Met reclassifies Russian art as Ukrainian, not everyone is convinced. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2023/mar/19/metropolitan-museum-art-reclassifies-russian-art-ukrainian>
91. Badior, D. (2022). Why we need a post-colonial lens to look at Ukraine and Russia. *Hyperallergic*. URL: <https://hyperallergic.com/why-we-need-a-post-colonial-lens-to-look-at-ukraine-and-russia/>
92. Baturevych, I. (2025). Ukrainian publishing industry: 2025 licensing agreement figures. *Chytomo*. URL: <https://chytomo.com/en/ukrainian-publishing-industry-2025-licensing-agreement-figures/>
93. Nawotka, E. (2025, October 7). Ukrainian rights sales surge, new platform promotes books abroad. *Publishers Weekly*. URL: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/international/international-book-news/article/98763-ukrainian-rights-sales-surge-new-platform-promotes-books-abroad.html>
94. Chapter Ukraine: з'явилася французька версія цифрової платформи з українськими книжками в перекладі. *Chytomo*. URL: <https://chytomo.com/chapter-ukraine-z-iavylasia-frantsuzka-versiia-tyfrovoi-platfomy-z-ukrainskymy-knyzhkami-v-perekladі/>
95. “Chapter Ukraine” – з'явилася платформа з усією інформацією про українські книжки в перекладі іноземними мовами. *PEN Ukraine*. URL: https://pen.org.ua/chapter_ukraine
96. Tsurkan, K. (2025, March 20). Ukrainian author Oksana Zabuzhko on why Ukrainians ‘don’t have to respect Pushkin’. *The Kyiv Independent*. URL: <https://kyivindependent.com/ukrainian-author-oksana-zabuzhko-on-why-ukrainians-dont-have-to-respect-pushkin/>
97. Skvirskaja, V. (2024). National self-identifications and coexistence in war-affected Ukraine: Preconditions for recovery. *Focaal: Journal of Global and Historical Anthropology*, 102 (1), 1–15. URL: <https://doi.org/10.3167/fcl.2024.100703>
98. Mykhailenko, D. (2025). Ukrainian author Artem Chapay's war memoir named one of 2025's best books by *The Washington Post*. *UNITED24 Media*. URL: <https://united24media.com/latest-news/ukrainian-author-artem-chapays-war-memoir-named-one-of-2025s-best-books-by-the-washington-post-13909>
99. Georgesco, F. (2024). “Les gens ordinaires ne portent pas de mitraillettes”, d'Artem Chapeye: Comment la guerre vous transforme. *Le Monde*. URL: https://www.lemonde.fr/livres/article/2024/02/07/les-gens-ordinaires-ne-portent-pas-de-mitraillettes-d-artem-chapeye-comment-la-guerre-vous-transforme_6215260_3260.html

100. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>
101. UNESCO grants highest protection to 19 more Ukrainian heritage sites amid relentless Russian strikes (2025, December 5). *UNITED24 Media*. URL: <https://united24media.com/latest-news/unesco-grants-highest-protection-to-19-more-ukrainian-heritage-sites-amid-relentless-russian-strikes-14054>

РОЗДІЛ 5

ПОТЕНЦІАЛ КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИК: НАЦІОТВОРЧИЙ ВИМІР І РОБОТА З ТРАВМОЮ ВІЙНИ В УМОВАХ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

У розділі досліджується потенціал комеморативних практик для одночасно роботи з травмою війни на індивідуальному та на національному рівні. Подано базовий термінологічний апарат – комеморативні практики, меморіалізація, деколонізація та постколоніальна модальність, мнемонічний ландшафт, канон і наведено приклади існування та взаємозв'язку цих явищ в умовах війни Росії проти України. Висвітлюється, яке місце у сучасному українському суспільстві посідають практики пам'ятання, яка їхня роль у переосмисленні колонізаційного минулого України, а також вказано, як вони сприяють утвердженню української ідентичності. Досліджено сучасний український мнемонічний ландшафт, зокрема, практики використання цифрових інструментів для збереження пам'яті, онлайн-архіви, індивідуальні проекти спадку, колективні практики вшанування та кейси сучасних українських комеморативних практик, різних за рівнем і масштабом їх втілення. Показано, як в умовах повномасштабної війни пам'ять стає інструментом націєтворення. У пілотному нарративному дослідженні проаналізовано, яку роль відіграють ритуали та комеморативні практики у системі психологічної роботи з тими, хто проживає втрату та горювання. Дослідження демонструє, що комеморативні практики мають терапевтичний ефект на індивідуальному рівні (при роботі з травмою війни), але вони також несуть важливе націотворче значення, укріплюючи автономність держави і постколоніальний вектор розвитку нації.

Ключові слова: комеморативні практики, деколонізація, постколоніальна модальність, політика пам'яті, травма війни, трансгенераційний потенціал, війна Росії проти України, канон, мнемонічний ландшафт, меморіалізація.

Вступ

Ще до повномасштабного вторгнення Росії проти України практики комеморації та кроки у напрямку деколонізації мнемонічного ландшафту мали місце. Наприклад, після подій Євромайдану та Революції Гідності виникла висока потреба у збереженні пам'яті про Небесну Сотню. Революція Гідності також стала відправною точкою для ширшої суспільної дискусії щодо декомунізації та деколонізації. Так, було створено Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності, у медіапросторі виходили публікації, присвячені Героям Небесної Сотні, виходили численні художні видання, присвячені подіям (від свідчень учасників/ць до мальовписів).

Після окупації росіянами півострову Крим, різні організації (зокрема, CrimeaSOS, Кримськотатарський ресурсний центр, Меджліс кримськотатарського народу та інші) проводили заходи для нагадування про початок окупації та відзначення Кримського спротиву. Крім того, в Україні вшановувалися дати, присвячені болісним сторінкам історії кримських татар.

Центральним елементом у процесі подолання радянської спадщини України стала робота Українського інституту національної пам'яті (УІНП) та імплементація Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (2015). УІНП очолив процес декомунізації, за яким послідувало систематичне перейменування десятків тисяч географічних об'єктів та демонтаж тисяч пам'ятників і меморіальних знаків, пов'язаних із комуністичним режимом. Однією з найбільш помітних подій, пов'язаних із декомунізацією, у засобах масової інформації став так званий «ленінопад», що призвів до усунення статуй радянської епохи по всій країні, трансформуючи стихійні місцеві ініціативи в контрольований, законодавчий процес, спрямований на відновлення історичної та соціальної справедливості.

Проте, присутність радянської спадщини все ще була помітною в українському публічному просторі та міському середовищі (наприклад, топоніміка, пов'язана з радянськими публічними діячами, специфічна радянська термінологія або символічні дати, присвячені вшануванню подій, пов'язаних

із комунізмом; різноманітні пам'ятники, що представляли радянських діячів). Варто також згадати, що протягом усіх років української незалежності російський «м'який вплив» на українців був очевидним і присутнім.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. лише посилює мнемонічну війну, оскільки офіційна російська стратегія внутрішніх і зовнішніх комунікацій спрямована на стирання української історії та заперечення її поточної незалежності, суб'єктності та державності. У розпалі цієї мнемонічної війни Україна як держава протидіє ворожим впливам, відстоюючи свою унікальну спадщину та впроваджуючи нові комеморативні практики. Отже, критичний огляд сучасних процесів творення пам'яті в українському суспільстві є важливим для визначення їхніх можливостей та викликів.

Цей розділ монографії має на меті дослідити, який потенціал можуть мати комеморативні практики у подвійному процесі: у процесі проживання та зцілення травми війни, але разом із тим – у побудові нових надійних націотворчих наративів. Кожен з підрозділів включає як теоретичний фундамент, так і приклади реальних комеморативних практик, рекомендацій дослідників/ць і практиків/нь тощо. Крім того, у роботі демонструються дані з проведеного авторкою пілотного емпіричного дослідження про ритуали як м'який терапевтичний інструмент пам'ятання та продовження зв'язку для людей, що проживають втрату.

1. Теоретична рамка дослідження

Пам'ять – це динамічний і гнучкий конструкт, який набуває критичної важливості особливо в періоди криз і виснажливих подій усередині суспільства. Умови повномасштабного вторгнення, розпочатого Росією проти України, призвели до інтенсифікації процесів формування колективної пам'яті, який можна охарактеризувати як активне творення пам'яті (active memory making). Досліджуючи пам'ять в умовах війни не можемо оминати увагою ключові концепти, пов'язані з темою: колективна пам'ять, (колективна) травма та комеморація.

Дослідження колективної пам'яті не є новою темою у галузі суспільних наук: як соціально-психологічному феномену, їй було

присвячено чимало досліджень (їх історія налічує понад сторічний період). Утім, воно зберігає високу актуальність завдяки постійній появі нових форм меморіалізації та нових, оригінальних кутів зору. Моріс Хальбвакс [1] розглядав колективну пам'ять як інтеграцію індивідуальних спогадів, що здійснює селективне формування того, що вважається гідним пам'яті, задля зміцнення групової ідентичності, соціальної згуртованості та історичної тяглості. Алейда Ассман [2] розширила цей підхід, виділивши різні модули вшанування пам'яті, включаючи архівну документацію, пам'ятники, комеморативні ритуали та наукове осмислення історичних подій.

Згідно з Хальбваксом, колективна пам'ять конструюється через спільні символи, нарративи та ритуали, які визначають історичну свідомість групи. Деколонізаційні процеси, крізь які проходить країна, вимагають переформатування колективних нарративів, символів і ритуалів. В Україні повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. пришвидшило цей процес, підвищивши усвідомлення національної ідентичності та стимулювавши переоцінку історичних постатей, подій і місць пам'яті. Комеморативні символи, пов'язані з періодом радянської історії, дедалі частіше замінюються новими нарративами, які акцентують увагу на суверенітеті, життєстійкості, опору та європейській інтеграції України.

Веред Вініцкі-Серуссі та Чана Тігер [3] підкреслюють ключову роль нарративів та репрезентації у дослідженнях пам'яті. Дослідники стверджують: для творення пам'яті важливі візуалізація, вербалізація та матеріальність. Цікавим аспектом, який вони підіймають у своєму дослідженні, є навмисне мовчання як стратегічний елемент, пов'язаний з колективною пам'яттю: «Коли нації, суспільства, агенти пам'яті або окремі особи прагнуть пам'ятати й змусити пам'ятати інших, вони часто вдаються до тотального мовчання. Однак це мовчання є цілеспрямованим, мотивованим і заздалегідь спланованим, а його сенс полягає саме в комеморації» [3, р. 1108].

Цей підхід безпосередньо стосується проблеми політичної інструменталізації пам'яті. Як свідчать дослідження Алейди Ассман [2], пам'ять можуть використовувати у політичних інтересах. З огляду на це, пам'ять – це гнучкий інструмент, піддатливий

і вразливий до маніпуляцій. Пам'ять може бути «озброєна» для виправдання агресії та територіальних претензій, як це спостерігається у російському історичному ревізіонізмі. Кетрін Шулер [4] стверджує, що російський уряд систематично використовує пам'ять про Другу світову війну для обслуговування своєї сучасної політичної повістки, ревізуючи історичний нарратив та створюючи міфологію «вічної російської величі» [4, р. 96].

Війна, що триває, додатково демонструє використання історичних нарративів як засобу геополітичного впливу. Росія використовує мнемонічні війни як механізм контролю, намагаючись представити Україну як продовження власного історико-культурного простору. Український Деколоніальний Глосарій визначає «мнемонічні війни» як «комплекс політичних технологій, що передбачають маніпулювання механізмами запам'ятовування і забуття» [5]. Таким чином, війна охоплює боротьбу за інформацію, культуру та історичну інтерпретацію, а пам'ять слугує критичним інструментом формування громадської думки та зміцнення (або протистояння) колоніальному дискурсу.

Аналіз медіадискурсу на окупованих територіях (наприклад, у газетах «Запорожский Вестник» та «Комсомольская Правда») виявляє російські стратегії мнемонічних війн і колонізації мнемонічного ландшафту: інструменталізація мови, поширення нарративів, що легітимізують колоніальні практики, просування асиміляції, нав'язування російських культурних установ та перейменування об'єктів для відображення імперських нарративів [6].

В Україні повномасштабне вторгнення каталізувало процес історичної переоцінки та зміни мнемонічного ландшафту, що відбувається як через державні ініціативи (перейменування вулиць, створення нових меморіалів), так і через низові рухи (документування воєнних злочинів та особистих історій). Однак, ця трансформація глибоко пов'язана з колективною травмою.

Концепція культурної травми Джеффри К. Александера [7] є ключовою у цьому контексті: вона виникає, коли група сприймає історичну подію як фундаментальне порушення своєї ідентичності, що вимагає колективної реакції. Вторгнення та задокументовані воєнні злочини (наприклад, у Бучі чи Маріуполі)

залишили глибокі психологічні шрами, посилюючи нагальність і своєчасність нових комеморативних практик.

Цей контекст безпосередньо пов'язаний із деколонізацією культури та історії. Олег Бажан наголошує, що деколонізаційні процеси мають стати «надійним бар'єром перед "руським міром"... [і] фундаментом всебічного... демократичного розвитку Української держави» [8, р. 111]. Світлана Бедарева стверджує, що деколонізація української культури є свідомим розвінчанням російських колоніальних наративів через сучасне мистецтво, що відображає перехід України від постколоніального до деколоніального статусу [9]. Цей процес утворює виразну українську ідентичність і відкидає колоніальні впливи. Важливо також, що українці відкидають російський наратив про «старшого» і «меншого» братів, підтримуючи культурні ініціативи, що просувають українські перспективи [10].

У цих процесах творення пам'яті вирішальну роль відіграють мнемонічні актори (які формують і передають колективну пам'ять). Ян Ассман [11] включає до них державні установи, громадянське суспільство, митців та низові рухи. Бернгард та Кубік поділяють їх на чотири групи: мнемонічні воїни (наполягають на одній інтерпретації, виключають, а то і прагнуть знищити усі можливі інтерпретації), мнемонічні плюралісти (визнають різноманітність поглядів), мнемонічні байдужі (абнегатори – ті, хто не зацікавлений у політиці пам'яті, ті, що приймають загальновишнвану візію) та мнемонічні перспективники (кидають виклик апеляціям до історії) [12].

Концепція П'єра Нора про *lieux de mémoire* (місця пам'яті) [13] корисна для аналізу змінного українського мнемонічного ландшафту. Оскільки війна трансформує простори, нові місця пам'яті (масові поховання, військові меморіали) стають осередками національного висловлення болю, скорботи і вшанування водночас. Ці практики є формою опору імперським наративам, що зміцнює історичну суб'єктність та суверенітет України.

Зрештою, пам'ять формує майбутнє. Створюючи національну культуру пам'яті, що ґрунтується на суверенітеті та стійкості, Україна активно протистоїть спробам стерти її ідентичність. Ця боротьба глибоко інтегрована у сучасні геополітичні реалії.

Творення пам'яті під час війни є актом формування ідентичності в умовах загрози існуванню нації. Це допомагає підтримувати моральний дух та опір, а також надає відчуття сенсу та мети, що може нести потужний терапевтичний ефект. Наразі точаться дискусії щодо важливості дотримання балансу між державними ініціативами («згори») та низовими зусиллями («знизу») у формуванні пам'яті в українському суспільстві.

Офіційну політику вшанування пам'яті в Україні розробляє та комунікує насамперед Український інститут національної пам'яті. Це спеціальний централізований державний орган, покликаний відновлювати й зберігати національну пам'ять українського народу. Окреслюючи ключові напрями вшанування пам'яті про війну, Інститут наголошує на необхідності залучення всього суспільства до публічних дискусій щодо творення пам'яті: «Увічнення пам'яті про таку масштабну війну, як наша, є справою всього суспільства або принаймні більшої його частини – всіх людей, які несуть на собі її тягар і поділяють думку, що пам'ять є цінністю. Участь військових і цивільних, різних соціальних груп, громад, науковців та освітян, інших акторів пам'яті у процесі фіксації, збереження, інтерпретації та поширення історичної пам'яті є одним з ключових елементів забезпечення її сили й тяглості» [14].

У продовження офіційного бачення формування пам'яті під час війни важливо також згадати про 10 ключових принципів меморіалізації, запропонованих Українським інститутом національної пам'яті. До них належать: принцип широкої залученості; принцип публічності та ясності; принцип правдивості; принцип інклюзивності; принцип рівності; принцип фаховості і доброчесності; принцип актуальності та своєчасності; принцип гуманності; принцип етичності й екологічності; принцип ідеологічної нейтральності [14].

2. Комеморативні практики щодо війни Росії проти України: огляд кейсів

Огляд сучасних комеморативних практик продемонстрував те, що з початку повномасштабного вторгнення в українському суспільстві відбуваються два паралельні процеси: з одного боку,

спостерігається нагальна потреба зберегти пам'ять, а саме тому активно розвиваються практики вшанування. З іншого боку, простежується глибинний деколонізаційний вимір змін мнемонічного ландшафту: повномасштабна війна поглибила усвідомлення необхідності позбавлення радянської спадщини та нав'язаних сучасною Росією нарративів.

Як уже було згадано раніше, війна стала каталізатором трансформації культури пам'яті. Відповідно, в українському суспільстві формуються нові підходи до її творення: поява нових символів, пам'ятників і/або церемоній; топонімічна деколонізація та перейменування публічних просторів; розвиток медійної та цифрової пам'яті.

Ключові тенденції у практиках пам'яті проявляються у різних формах, зокрема: в ушануванні загиблих військових; розставленні акцентів на стійкості українців та українок і на ненасильницькому спротиві, який громадяни та громадянки здійснювали на тимчасово окупованих територіях; переосмисленні зруйнованих через російські атаки місць; формуванні спільних цінностей і розбудова «нового суспільства»; спільні дії, серед яких особливо помітні «народні» (неофіційні, інколи спонтанні, стихійні) ініціативи; створенні нового стратегічного нарративу; зміцненні зв'язку з громадянами, які перебувають на тимчасово окупованих територіях; використанні пам'яті як інструмента міжнародної адвокації; реалізації меморіальних проєктів і проєктів спадку тощо.

Наразі Україні існує значна кількість офіційних і громадських ініціатив, спрямованих на вшанування загиблих військовослужбовців (до прикладу, ГО «Вшануй», Платформа пам'яті «Меморіал», ГО «Об'єднання матерів і дружин Захисників України», Жіночий ветеранський рух, Міністерство у справах ветеранів України, Український інститут національної пам'яті та інші). Їхні основні цілі щодо вшанування пам'яті включають, але не обмежуються: вшануванням та подякою за внесок у здобуття й збереження незалежності; визнанням ролі загиблих Героїв і Героїнок у сучасній історії України; формуванні патріотичного та стратегічного нарративів; зміцненні національної ідентичності; просвітницькій діяльності і протидії історичному ревізіонізму.

Такі комеморативні практики реалізуються на різних рівнях та в різному масштабі: на індивідуальному і колективному (рівень), а також – в особистому, родинному, у межах громади; локальному, національному та міжнародному масштабах.

Одним із найбільших і найсакральніших місць пам'яті став стихійний Меморіал загиблих на Майдані Незалежності в Києві, також відомий як «Народний меморіал».

«Навесні 2022 р. на Майдані незалежності з'явилися перші невеличкі синьо-жовті прапорці з написаними від руки іменами. Це був знак пошани воїнам, які загинули, захищаючи Україну від російської агресії. Сьогодні, на тисячний день великої війни, стяги та світлини настільки рясно вкрили землю, що неможливо вихопити бодай клаптик вільного місця. Цей стихійний меморіал у самому серці столиці дає зрозуміти кожному, яку ціну українці платять за свою свободу» [15].

Тепер у центрі Києва – тисячі таких прапорців (не лише Державного прапору України, а й бойових прапорів різних бригад, а також інших країн – на знак пошани до загиблих іноземних добровольців), свічки, банери, фотографії.

Обране для стихійного вшанування місце є символічним, навіть сакральним: Майдан асоціюється з боротьбою за демократію (Помаранчева революція, Революція Гідності). Він поєднує Меморіал Небесної Сотні та новий меморіал, символізуючи безперервність боротьби за незалежність і національну гідність. Важливо зазначити, що місце повністю утримується зусиллями волонтерів(ок) і родин загиблих – місцева влада не втручається. Волонтер(к)и прибирають територію, слідкують за порядком на меморіалі. Примітно, що у медіа кілька разів з'являлись повідомлення про акти вандалізму на території меморіалу. Такі випадки потребують додаткового дослідження, адже вони можуть свідчити про активізацію мнемонічних воїнів.

Іншим прикладом національної практики вшанування загиблих Героїв і Героїнок є Личаківський військовий цвинтар у Львові (Марсове поле). Цей меморіал має складну історію. Він був заснований як місце поховання австрійських військових після Першої світової війни, а після Другої світової СРСР перепоховав тут радянських солдатів і працівників НКВС. Починаючи з 2014 р.,

після початку АТО і згодом повномасштабної війни, тут ховають українських Захисників і Захисниць.

У публікації Hromadske.ua дуже точно передано роль цього місця: «Якщо злетіти пташкою на кільксот метрів і глянути вниз, там немов барвистий квітник. Стільки кольорів, такі поєднання! А тоді спустишся нижче, і серце вхоплять лещата. Це військовий цвинтар. Марсове поле у Львові, де ховають загиблих у російсько-українській війні. Зараз там понад сімсот могил, які з'явилися після повномасштабного вторгнення» [16].

Марсове поле стало простором особистого й родинного горя, але водночас – і символом національного спротиву та вдячності. Але разом із тим, у публічному дискурсі є чимало протиріч, пов'язаних із локацією: зокрема, точиться дискусія про доцільність цієї назви через її радянське походження. Зокрема, Є. Бойко вказує: «...Ми мусимо розірвати зв'язок із московсько-комуністичним минулим. Жодна тінь більшовицького монстра не повинна падати на пам'ять наших героїв» [17].

Однією з державних ініціатив є створення окремого меморіального простору – Пантеону національних героїв. Утім, цей проєкт теж є неоднозначним і викликає суперечки на всіх рівнях. Однією з найбільш обговорюваних тем є визначення локації, де міг би розміщуватися Пантеон.

Так, Аліна Михайлова, наречена Героя України Дмитра «Да Вінчі» Коцюбайла, подала петицію про створення Пантеону в парку Аскольдової могили: «Парк Аскольдова могила – одне з найвідоміших історичних місць Києва... Пантеон Героїв України... має стати місцем почесних поховань і комплексом ушанування видатних героїв української історії» [18].

Петиція швидко набрала підписи, Президент підтримав ініціативу частково, зазначивши, що уряд уже працює над загальнодержавною концепцією меморіалу [19]. Міністерство культури водночас повідомило, що на території Аскольдової могили нове будівництво заборонене [20].

Ідею Пантеону активно обговорюють: серед інших можливих локацій – Биківня (це місце також викликає дискусії, оскільки пов'язане з іншою трагічною сторінкою українського народу – Розстріляним відродженням), схили біля Арки дружби

народів, Холодний Яр, Лиса гора, столичні цвинтарі Шекавиця та Звіринецьке.

Не менш дискусійною темою у контексті комеморації є локальні конфлікти пам'яті. Так, до прикладу, у Тернополі виник резонансний випадок: місцева влада вирішила створити уніфікований військовий цвинтар – «Пантеон Героїв». Однак, одна родина прагнула встановити індивідуальний бронзовий пам'ятник на могилі сина, що спричинило не лише суспільну дискусію про культуру пам'яті, а й судову справу.

Цей випадок демонструє певний дисонанс між особистим горем і суспільно ухваленими моделями пам'яті. Чи мають місце індивідуалізовані комеморативні пам'ятки, коли йдеться про національний вимір скорботи? Це питання показує конфлікт між особистісним і національним вимірами горя та вшанування пам'яті, що зумовлено війною.

Крім того, у містах і селах по всій Україні з'являються Алеї Героїв – місцеві меморіальні простори з портретами загиблих мешканців громади. Такі меморіали є рішенням, спрямованим на потребу зберігати пам'ять під час війни, яка все ще триває. Утім, з огляду на аналіз джерельної бази та власний практичний досвід авторки з членкинями родин загиблих Героїв і Героїнок бачимо, що таке рішення є тимчасовим: воно не наділяє пам'ятання важливою рисою – людяністю, «тривимірністю», ніби стираючи важливі, довоєнні сторінки історій загиблих – їх захоплень, хобі, планів, мрій.

Іншим прикладом того, як особистісне може існувати не у конфлікті з національним є кейс Херсона. У Херсоні в Бузковому парку виник спонтанний меморіал загиблим бійцям територіальної оборони. Саме там відбувся бій, у якому загинули щонайменше 24 захисники. Мешканці, попри російську окупацію, організували поховання, траурний реквієм і встановили імпровізований знак. На річницю бою після звільнення міста було встановлено офіційний меморіал.

Крім того, на місцевому рівні відбуваються перейменування вулиць. Такі практики на честь загиблих мають двоїтий характер: це і деколонізація міського простору, і спосіб ушанування пам'яті. Утім, УІНП повідомляє про те, що такі рішення

теж не є сталими: на жаль, у зв'язку з великою кількістю жертв, яку принесла Росія своєю війною, є ризик того, що не всі Герої та Геройки будуть вшановані належним чином [14].

Використання цифрових платформ для увічнення пам'яті – це відносно нова, але ефективна практика. Одним із найбільш якісних, на нашу думку, прикладів дигітальних форм комеморації в українському медійному дискурсі є проєкт “Платформа пам'яті «Меморіал»”. Платформа позиціонує свою місію словами: «Меморіал створює нову культуру пам'яті в Україні. Команда платформи використовує сучасні формати, вивчає світовий досвід, ініціює обговорення, працює в онлайні та виходить в офлайн, відкрита до партнерів та колаборацій. Ми об'єднуємо навколо платформи тих, для кого питання збереження пам'яті так само надважливе, як і для нас. Наша велика мета – створити музей Меморіал, сучасний громадський простір у Києві. Він розкаже майбутнім поколінням, в Україні та світі, історію цієї війни через історії наших людей» [21].

Цей проєкт публікує індивідуальні історії, створює фотосерії, виставки, документальні матеріали. У їхньому підході ключову роль відіграє людиноцентричність, персоналізація й інклюзивність.

В інтерв'ю з авторкою цього дослідження редакторка проєкту (станом на момент інтерв'ю, 2023 р.) Анастасія Абрамець підкреслювала: «Пам'ять дуже швидко стирається... Ми прагнемо гуманізувати ці історії... зберегти пам'ять про особистість» [22].

Ще один приклад дигітальної форми комеморації є художній Instagram-проєкт *Olga.art*, де українців, убитих росіянами, зображають у вигляді «духів» у м'якому блакитному світлі. Такі історії є важливими для членів і членкинь родин загиблих, про що свідчать запити, які залишають люди на сторінці художниці. Вони мають змогу ділитися своїм горем і прагнуть належного вшанування пам'яті тих, кого втратили.

Цей приклад художнього, символічного вшанування наближає нас до наступного дискусійного питання. Так, фраза Теодора Адорно «Писати вірші після Освенцима – варварство» часто згадується в дискусіях про роль мистецтва після випадків масового насильства і воєн. Подібні дискусії є актуальними і в сучасній

Україні: чи варто залишати місця трагедій «недоторканими» чи трансформувати їх через творчість? Так, мистецтво неминуче тяжіє до місць трагедій – вони мають потужний екзистенційний зміст, часто стають викликами для митців і мисткинь щодо якісного переосмислення болю та втрат. Але інколи такі практики викликають закиди у публічному дискурсі щодо експлуатації болю та трагедій.

Одним із прикладів неоднозначно сприйнятих мистецьких рішень є ініціатива “Resilient Colors”. У квітні 2024 р. група каліфорнійських художників розписала будівлі в Бучі: «Мистці розпочали роботу на місці, де росіяни вбили мирних жителів...» [23].

У соцмережах і в коментарях до новини про цю ініціативу було чимало аргументів про недоречність такого мистецтва під час війни, що ще триває. Крім того, окрема увага була звернена на те, що у цій діяльності брали участь закордонні митці. На нашу думку, таке зауваження було цілком валідним, – оскільки такі ініціативи теж можуть мати свої приховані, комерційні інтереси, що є недопустимим, коли йдеться про меморіалізацію загиблих під час війни.

Іншим неоднозначним прикладом є ініціатива в Ірпені – українські та американські художники розмалювали соняхами знищені цивільні автомобілі. Художниця Ольга Янко пояснювала ідею цього проєкту у коментарі для ABC News: «Ми хочемо показати, що життя триває... Ми можемо перемогти – пензлем чи зброєю... Ми прагнемо додати світла й кольору, коли навколо лише руїна» [24].

Проте частина мешканців Ірпеня вважала, що на той період було надто рано для подібних ініціатив; крім того, містяни підкреслювали, що таке мистецьке рішення виглядає як «естетизація» місця масової трагедії.

Доречним, на нашу думку, є спосіб вшанування жертв війни, зображений у графіті Бенксі. Цей анонімний митець створив низку малих за розміром, але символічним за змістом робіт у Бородянці та Києві. Українці здебільшого підтримали ініціативу, вважаючи, що вона привертає увагу світу до злочинів Росії. Крім того, його мистецькі рішення не відволікали від самого місця – адже вони були маленького розміру, мали символічний характер

і були виконані доволі якісно. На нашу думку, саме в етичності, доречності підбору локації, належного вшанування локації (якщо вона пов'язана з трагедією, то важливо, щоб мистецький продукт не відволікав увагу від самого місця) та символізму, вкладеного у його виконання, може міститися запорука того, що мистецька практика, присвячена пам'яті, буде сприйнята суспільством радше позитивно.

Також хочемо звернути увагу на окрема форму персональної або ж родинної пам'яті – це проекти спадку (legacy projects). Хочемо зазначити, що авторка дослідження працює з проектами спадку у діяльності громадської організації «Бути», яку вона очолює, і створює їх разом з бенефіціарками організації. Зокрема, у 2026 р. ГО «Бути» проведе мандрівну виставку проектів спадку, створену членкинями родин загиблих Героїв і Геройок. Виставка відбуватиметься (на момент написання роботи проект на стадії запуску) у Вінниці, Києві та Харкові.

Проект спадку – це «спосіб увічнити життя людини, щоб близькі могли мати певний зв'язок з нею навіть після смерті...» [22]. Вони можуть включати у себе альбоми, колажі, листи, хроніки, художні зніми тощо. Одним із прикладів такого проекту спадку є авторський зін (маленький, створений і виданий власноруч журнал) «Березовий листок». Його створила українська художниця Тетяна Легка на честь свого загиблого батька, військового Володимира Легкого.

Авторка дослідження провела інтерв'ю з Тетяною і мала змогу дізнатися більше про мету і процес створення щоденника. Говорячи про ціль зіна, Тетяна поділилася: «Ми часто залишаємося наодинці з горем... Я написала цю книжку, щоб люди, які втратили близьких, відчули: поруч є хтось, хто переживає щось подібне. Це солідарність» [25].

Вона зберегла всі листи та подарунки від батька, збирала колажі, поезії, гербарій берези. Частину листків поклала в домовину батька, інші – залишила собі. У Кракові, де вона тоді мешкала, Тетяна організувала публічні читання віршів з зину, збирала донати для ЗСУ: «Я дописувала деякі вірші прямо в кав'ярні, де працювала. Там я облаштувала свій куточок: поставила татові каву, поставила баночку для донатів, розклала листки,

які я взяла з собою ще в березні. І так я вперше заговорила про свою втрату публічно: не у соцмережах, де це все можна проговорити, а з живими людьми. Я їм казала: «Прочитайте, будь ласка, поезію. У мене сталось таке. Я в пам'ять про тата зробила цей зін. Мене б дуже потішило, якби ви його хоча б переглянули – я навіть не кажу читати. І люди брали до рук, читали і плакали. Це було так символічно: вони залишали свої сльози на сторінках, так само як залишала їх я, коли писала. Для мене це наче було таке собі завершення. Я знову проживала все те, що проживала раніше. І в цей момент я зрозуміла, що нам дуже не вистачає творчого проявлення. Не вистачає цих розмов про такі складні теми, бо не всі здатні, не всі мають ресурс про це говорити» [25].

Саме у цій цитаті Тетяни дуже точно передано важливість комеморативних практик – як індивідуальних, так і загальнонаціональних. Бо саме завдяки спільному проживанню горя та вшануванню пам'яті українці та українки мають змогу не лише будувати оновлений національний наратив, але і шукати ресурси для зцілення колективної й особистісної травми.

3. Робота з травмою: терапевтичний ефект ритуалів і комеморативних практик

Повномасштабна війна Росії проти України загострила вже наявну проблему браку психологічної допомоги для осіб, які зазнали втрат. Лише за офіційною статистикою ООН (січень 2024 р.), зафіксовано 30 010 втрат серед цивільного населення, понад 19 тис. з яких – отримали поранення. Наведені статистичні дані не є повними, але навіть вони вказують на те, скількох родин і скількох людей торкнулося горе, для скількох є актуальною тема втрати. На жаль, через брак фахівців(чинь) допомагаючих професій не кожен із людей, які потребують підтримки, її отримають.

Саме тому доцільно говорити про додаткові, помічні методи підтримки, які можуть працювати з травмою втрати як і з професійними інтервенціями, так і без втручання фахівців. Одним із таких інструментів можуть бути ритуали та комеморативні практики – як ті, що є загальноприйнятими у суспільстві, інтуїтивно зрозуміли та символічними.

На нашу думку, дуже влучно про роль ритуалів зауважує американська письменниця Е. Гілберт: «Ми, як люди, проводимо духовні церемонії для того, щоб створити безпечне місце спочинку для наших найскладніших почуттів радості чи травми, щоб нам не доводилося тягнути ці почуття з собою вічно, обтяжуючи нас. Ми всі потребуємо таких місць ритуального зберігання. І я вірю, що якщо у вашій культурі чи традиції немає конкретного ритуалу, якого ви прагнете, то вам абсолютно дозволено вигадати власні ритуали, налагоджуючи власні зламані емоційні системи з усією саморобною винахідливістю щедрого сантехніка/поета» [26].

Ми пропонуємо розглядати комеморативні практики та ритуали як форму символічної одноразової або повторюваної дії, яка допомагає людині, що горює, усвідомити втрату, а також – наблизити її до поступової інтеграції втрати.

Для того, щоб зрозуміти роль та місце ритуалів і комеморативних практик у процесі інтеграції втрати у життєвий досвід, нами було проведено 13 глибинних інтерв'ю з жінками з різними видами втрат. Респондентками стали: мати, яка втратила сина внаслідок суїциду; мати безвісти зниклого військового; двоє жінок, які зазнали перинатальних втрат; мати Героя Небесної Сотні; дружина цивільного полоненого; двоє доньок загиблих військових; дружина полоненого військового та четверо дружин / партнерок загиблих військових. Важливо також зауважити, що всі подальші цитати з наративних інтерв'ю будуть подані у лапках і курсивом.

Наративне дослідження, що ґрунтується на глибинних інтерв'ю, є критично важливим для розуміння функціонування ритуалів і комеморативних практик як інструментів психологічної допомоги, оскільки вони набувають своєї терапевтичної сили лише тоді, коли насичені особистим, суб'єктивним сенсом, який може бути виявлений виключно через розповідь. Аналіз наративів жінок, що пережили втрати в умовах сучасних викликів війни, демонструє, що ритуали і практики комеморації є матеріалізованими наративами – зовнішніми, видимими діями, які відображають і структурують внутрішній діалог із горем.

Завдяки наративному аналізу стає очевидним, що ритуали слугують засобом досягнення наративної когерентності, тобто,

здатності жінки інтегрувати травматичний досвід у свою життєву історію таким чином, щоб зберегти відчуття ідентичності та майбутнього. Наприклад, акт створення картини майбутньої подорожі або написання листів є не просто творчістю, а свідомим конструюванням життєвого сенсу, що дозволяє жінці повернути собі агентність (здатність до дії) у ситуації, де вона відчуває себе безсилою.

Втрата, пов'язана із самогубством, накладає на горюючу жінку (респондентка Т., яка втратила сина) подвійний тягар: внутрішнє відчуття провини та зовнішній соціальний осуд. У цьому випадку ритуали мають бути спрямовані на протидію стигматизації. Респондентка Т. щодня шукає причину, щоб *«прокинутися вранці, а потім шукає причину, щоб себе не звинувачувати»*. Центральною є боротьба за право на гідне прощання, що виявилось у її бажанні поховати сина під деревом у тимчасовій країні перебування, щоб *«підтримувати зв'язок із ним через природу, а не через статичний пам'ятник»*.

Цей наратив демонструє, що інколи традиційні ритуали (в даному випадку – вимоги родичів поставити пам'ятник в Україні та суперечки щодо місця поховання) не надають сенсу, а, навпаки, посилюють біль та тиск. Жінка у горі мусить стати наративним архітектором своїх власних правил. Вона бореться з тиском колишнього чоловіка та родичів, які стверджували, що *«Нормальні люди дитину в лісі не ховають»*. Це створює глибинний патерн: нездатність соціальної системи чи традиції задовольнити потребу в горюванні призводить до індивідуальної інновації ритуалів, які забезпечують психологічний захист.

Невизначена втрата (зникнення безвісти, полон) є станом хронічної непевності, де горювання не може бути завершене через відсутність тіла чи остаточного підтвердження статусу. Для респондентки О., матері зниклого безвісти воїна, традиційні ритуали (9, 40 днів) провести неможливо через невизначений статус сина. Це вимагає ритуалів активної надії та підтримання пролонгованого зв'язку. Жінки трансформують пасивне очікування на активну діяльність: пошук інформації, громадську боротьбу, листування.

Критичною проблемою при перинатальній втраті є знецінення горя та невизнання суспільством існування дитини. Ритуали

та практики визнання втраченого життя в цьому випадку мають забезпечити валідацію втрати. Як зазначається у досвіді перинатальної втрати, травматичним є не спроба сказати правильні слова, а «байдужість та тиша» (цитата респондентки І.). Для запобігання вторинній травматизації необхідні інституційні та міжособистісні ритуали, які підтверджують, що дитина існувала і мала значення. Використання імені дитини, створення «скриньки пам'яті» та чутливе ставлення медичного персоналу є життєво необхідними (досвід респондентки Д.).

Наративи свідчать про те, що для жінок горювання рідко є повним «відпусканням» у традиційному сенсі. Натомість, горювання перетворюється на процес інтеграції спогадів і присутності людини, яку втратили, у сьогодення, що відповідає концепції збереження зв'язку (Continuing Bonds).

Наприклад, респондентка Т., яка втратила сина внаслідок суїциду, попри суперечки щодо місця поховання сина, продовжує «тримати місце для В., для нашої любові, наших спогадів». Бажання поховання під деревом символізувало б для неї можливість мати зв'язок через кожне дерево, «обіймаючи будь-яке і знаючи, що В. поруч». Це метафора живого, динамічного зв'язку, що протистоїть традиційній статистиці пам'ятника.

Ритуали матеріалізації пам'яті є ключовими для підтримання цього зв'язку. На основі інтерв'ю ми відібрали лише кілька можливих варіантів:

1. Скринька пам'яті. У випадку перинатальної втрати, де тіло може бути відсутнє або втрата знецінена, «скринька пам'яті» стає священним простором. У ній зберігаються знімки УЗД, тест на вагітність, гіпсові відбитки ручок та ніжок. Функція цього артефакту – «довести собі та світу, що життя, хоч і коротке, було реальним» і мало матеріальні свідчення (досвід респондентки Д.).

2. Слова як мантри. Дружина загиблого військового респондентка А. перетворила слова чоловіка на орієнтири, такі як: «Світ завжди прийме тебе такою, яка ти є, просто не бійся» або «Припини себе недооцінювати, ти набагато крутіша, ніж ти думаєш». Ці цитати функціонують не просто як спогади, а як наративні якорі або «опорні мантри». Вони допомагають жінці балансувати між болісним минулим і невизначеним

майбутнім, м'яко нагадуючи їй про цінність, яку в ній бачила людина, яку втратили.

3. Коли втрата є невизначеною (як полон чи зникнення безвісти), ритуали набувають функції проектування майбутнього, тим самим допомагаючи жінці керувати хронічною тривогою. Дружина цивільного полоненого, респондентка О., використовує арттерапію як ритуальний акт візуалізації повернення. Вона намалювала себе з чоловіком біля Ейфелевої вежі, візуалізуючи мрію, яку вони планували реалізувати (тепер вона хоче це здійснити після його повернення). Ця картина є більше ніж просто мрією; вона «тримає її». Вона стає активною ментальною опорою, що протидіє психологічній пастці невизначеної втрати, де розум застрягає між надією та відчаєм, не маючи можливості рухатися вперед. На картині вони зображені з двома крилами, що символізують їхній «критичний досвід» та «іспит долі, який вони подолали».

4. Інший критичний ритуал при невизначеній втраті – це ідея кенотафу (символічної порожньої могили), яку розглядає мати зниклого безвісти сина, респондентка О.. Кенотаф виконує життєво важливу соціально-психологічну функцію, оскільки дозволяє громаді вшанувати пам'ять, не вимагаючи від сім'ї прийняття остаточного висновку про смерть, адже «до останнього є надія». Це дозволяє жінкам мати місце для горювання у суспільному просторі, запобігаючи «розчиненню в небутті» цих людей.

Проживання горя часто вимагає повної перебудови ідентичності. Наративи демонструють свідоме зусилля жінок відмовитися від пасивних, стигматизуючих ролей.

1. Відновлення гідності через мову. Дружина загиблого військового, респондентка А., активно відмовляється від терміну «вдова», наголошуючи: «Ми – дружини загиблих військових. І це важливо проговорювати». Цей ритуал мовної корекції є актом відновлення гідності та самоствердження у суспільному просторі.

2. Ритуал самоспівчуття. Жінка, що пережила самогубство сина, респондентка Т., вчиться «відпускати» почуття «бути мамою», перестати бути жінкою, яка піклується лише про інших і забуває про себе, а також «пам'ятати, що я просто людина». Це складний ритуал встановлення психологічних кордонів та самоспівчуття, необхідний для виживання.

3. Трансформація через громадську діяльність. Активна боротьба за полоненого чоловіка (респондентка Н.) або пошук нових сенсів у роботі (вчителювання, дослідження гастропадщини, респондентка О.) є ритуалами переписування ідентичності. Травма використовується як каталізатор для суспільної або особистісної еволюції, що дає жінці відчуття сили та корисності. Дружина цивільного полоненого респондентка О., наприклад, активно інформує адміністрацію колонії про свою громадську діяльність, щоб вони знали, що за її чоловіком стоять рідні, і не змогли безкарно знущатися з нього. Це прямий ритуал використання болю для відновлення контролю та безпеки.

Одним із найпотужніших терапевтичних інструментів, виявлених у наративах, є спільнота «рівна-рівній» (peer-to-peer). Спільність у горі надає унікальну валідацію, недоступну іншим формам підтримки, та створює унікальний ритуал емоційного резонансу, де невербальне спілкування набуває особливого значення.

Наприклад, респондентка Т. знайшла розраду у спільних прогулянках із жінкою, яка також пережила суїцид у родині, з якою їй є про що поговорити та *«помовчати»*. Це мовчання не є травматичним (на відміну від тиші та байдужості, які можуть знецінювати горе перинатальної втрати (респондентка І.); це *«мовчання, наповнене розумінням»*.

Наратив зцілення часто не завершується «закриттям» чи «забуттям», а трансформацією болю у суспільну користь. Це створює циклічний ритуал інвестування досвіду. Жінки, які вже пережили травму, повертаються або створюють такі групи, щоб підтримати інших, перетворюючи свій досвід на ресурс. Наприклад, респондентка Н., яка 11 місяців чекала чоловіка з полону, приєдналася до роботи з жінками, кажучи: *«Я не можу не допомогти жінкам, які чекають, як колись чекала і я»*. Дружина загиблого військового, респондентка О., знайшла сенс, допомагаючи пораненим військовим *«відбудувати свої опори»*, тим самим відбудовуючи власні. Це підтверджує, що зцілення стає циклічним, коли підтримка, отримана на початку шляху, ритуально «повертається» іншим, відновлюючи у жінки відчуття власної сили та значущості. Наративний аналіз чітко

розрізняє індивідуальні адаптивні ритуали та інституційні ритуали турботи, які є критично важливими для запобігання вторинній травматизації.

При перинатальній втраті інституційні дії медичного персоналу стають первинним ритуалом, що валідує людську гідність втрати. Чутливий медичний протокол повинен включати: пропозицію природних пологів (концепція *«тихих пологів»* як психологічно чутливого завершення вагітності), можливість контролювати знеболення, розміщення матері в окремій кімнаті, подалі від матерів, що годують (про що згадують респондентки Д. та І.).

Найважливіше – ставлення медичного персоналу: вони мають ставитися до померлої дитини з повагою, яка була б, «якби вона була жива» (респондентка Д.). Ці дії є офіційним, інституційним визнанням людськості втрати. Додатковим прикладом вербальної валідації є наратив жінки (респондентки І.), яка пережила замірлу вагітність: найважливішими словами, які вона почула від лікарки, були *«Я поруч»*, що миттєво створило безпечний простір у момент кризи.

Важливими є ритуали похорону (прощання) та відповідне «включення» інституцій у цей процес – з чутливістю й емпатією. Так, наратив жінки, яка пережила самогубство сина, висвітлює значний контраст між підтримкою, наданою формальними інституціями в Німеччині (це досвід респондентки Т., яка через війну Росії проти України вимушено покинула домівку та має статус біженки у Німеччині, де вона втратила сина унаслідок суїциду), та травматичним опором, отриманим від внутрішнього сімейного кола.

За оповіддю респондентки Т., похоронне бюро подбало про всі деталі, забезпечивши їй можливість приходити до сина в спеціально облаштовану кімнату для прощання. Бюро також пропонувало різні опції (наприклад, розмалювати труну). Через рік жінці надіслали листівку з теплими словами, пам'ятаючи про її сина. Така інституційна турбота була для неї важливою. Крім того, у школі сина відкрили *«кімнату для горювання»*, де кожен міг прийти, посидіти в тиші, написати щось у *«книжку спогадів»* для родичів. Це інституційний ритуал, який легалізує колективне горе і структурує його виявлення.

Цей контраст свідчить про те, що чимало ефективних і чутливих ритуалів горя часто походять із позасімейних, професійно структурованих джерел, тоді як сімейне оточення, обтяжене провиною чи стигмою, може чинити найбільший опір і посилювати травму.

Було виявлено, що неформальна підтримка спільноти є критично важливою, особливо через ритуал простої присутності. Сусіди респондентки О. приходили, приносили їсти і *«просто сиділи поруч»*, даючи їй *«відчуття, що ти не сама»*. Це невербальний ритуал солідарності, що відновлює відчуття соціального захисту.

Цікавим, хоча й незвичним, є сімейний ритуал прагматичного цинізму як ритуал заземлення, про який розповідала респондентка Т. Дочка рятувала матір саркастичними, але правдивими висловами, на кшталт: *«Мамо, йому вже байдуже на тебе. Коротше, він про нас не думає і не страждає. Можеш хоч тут успокоїтися...»*. Цей акт, хоч і жорсткий, допоміг матері відпустити надмірну провину та заземлитися у реальності, забезпечуючи емоційну рівновагу.

Аналіз наративів демонструє, що ефективність ритуалів і практик вшанування пам'яті визначається його здатністю задовольнити специфічні психологічні потреби, що виникають внаслідок унікального виклику, який ставить тип втрати.

4. Виклики та можливості використання комеморативних практик в умовах постколоніальної модальності

Процес творення пам'яті у воєнний час завжди є складним, адже він формується на перетині особистого горя, колективної травми, політичних інтересів та історичних переосмислень. В Україні після повномасштабного вторгнення актуалізувалася потреба в нових практиках вшанування та деколонізації публічної пам'яті спричинила активні суспільні дискусії. Цей розділ монографії аналізує ключові дебати довкола сучасного творення пам'яті, акцентуючи на напруженні між особистим і національним горюванням, викликах репрезентації травми, що триває, та ширших питаннях символізму, реалізму й інклюзивності у формуванні сучасної української культури пам'яті.

Однією з центральних дилем сучасної української політики пам'яті є суперечність між приватним горем і колективним вшануванням. Держава й громадянське суспільство створюють нові, естетично цілісні меморіали та ритуали, покликані об'єднати спільноту й ушанувати загиблих. Водночас для окремих родин процес переживання втрати є глибоко особистим і не завжди «вписується» в національні наративи чи дизайнерські рішення. Виклик полягає у створенні такої культури пам'яті, яка одночасно визнає індивідуальний біль і сприяє формуванню єдиної національної ідентичності.

Один із прикладів – згадані раніше публічні дебати в Тернополі між місцевою владою, яка просувала ідею уніфікованого «Пантеону Героїв», та родиною загиблого військового. Родина наполягала на праві самостійно обирати форму вшанування свого сина. Водночас деякі українці вважають уніфіковані форми комеморації необхідними, щоб особисті жертви не були забуті. Це протистояння порушує етичне питання: хто має право визначати, якою має бути пам'ять, і як у межах національного вшанування врахувати різні форми горювання?

Цей та інші приклади демонструють, як в Україні накладаються одна на одну дві форми пам'яті – комунікативна та культурна (за Яном Ассманом). Це є нетиповим явищем, адже зазвичай особисті спогади передують інституціоналізованим практикам. У сучасній українській історії обидва рівні формуються паралельно – у відповідь на війну, що триває, та колективну травму.

Ще однією складною темою є творення пам'яті під час незавершеної травми. Комеморація ускладнюється тим, що війна продовжується. На відміну від історичних воєн і конфліктів, які осмислюють втрати ретроспективно, вшанування пам'яті борців за незалежність України триває в режимі реального часу. Країна опиняється перед парадоксом: необхідно вже зараз увічнювати події, попри те що їхній фінальний зміст ще не визначений. Це породжує запитання: як меморіалізувати війну, яка ще не закінчена? Чи можуть окремі практики вшанування травмувати повторно? А що буде, якщо нинішні наративи згодом зміняться під впливом майбутніх політичних рішень?

Безперервність війни означає, що й горе постійно продовжується. Традиційні практики вшанування, як-от вшанування Дня Перемоги у повоєнній Європі, спиралися на досвід завершення конфлікту та настання миру. Україна ж не має такої історичної дистанції. Тому нові практики пам'яті мусять знайти спосіб одночасно вшановувати загиблих і підтримувати моральний дух суспільства в умовах триваючої боротьби.

Ще одна точка напруження – вибір між символічною абстракцією та максимально реалістичним зображенням війни. Символізм є традиційним інструментом меморіальної архітектури, бо дозволяє широке тлумачення й формує колективну ідентифікацію. Проте дехто вважає, що абстракція може знеособлювати й «пом'якшувати» жорстокість війни, не передаючи реального досвіду тих, хто її пережив.

Натомість реалістичні форми (фотоекспозиції злочинів, відеосвідчення, скульптурні зображення страждань) встановлюють прямий, емоційно сильний зв'язок із реальністю. Проте вони здатні й перевантажувати психіку. Є ризик, що надмірний реалізм буде не лікувати, а травмувати повторно. Це проявилось, наприклад, у дискусії навколо гіперреалістичного пам'ятника Олександрові Мацієвському – військовослужбовцю ЗСУ, страченому росіянами. Монумент встановили біля військового шпиталю, що спричинило гострі суперечки про повторну травматизацію та почуття провини серед поранених бійців, які вижили.

Ще одне джерело напруги – баланс між горем і надією у практиках вшанування. Хоча пам'ять про війну завжди пов'язана з втратою, вона водночас відіграє ключову роль у формуванні суспільної стійкості та бачення майбутнього. В Україні триває дискусія: чи мають меморіали передусім викликати скорботу, чи також надихати на відчуття сили, відновлення та перемоги?

Одні наполягають на створенні тихих, скорботних просторів горювання. Інші підкреслюють важливість меморіальних проєктів, які акцентують на українському спротиві й незламності. Такі практики, як перейменування вулиць на честь загиблих чи створення муралів про героїзм, демонструють спрямованість у майбутнє, адже зміцнюють національну ідентичність

і віру в перемогу. Однак такий підхід може відтіснити тих, хто ще не готовий інтегрувати втрату у життєвий досвід.

Терміновість потреби у комеморації породжує також дебати про практичні аспекти творення пам'яті. Хто фінансує меморіали і що означають різні джерела фінансування? Чи варто зосереджувати ресурси на гуманітарних потребах, чи інвестиції у пам'ять є необхідною частиною довгострокового національного відновлення?

Значущими стають і рішення щодо локацій та дизайну нових пам'ятників. Чи варто концентрувати їх у Києві як символічному центрі держави та її столиці? Чи доцільніше розміщувати їх у громадах, що безпосередньо пережили окупацію чи бої? Дискусії про вибір між релігійною, світською чи військовою естетикою також відображають глибинні ідеологічні розбіжності всередині суспільства.

Останнім, але не менш важливим питанням є створення інклюзивної культури пам'яті, яка відображає різноманітний досвід війни. Попри те, що ідея національної єдності є провідною у нинішніх практиках комеморації, важливо враховувати, що різні спільноти – цивільні, внутрішньо переміщені особи, етнічні меншини, жінки, люди з інвалідністю, представники/ці ЛГБТІК+ спільноти – проживають війну по-різному.

Висновки

Одним із ключових висновків є те, що творення пам'яті в Україні після повномасштабного вторгнення Росії 2022 р. відображає ширшу двоїсту боротьбу країни – одночасно за виживання у війні та за деколонізацію власної історії й ідентичності. Як показано в цьому розділі, комеморація – це не пасивний акт, а динамічний процес взаємозв'язку між особистим горем і національною ідентичністю, між історичною тяглістю та розривами, між символічністю й брутальним реалізмом. Нагальна потреба увічнити війну, яка ще триває, відкриває як значні виклики, так і нові можливості для України, що прагне вшанувати минуле й водночас формувати майбутнє. Крім того, ритуали та практики пам'ятання мають значний терапевтичний потенціал на особистісному рівні.

Дискусивний характер теми вшанування пам'яті про війну проявляється у різноманітності практик і суб'єктів комеморації.

Так само як особисте горювання не завжди збігається з офіційними комеморативними рамками, так і дизайн, фінансування та розташування пам'ятників викликають дебати про те, чиї історії стають пріоритетними. Еволюція дискусій про травму, стійкість і національну єдність демонструє важливість дотримання балансу між скорботою і надією, оскільки українці осмислюють втрати й водночас формують бачення перемоги та оновлення. Важливо, що деколонізація пам'яті є ключовою умовою відновлення українського суверенітету, історичної спадкоємності та суб'єктності.

Постколоніальна модальність вимагає уважного переосмислення історичних символів, аби нові меморіали ненавмисно не відтворювали виключні, монопольні наративи. Справді інклюзивна культура пам'яті потребує широкого діалогу, відкритості до різних голосів і готовності адаптуватися до змін історичного розуміння.

Тема дослідження є перспективною. Ми вбачаємо потенціал для подальших досліджень в аналізі ширшого кола кейсів, зокрема персональних практик комеморації (проектів спадку).

Список використаних джерел

1. Halbwachs M. The reconstruction of the past. In: On collective memory / ред. L. A. Coser. Chicago: University of Chicago Press, 1992. P. 40–70.
2. Assmann A. Cultural memory and Western civilization: functions, media, archives. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 410 p.
3. Vinitzky-Seroussi V., Teeger C. Unpacking the unspoken: silence in collective memory and forgetting. *Social Forces*. 2010. Vol. 88, no. 3. P. 1103–1122. URL: <https://www.jstor.org/stable/40645884> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Schuler C. Staging the Great Victory: weaponizing story, song, and spectacle in Russia's wars of history and memory. *TDR: The Drama Review*. 2021. Vol. 65, no. 1. P. 95–123. URL: <https://muse.jhu.edu/article/787649> (дата звернення: 01.11.2025).
5. Motenko Y. Mnemonic war (war of memory). *Ukrainian Decolonial Glossary*. 2024. URL: [https://decolonialglossary.com.ua/mnemonic-war-\(war-of-memory\)-en](https://decolonialglossary.com.ua/mnemonic-war-(war-of-memory)-en) (дата звернення: 01.11.2025).
6. Бут К. Медіареальність як складник колонізаційного дискурсу (на прикладі тимчасово окупованих територій Запорізької області).

- Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2024. № 4 (60). С. 39–48.
7. Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N. J., Sztompka P. Cultural trauma and collective identity. Berkeley: University of California Press, 2004. 326 p.
 8. Бажан О. Г. У чому полягає деколонізація в українському публічному просторі в умовах російсько-української війни. *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: діалоги з істориками*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. Кн. 1. С. 109–111.
 9. Biedariev S. Institutional transformation and cultural decolonization in Ukraine. *Wilson Center. Kennan Institute Blog*. 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/institutional-transformation-and-cultural-decolonization-ukraine> (дата звернення: 01.11.2025).
 10. Decolonising culture: Ukrainian artists, banned and stolen by Russia. *Ukrainer*. 2024. URL: <https://www.ukrainer.net/en/decolonising-culture/> (дата звернення: 01.11.2025).
 11. Assmann J., Czaplicka J. Collective memory and cultural identity. *New German Critique*. 1995. No. 65. P. 125–133.
 12. Bernhard M. H., Kubik J. Twenty years after communism: the politics of memory and commemoration. Oxford: Oxford University Press, 2014. 362 p.
 13. Nora P. Realms of memory: rethinking the French past. New York: Columbia University Press, 1996. 642 p.
 14. Український інститут національної пам'яті. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 01.11.2025).
 15. Відео: 1000 днів великої війни – ціна незалежності сплачена жителями. *Radio France Internationale*. 19.11.2024. URL: <https://tinyurl.com/47kajr4w> (дата звернення: 01.11.2025).
 16. Мазина Н. «Як приходитиму 80-річною бабцею на цвинтар, цілуватиму портрет молодого хлопця». Репортаж з Марсового поля. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/yak-prihoditimu-80-richnoyu-babceyu-na-cvintar-ciluvatimu-portret-molodogo-hlopsya-reportazh-z-marsovogo-polya> (дата звернення: 01.11.2025).
 17. Бойко Є. Не вживайте «Марсове поле»... *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/ne_vzhivayte_marsove_pole_n1598112 (дата звернення: 01.11.2025).
 18. Михайлова А. Створення Національного Пантеону Героїв України на території парку Аскольдова Могила у місті Києві. *Офіційний сайт Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/184520> (дата звернення: 01.11.2025).

19. Зеленський В. Відповідь Президента України на електронну петицію № 22/184520-еп. *Офіційний сайт Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/184520> (дата звернення: 01.11.2025).
20. Луценко Є. Зеленський підтримує створення Пантеону Героїв України. *Hromadske.ua*. URL: <https://hromadske.ua/posts/zelenskij-pidtrimuye-stvorennya-panteonu-geroiv-ukrayini> (дата звернення: 01.11.2025).
21. Платформа пам'яті «Меморіал». *Офіційний вебсайт*. URL: <https://memorial.ua/> (дата звернення: 01.11.2025).
22. Платформа «Бути». *Офіційний вебсайт*. URL: <https://platformatobe.com> (дата звернення: 01.11.2025).
23. US artists paint memorial for civilians killed by Russian forces in Ukraine's Bucha. *Euronews*. 14.04.2024. URL: <https://www.euronews.com/2024/04/14/us-artists-paint-memorial-for-civilians-killed-by-russian-forces-in-ukraines-bucha> (дата звернення: 01.11.2025).
24. Artists paint flowers on Ukrainian car wreckages. *ABC News*. 13.08.2022. URL: <https://www.abc.net.au/news/2022-08-13/artists-paint-flowers-on-ukrainian-car-wreckages/101326710> (дата звернення: 01.11.2025).
25. Бут К. «Березовий листок»: як любов, творчість і пам'ять допомагають знайти нові сенси після втрати. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/berezovyj-lystok/> (дата звернення: 01.11.2025).
26. Gilbert E. *Eat Pray Love*. London: Bloomsbury, 2016. 384 p.

ДОДАТОК

Інформаційно-комунікаційна кампанія «ДЕколонізація та ДЕокупація територій та мізків. Увімкни своє світло» (як частина науково-просвітницького міждисциплінарного проєкту з деколонізації в умовах війни)

ВИКЛИК

Головний виклик проєкту – це інформаційно-смыслова війна за свідомість та ідентичність українців. Як влучно зауважила Оксана Забужко, «*Нині не треба бомбити міста, вистачить розбомбити мізки*». Цей вислів яскраво ілюструє головний виклик: тривала імперська і радянська спадщина, посилена поточною російською агресією (особливо у прифронтових регіонах, як Запоріжжя), продовжує спотворювати суспільну свідомість. Незважаючи на активну протидію ворожим наративам (включно з успішними контрпропагандистськими та антиколоніальними креативними практиками запорізьких мікромедіа, виявленими у попередніх дослідженнях 2022–2023 р.), на рівні громадянського суспільства досі бракує глибокого, спільного та систематизованого розуміння суті деколонізації як всеохоплювальної світоглядної практики. Ця «прогалина» у суспільній свідомості призводить до того, що «деокупація мізків» ще не стала усвідомленим щоденним процесом для значної частини населення, особливо серед молоді. Саме на вирішення цього критичного виклику – **формування чіткої та усвідомленої деколонізаційної оптики серед громадянського суспільства, з особливим акцентом на молоді** – спрямований наш проєкт.

ІДЕЯ

Ідея проєкту – **реалізація інформаційно-комунікаційної кампанії «ДЕколонізація та ДЕокупація територій та мізків. Увімкни своє світло» для формування чіткої деколонізаційної оптики в суспільстві**. Цей задум є прямим продовженням системної науково-дослідної роботи нашої міждисциплінарної команди

та допоміг зібрати емпіричний матеріал (історії, смисли, соціальну міфологію) для побудови матриці деколонізації як когнітивної моделі сценаріїв її успішного розвитку. З 2024 р. ми фокусуємося на соціальнокомунікаційних механізмах деколонізації (як держполітики, світогляду, медіаоптики). **Суть** – адвокатувати деколонізаційну оптику, залучаючи студентство до процесу виявлення та формування колективних сенсів поняття «деколонізація». Через чітко прописану механіку (хештеги, інтровідео, гасло, хронометраж), успішно протестовані серед студентів ф-ту журналістики історії-рефлексії (про стереотипи, перейменування вулиць, відмову від російської музики) ми підтвердили запит на подібні ініціативи та ефективність підходу. Проект отримав масштабування завдяки підтримці **House of Europe** та **фінансування ЄС**.

ФОРМАТ: антиколоніальний активізм + деколоніальний академізм.

Проект передбачає **три рівні: проєктний, програмний, стратегічний (функції: просвітницька; адвокаційна; дослідницька):**

ПРОЄКТНИЙ (функція: просвітницька): безпосередньо проведення інформаційно-комунікаційної кампанії за заданою механікою (хештеги, інтровідео, гасло кампанії, хронометраж):

Хештеги: #zhurfak_reels #zhurfak_цікаво #Деколонізація #ДеокупаціяМізків #УвімкниСвоєСвітло #HouseofEurope

Гасло кампанії, що має чіткий закличний (імперативний) характер, є коротким та легко запам'ятовується: **«Деколонізуй території та мізки! Увімкни своє світло!»**.

Інтровідео – автор, магістрантка Наталія Данилюк (січень 2025).

Канали комунікації: Фейсбук, Тік-ток, інстаграм факультету журналістики Запорізького національного університету (ЗНУ), соцмережі Центру культури та комунікації ЗНУ.

Залучені інфлюенсери: Ірена Карпа.

SMM-підтримка: студентки III курсу ОП «Реклама і зв'язки із громадськістю», редакторки іміджевого відділу ФЖ Ткачова Єлизавета, Порожняк Поліна, к. філол. н., доц. Наталія Санакоєва.

Розробка фабул під час майстерок із деколонізаційних практик: д. соц. ком., проф., куратор проєкту Вікторія Ковпак.

ПРОГРАМНИЙ РІВЕНЬ (функції: дослідницька): дав змогу використати зібраний матеріал як додатковий емпіричний для побудови матриці деколонізації – дослідження сценаріїв формування наративного наповнення мегаконцепту «деколонізація» за допомогою методу когнітивного моделювання.

Якісний аналіз, когнітивне моделювання: д. соц. ком., проф., куратор проєкту Вікторія Ковпак.

Математична верифікація імпульсних процесів, побудова графу: Зубко Карина Юріївна, 1 курс магістратури спеціальність F1 Прикладна математика.

Публікація дослідження: I розділ монографії «Смислова матриця деколонізаційного дискурсу: когнітивне моделювання в загальній системі медіасфери».

СТРАТЕГІЧНИЙ РІВЕНЬ (функції: адвокаційна, дослідницька):

Проведення міжнародної науково-практичної конференції «Деколонізація: міждисциплінарний дискурс, медійна оптика, інформаційно-комунікаційні засоби популяризації в громадянському суспільстві» з презентацією дослідження та перших результатів інформаційної кампанії. Залучення до участі представників громадських організацій (ГО), закладів вищої освіти (ВНЗ), медіа. Підготовка програми конференції, збірника матеріалів, сертифікаційне засвідчення участі.

Вручення студентам-активістам, які стали учасниками інформаційно-комунікаційної кампанії, **грамот** за креативний внесок у створення контенту інформаційно-комунікаційної кампанії та **подарункових сертифікатів** «Книгарні “С”» для придбання деколонізаційної літератури: наприклад,

- «Як вдихнути вільно? Посібник з деколонізації», Маріам Найем.
- «Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм», Ева Томпсон.
- «Наша Європа», Оксана Забужко.
- «Проти культурної амнезії. Есеї про національну пам'ять та ідентичність», Віра Агеєва.
- «За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини», Віра Агеєва.
- «Транзитна культура і постколоніальна травма», Тамара Гундорова.

КЕЙСИ

Наша кампанія «Деколонізація та Деокупація територій та мізків. Увімкни своє світло» представляє відеосвідчення талановитої студентки **Катерини Белицької**, дівчини із Запоріжжя, яка чесно розповідає, як російський телеконтент створював ілюзію спільної реальності. Її свідомий перехід на українську у 2021 р., натхненний небайдужою вчителькою з історії України, був її стратегічною перевагою у 2022-му, хоч довелося протистояти не лише «Вороніним», а й опору у близькому оточенні: «не коверкай язик». Катерина демонструє: справжня суб'єктність вимагає зусиль, але гарантує перемогу. Це – ключ до стійкості нашої нації. Дивіться, як починається справжня незалежність! Надихайтесь! Почніть свою свідому особисту деколонізацію!

<https://www.facebook.com/share/v/1BxPKHRoT1/>

Наша інформаційна кампанія «Деколонізація та Деокупація територій та мізків. Увімкни своє світло» пропонує смисловий кодекс деколонізації від **Вікторії Волкової**, студентки 3 курсу 🙌

Її плакат – дорожня карта багатовекторного звільнення. Деколонізація – це не одноразова акція, а комплексна програма ментального звільнення.

Вона охоплює всі сфери нашого життя: від освіти і культури до права на власний голос 🗣️

Дій! Поділися цим маніфестом. Почни деколонізацію із себе! 📌

<https://www.instagram.com/p/DSKwEIWDK-Q/>

У нашому фокусі: **музичний геній, як зброя деколонізації, або саундтрек нашого спротиву». Чи може пісня стати загрозою для імперії?** 🤔

Так, якщо це пісня Володимира Івасюка. Це історія про те, як свобода, втілена в музиці, стала настільки небезпечною для колоніальної влади, що її намагалися знищити.

Володимир Івасюк – це не просто легенда 70-х. Його геній був першим потужним деколонізаційним акордом, що лякав імперію.

◆ **Анна Єфремова і Олена Сінельник**, студентки 3 курсу, демонструють, як радянська система намагалася стерти живого Івасюка, але не змогла заглушити його музику.

Деколонізуй мізки: наш опір – не лише в окопах, а й у культурній пам'яті.

Повертаючи Івасюка в сучасні рілси та ТікТок, ми ламаємо останні залишки радянського культурного простору. Переконаємося, що музика Івасюка стане мостом від мелодії опору до саундтреку Перемоги!

<https://www.instagram.com/reel/DSJ2rGEjIAD/>

У дослідницькому фокусі гостроактуальна тема від талановитої студентки **Маргарити Рогової**: **«Цинічне обличчя “руського міра”, або порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях»** 🙌

Ми занурюємося в окупаційну реальність Мелітополя, де фундаментальну брехню ідеології «руського міра» фіксують наші журналісти-розслідувачі: як окупаційна влада грубо порушує право на приватну власність, оголошуючи новобудови «безхазяйними».

Це не хаос, це система. Колоніальна політика завжди бачить у захопленій території військовий трофей, а у місцевому населенні – тимчасовий інструмент.

Деколонізуй мізки: головна мета імперії – використання українських ресурсів (людей, майна, територій).

Зрада не купує захист. Вона купує лише статус ресурсу.

<https://www.instagram.com/reel/DRzd-F9DIgZ/>

Представляємо роботу студентів 3 курсу **Анастасії Котельникової, Валерія Федорука, Марії Луцик, Крістини Білецької** про деколонізацію архітектурної пам'яті Запоріжжя та повернення справжньої історії міста через його будівлі.

А ви колись зупинялись, щоб подивитись на старі запорізькі споруди не просто як на стіни, а як на свідків нашої історії?

<https://www.instagram.com/reel/DQ6C-ZqDFgM/>

Демонструємо вам роботу **Миколи Амеліна**, магістранта 1 курсу. Його робота присвячена темі **ленінопаду як деколонізаційного процесу** 🙏

<https://www.instagram.com/reel/DQrYPyLDFKB/>

До Вашої уваги робота наших студенток 3 курсу **Шуміліної Анастасії та Жогової Ангеліни** про пам'ятник **Феліксу Держинському** як про фізичну окупацію нашого міського простору та свідомості. Про шлях постаменту від Терору до Пам'яті.

<https://www.instagram.com/reel/DQZCPHfDPjs/>

Магістрантка **Дарина Рибка** змістовно та ціннісно розповіла про арт-об'єкт на площі **Поляка біля бібліотеки, що став символом спротиву в місті Запоріжжя** 🙏

<https://www.instagram.com/reel/DQCHdDpDJ0U/>

Ого! **Сама Ірена Карпа** закликає **молодь деколонізуватися**, адже українцем бути модно, це потужний капітал можливостей!

<https://www.facebook.com/share/r/17vzRbGa1N/>

Авторський колектив студентів: **Гридасова Марія, Ведмідьова Вероніка, Несен Анастасія, Гребенюк Артур, Бутенко Катерина, Івженко Ярослав, Казанцева Євгенія, Плетінь Єлисей, Чудіна Ксенія, Столярова Валерія** доводять у потужному відео, що **слухання російської музики – це не лише колонізація твоєї свідомості, це ще й спонсорування російських ракет, які летять вбивати твоїх співгромадян.**

<https://www.instagram.com/reel/DKG7gsztSXd/>

Студентка третього курсу ОП «Реклама і зв'язки з громадськістю» **Діана Ткаченко** пишається **перепрошиванням назв вулиць і закарбовуванням у пам'яті містян сучасних героїв – воїнів ЗСУ.**

https://www.instagram.com/reel/DJrW_MBtNcB/

Першою була робота студентки ОП «Реклама і зв'язки з громадськістю» **Софії Вагилевич.**

Вона створила **відео про колоніальне насильство на полотні одного життєвого шляху, її дідуся.**

<https://www.instagram.com/reel/DJRbbp0tp5b/>

«Жива» механіка деколонізації

Ці кейси інтегруються у висновки щодо когнітивної моделі дискурсу деколонізації (див. Розділ 1):

1. **Подолання інерції (сценарій 5 → 7 та 7 → 5):** історія Катерини Белицької та відео про усвідомлення факту спонсування ракет через прослуховування російської музики стали емпіричним підтвердженням того, як індивідуальний спротив («не коверкай язик») та раціоналізація наслідків (гроші за прослуховування = ракети) поступово руйнують **внутрішню колоніальну свідомість**, переводячи систему з нейтрального стану в експоненційне зростання антиколоніального дискурсу.

2. **Реконструкція ідентичності (сценарій 9 → 3):** кейси про музику Івасюка, архітектурну пам'ять Запоріжжя та перейменування вулиць (Діана Ткаченко) демонструють перехід до актуальності **капіталізації ідентичності**. Заклик Ірени Карпи («бути українцем – модно») емпірично фіксує момент, коли ідентичність стає «потужним капіталом», що безпосередньо посилює національну безпеку через ментальну стійкість молоді.

3. **Деконструкція окупаційної логіки (вершина 2):** розслідування Маргарити Рогової про Мелітополь та відео про Держинського і ленінопад підтверджують статус **вершини 2 (повномасштабна агресія рф)** як зовнішнього, цинічного та системного чинника. Ці кейси наочно показують, що агресія рф – це не реакція, а системне використання ресурсів (людей, майна), що математично обґрунтовує автономність цієї вершини у моделі.

4. **Трансформація простору (мурали, арт-об'єкти):** сюжети про арт-об'єкт на площі Поляка та «дорожню карту» Вікторії Волкової підтвердили основу для моделювання **медійної оптики**, де міський простір перетворюється з об'єкта колоніального тиску на суб'єкт національного маніфесту.

Представлені кейси інформаційної кампанії забезпечили верифікацію когнітивної моделі, перетворивши теоретичні припущення про взаємозв'язок деколонізації та безпеки на доведені сценарії. Кожна історія – від особистого мовного переходу до цифрового відродження Івасюка – стала точкою ініціації імпульсу, що зумовив подальшу позитивну динаміку стійкості національної системи (див. Розділ 1).

Аналітичний огляд охоплення у соціальних медіа

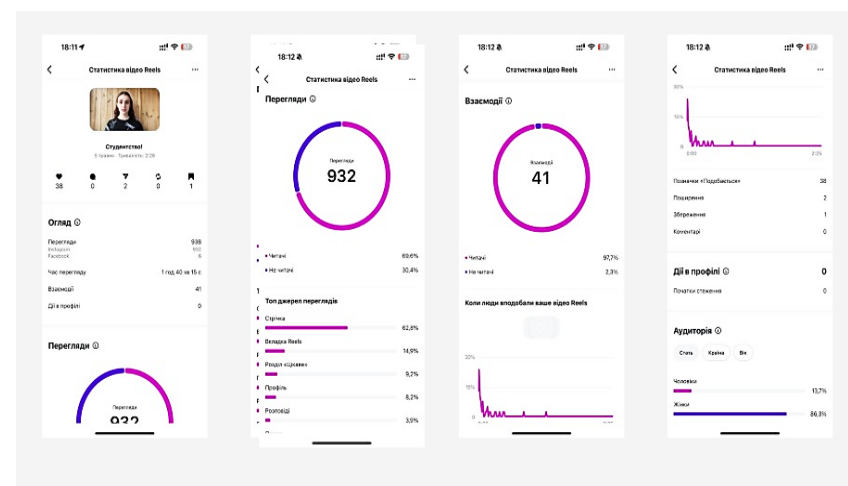
Платформа TikTok: характеризується високою питомою вагою інтеракцій. Середній показник переглядів становить 450 одиниць при 32 вподобаннях.

Платформа Instagram: демонструє найвищий кількісний показник охоплення аудиторії – 620 переглядів, проте з дещо нижчим рівнем залученості (27 вподобань).

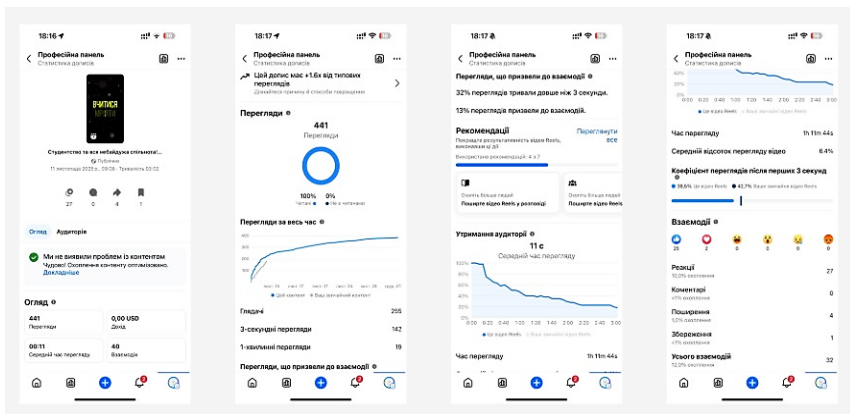
Платформа Facebook: на поточному етапі фіксує найбільш стримані показники – 270 переглядів та 9 вподобань у середньому на один пост.

Кейси з найвищим індексом віральності та користувацької залученості

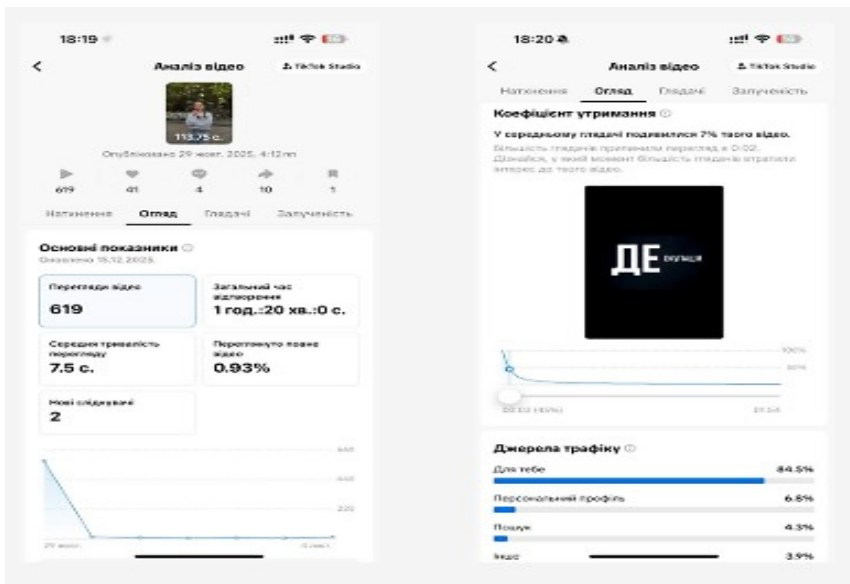
ІНСТАГРАМ

ФЕЙСБУК

ТІКТОК

Наукове видання

**СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПОСТКОЛОНІАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ
ТА ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Монографія

За загальною редакцією В. А. Ковпак

Технічний редактор *Оксана Гринюк*
Верстання *Олена Данильченко*
Дизайн обкладинки *Валерія Савельєва*

Г Е Л Ь В Е Т И К А
В І Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 29.11.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 11,39. Наклад 300. Замовлення № 1225м-292.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.